

**ПРОГРАМ РАЗВОЈА ТУРИЗМА
ГРАДА ПИРОТА 2018-2022**

Пирот, март 2018.

Аутори:

Доцент. др Бранко Красојевић

Данијела Вићентијевић, докторанд

САДРЖАЈ

УВОД	4
1.МЕТОДОЛОГИЈА	6
2. СИТУАЦИОНА АНАЛИЗА ЉУДСКИХ, ПРИРОДНИХ И КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ РЕСУРСА ОД ЗНАЧАЈА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ПИРОТА.....	8
2.1.Географски и саобраћајни положај града Пирота.....	8
2.2.Привреда и људски ресурси.....	10
2.3.Природни ресурси.....	12
2.4.Значај Старе планине са околином за развој туризма	13
2.5.Излетишта Пирота	22
2.6.Историјат Пирота и околине.....	29
2.7.Културни ресурси и занимљивости од значаја за развој туризма	30
2.8.Етнографско наслеђе и креативне индустрије града Пирота.....	38
2.9.Гастрономија	46
2.10.Материјална база за развој туризма града Пирота.....	50
3.SWOT АНАЛИЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ПИРОТА	60
4.ВИЗИЈА, МИСИЈА И ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ПИРОТА 2018-2022	71
5.ПОСТОЈЕЋИ И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ТУРИСТИЧКИ ПРОИЗВОДИ И ИСПИТИВАЊЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ И ТРАЖЊЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ПИРОТА	75
6.ИДЕНТИФИКАЦИЈА И ПОТЕНЦИЈАЛ КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА.....	81
6.1.Манифестације	81
6.2.Културни туризам базиран на материјалном и нематеријалном наслеђу.....	86
6.3.Туризам специјалних интересовања	91
6.4.Етнотуризам и екотуризам.....	96
6.5.Рурални туризам.....	101
6.6.Планински туризам	105
6.7.Културно тематске руте	108
7.ФОРМУЛИСАЊЕ МАРКЕТИНШКИХ СТРАТЕГИЈА.....	111
8.ЗАКЉУЧАК	117
9.АКЦИОНИ ПЛАН РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ПИРОТА 2018-2022	121
РЕФЕРЕНЦЕ	132
ЛИСТА УЧЕСНИКА РАДИОНИЦА ЗА ИЗРАДУ ПРОГРАМА РАЗВОЈА ТУРИЗМА, ПИРОТ, 23-24. ОКТОБАР 2017. ГОДИНЕ	134

УВОД

Према препоруци Министарства за трговину, туризам и телекомуникације Републике Србије јединице локалне самоуправе, у оквиру својих надлежности утврђених законом, требало би да припреме и усвоје Програм развоја туризма који ће одредити правце даљег развоја овог сектора. У складу са овом препоруком, град Пирот је донео одлуку о изради Програма развоја туризма 2018-2022 сходно Закону о туризму Републике Србије („Службени гласник РС”, бр. 36/09, 88/10,99/11- др. закон, 93/12 и 84/15) и Стратегији развоја туризма Републике Србије 2016-2025 из 2016. године. Програму развоја туризма града Пирота приступило се у октобру 2017. године када су одржане две радионице са заинтересованим странама на локалном нивоу, након чега су уследила истраживања у оквиру методологије израде овог документа.

У Стратегији развоја туризма Републике Србије 2016-2025 године, Пирот се заједно са Димитровградом и Књажевцем посматра у оквиру једне туристичке дестинације „Стара планина“, за коју је планирано ажурирање раније усвојеног Мастер плана. Препознате кључне вредности (атрактивности) у оквиру поменуте туристичке дестинације су: Културно наслеђе, Природна богатства, Стара планина и Мали градови. На бази поменутих вредности до 2025. године очекује се развој кључних производа на овој туристичкој дестинацији и то: Планинског туризма, Руралног туризма, Манифестација, Етнотуризма и Туризма специјалних интересовања.

У стратешким документима локалне самоуправе као што су: Стратегија локалног економског развоја Пирота 2009, Стратегија одрживог развоја општине Пирот 2015 – 2020, Стратегија промоције привредних потенцијала општине Пирот 2010, Програм развоја спорта у општини Пирот 2016-2018, План управљања Парком природе „Стара планина“ 2010-2019 и други, туризам заузима значајно месту нарочито у смислу економског развоја овог краја. Стога се ради континуитета даљег развоја приступило изради стратешког документа „Програм развоја туризма града Пирота 2018-2022“.

По прикупљеним понудама за израду Програма развоја туризма града Пирота са акционим планом 2018-2022 (Програм развоја), од стране локалне самоуправе, израда овог стратешког документа поверена је Агенцији за консалтинг и менаџмент „Саветник у туризму“ из Београда. Ова Агенција је у сарадњи са специјализованим стручњацима креирала методологију израде Програма развоја усаглашену са постојећим методологијама за израду стратешких докумената развоја секторских

политика у туризму на националном и европском нивоу. Системски посматрано, структура Програма развоја креирана је према методу моделовања, те се практични предлози, активности и инструменти за побољшање туризма на територији Пирота, могу ефикасно спровести у пракси.

Аутори изражавају посебну захвалност граду Пироту, стручном тиму и радној групи који су значајно допринели квалитетној изради овог документа.

1.МЕТОДОЛОГИЈА

При изради Програма развоја туризма града Пирота 2018-2022 коришћена је метода партиципативног приступа свих заинтересованих страна на нивоу локалне заједнице. То је подразумевало тесну сарадњу консултантског тима, као даваоца услуга, са изабраним трочланим стручним тимом, институцијама града Пирота, невладиним и цивилним сектором, представницима из области туризма, културе, образовања, екологије, предузетницима, те стручном и научном јавношћу. Сви наведени актери допринели су креирању овог документа, што указује на њихову спремност да учествују и у његовој реализацији.

Основни кораци при изради овог стратешког документа били су:

- избор консултантске агенције за израду овог документа
- формирање стручног тима на локалном нивоу
- одржавање интерактивних радионица са заинтересованим странама ради израде SWOT анализе, креирања визије, мисије, стратешких циљева и приоритета развоја туризма града Пирота и територије коју обухвата.
- теренски обиласци туристичких потенцијала и атракција
- анализа потенцијала и креирање будућих праваца развоја на бази истраживања туристичке понуде и тражње
- идентификовање примарних туристичких производа по коме ће град Пирот са околином бити препознатљив на туристичком тржишту
- израда акционог плана развоја и предлога за његову реализацију (имплементација и мониторинг).

Приликом истраживања коришћен је метод посматрања са учествовањем. При спровођењу методологије примењено је више метода и техника истраживања заснованих првенствено на статистичким методама обраде података, као што су:

- анкете (затворени упитници за мерење ставова уз помоћ Ликертове скале код оцењивања тренутног стања и будућег развоја туристичких производа и канала дистрибуције, према одређеним групама испитаника)
- полуструктурирани интервјуи са заинтересованим странама на локалном нивоу
- кабинетско истраживање („desk research”) стратешких и других докумената града Пирота, доступних јавности

- теренска истраживања („field research“), која су подразумевала упознавање са природним и културним ресурсима и смештајно - угоститељском понудом у циљу процене тренутног стања и потенцијала за развој туризма и предузетништва
- обрада истраживачких упитника у циљу испитивања туристичке понуде и тражње, диференцирања примарних и секундарних туристичких производа и комплементарних садржаја ради унапређења квалитета туристичке понуде.

Методологија израде Програма усклађена је са локалним, националним и европским стратешким документима и као таква представља базични документ на који се обавезно позива приликом конкурисања за националне, ЕУ и остале међународне фондове и донације намењене одрживом економском развоју, а посебно развоју туризма.

У циљу ефикасније реализације овог документа предвиђена је институционализација надлежности, која подразумева да се одлуке са нивоа града подрже од стране грађана и пословних актера, у складу са принципима одрживог развоја и јачања предузетништва. Коришћена методологија усмерена је ка јачању сарадње између свих заинтересованих страна и предвиђа механизме за остваривање дефинисаних циљева, праћење (мониторинг) и евалуацију предвиђених активности на бази транспарентности и демократичности.

Резултати евалуационих упитника, попуњених од стране учесника радионица, показују да су рад аутора и методолошки приступ при изради Програма развоја туризма града Пирота 2018-2022, веома високо оцењени.

2. СИТУАЦИОНА АНАЛИЗА ЉУДСКИХ, ПРИРОДНИХ И КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ РЕСУРСА ОД ЗНАЧАЈА ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ПИРОТА

Туризам се сматра најпогоднијом активношћу за повећање диверзитета економских активности на подручју града Пирота и околине и пожељним приступом решавању социјалних проблема. Међутим, током XX века, у привредном развоју града Пирота, туризам није имао стратешки значај, нити су у његов развој улагана већа средства, те приходи од туризма нису у већој мери доприносили укупним приходима локалног становништва. Узрок томе била је веома лоша материјална база, тј. скромна туристичка инфраструктура и неорганизован наступ на туристичком тржишту. Временом се увидело да је туризам значајан за развој овог краја и напредак становништва, те се започело са улагањима у изградњу, опремање и уређење простора и туристичких капацитета за пријем гостију уз пратеће маркетинг активности. Тако је туризам у привредном развоју Града добио значајније место тек у последњих 10-так година. Због повећања нивоа свести о профитабилности туризма, могућностима отварања нових радних места и запошљавања локалног становништва, у настојању да се изгубљено надокнади, започело се са инвестирањем у побољшање туристичке понуде, које још увек траје.

2.1. Географски и саобраћајни положај града Пирота

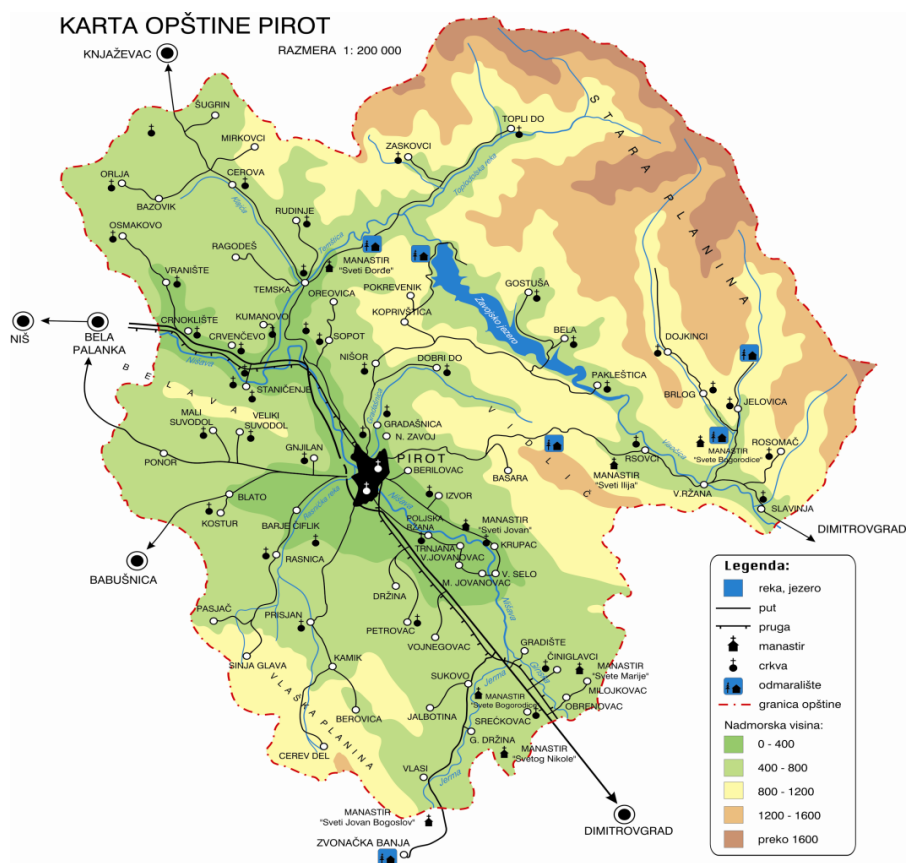
У централном делу Балканског полуострва, на подручју југоисточне Србије, у **Пиротском округу** на површини од 2.763 км², живи укупно 92.479 становника. Овај округ се граничи са Зајечарским, Нишавским и Јабланичким управним округом, те Републиком Бугарском на истоку. У саставу округа су уз Пирот и општине Бела Паланка, Димитровград и Бабушница.

Град Пирот се налази на 43°09'07" северне географске ширине и 22°35'06" источне географске дужине у Пиротској котлини и пограничној зони према Бугарској. У 72 насеља на површини од 1.232 км², живи 57.928 становника. Густина насељености износи 38 становника по км². Доминира планински реон са 40%, који уз брдски и равничарски са по 30%, чини рељеф ове Општине. Шуме се простиру на око 42.000 ха,

тј. 34%, укупне територије, док ливаде и пашњаци чине око 69.730 ha, тј. 62%, пољопривредног земљишта, што је од значаја за сточарство. Обрадиво земљиште је у долинама река Нишаве и Јерме.

Преовлађује умерено континентална клима са врло хладним зимама и топлим летима. Пролећа су влажна, а јесени благе, дуге и топлије од пролећа. Средња годишња температура износи 10,7°C. Просечна максимална температура износи 18,42°C, а просечна минимална 5,95°C. Количина падавина је неуједначена по годинама, месецима и годишњим добима. Просечна годишња количина падавина од 504,27 mm, мања је од просека за Србију. Облачност је врло мала. Најчешће дувају северни, западни и северозападни ветрови.

Слика број 1. Карта Града Пирота

Извор: Туристичка организација Пирот

Град Пирот на реци Нишави, са 38.785 житеља, лежи на 368 m.n.v. Насеље се налази на пола пута између Ниша и Софије, односно Панонске у Подунављу и Трачке низије, на рубу Европе. Северно и североисточно од града је Стара планина, на југу и југозападу Пиротска котлина са огранцима Влашке (1442 m.n.v.) и Суве планине (1809

m.n.v.), док северозапад ове котлине окружују Сврљишке планине (1334 m.n.v.). Као један од културних, образовних и привредних центара овог дела Србије, Пирот се одликује специфичним говором, традицијом, обичајима, гастрономијом, фолклором... Пирот је био и остао првенствено транзитни град, са релативно повољним географским положајем условљеним ауто путем Е-80, односно, краком Ц, Коридора 10, Београд-Ниш-Пирот-Димитровград-Софија. Магистрални пут М-9 повезује Пирот са Лесковцем, Косовом и Метохијом и Црном Гором. Мада се друмски саобраћај последњих година убрзао, утисак је да је у односу на главни коридор и заобилазнице, град остао мало по страни. Железнички саобраћај је заостао и неконкурентан, те железничка пруга Београд-Софија-Истанбул, нема већи значај у туризму. С обзиром да је туризам наглашено кретање људи из домицила ка туристичким центрима и локалитетима, значај саобраћајница је прворазредан. Неодговарајуће стање магистралних, а нарочито регионалних путева, отежава саобраћајну повезаност градова у Пиротском округу са Старом планином, као туристичком дестинацијом. Очекује се да ће близина аеродрома у Софији и Нишу (на око 70 km од Пирота), на који слеће све већи број тзв. нискобуџетних авиокомпанија бити све важнија за туризам овог краја.

2.2. Привреда и људски ресурси

Од 57.928 пописаних становника у Општини Пирот у 2011. години, 39.293 или 67,83% је радно способно. Међутим, од тог броја само 82,17% (32.289), обавља неку пословну активност, док је 17,83% (7.004), незапослено. Удео жена у укупном броју запослених је 44,7%. Запослени на територији општине Пирот остварују просечну нето зараду већу од просека округа и РС. Највећи број незапослених су лица са средњом стручном спремом (III, IV и V степен) и без квалификација.

Због затворености и изолованости тржишта Југославије процес реструктурисања и приватизације је започео касно и споро се одвијао у односу на друге европске земље. У привреди, па тако и у туризму, није било значајних улагања, те није дошло до развоја организоване и профилисане туристичке понуде. Висока централизација је довела до изостанка инвестирања у инфраструктурно одржавање а сама локална заједница није могла да одржи некадашњу стопу привредног раста, а још мање да крене у развој.

Поред више приватних, јавна предузећа чији је град Пирот оснивач су: ЈП „Комуналац“, ЈП „Водовод и канализација“ ЈКП „Градска топлана“, ЈП за планирање и уређивање грађевинског земљишта и ЈКП „Регионална депонија Пирот“. Највећи привредни субјекти и извозници су: „Tigar Tyres“ у власништву француске фирме „Michelin“ од 2009. године Слободна зона Пирот, Тигар АД и др.. У ова предузећа повремено долазе пословни људи, странци, који у Пироту бораве најчешће дан-два. Међутим, чини се да они немају прави увид у туристичку понуду овог краја, без обзира што је ТО Пирот у сарадњи са менаџментом ових предузећа, понудила туристичке програме Пирота и околине у пратњи локалних туристичких водича.

Од важности за туристичку понуду је пиротски креативни сектор кога чини преко 200 предузетника, социјалних предузећа, задруга и привредних друштава. У овом сектору стално или привремено послује око 2.000 лица, од чега је око 30% младих. Креативно предузетништво се углавном базира на локалном културном наслеђу, ткању, грнчарији и гастрономији. Око 58% свих предузетника у њему виде могућности за развој бизниса и повећање прихода, док је осталима то била економску нужност. Жене чине 49% укупне радне снаге у овом сектору, док 36,5% од њих руководи креативним бизнисима, највише у области ткања, обраде текстила, рукотворина, производње накита, сувенира, гастрономије... Већина жена које се баве креативним предузетништвом радиле су у предузећима „1. мај Пирот“, „Понишавље“ и „Тигар“. За креативно предузетништво су се определиле након што су по реструктурирању остале без посла, а њихова старосна доб није одговарала послодавцима. За највећи број креативних предузетника рад у креативним индустријама је главно занимање, а приходи од овог посла главни извор прихода у домаћинству. Само 18% се бави креативним предузетништвом као додатним занимањем у области руралног туризма и манифестација. Предуслов за запошљавање у овом сектору је његово економско оснаживање јер 30% њих истиче да би запослило минимум пет нових радника уколико би им се повећао приход.

Требало би настојати да Пирот у што већој мери поврати своју занатску и индустријску функцију (производњу намештаја, предива, вуне, коже, алатних машина, одеће, обуће, месних, млечних и воћних прерађевина), за шта постоје ресурси, довољно квалификован кадар и релативно савремена техника и технологија.

2.3. Природни ресурси

Најзначајнији природни ресурси на подручју Пирота су: око 69.730 ha пољопривредног земљишта, око 42.000 ha шума, претежно на Старој планини, Влашкој планини и Видличу, богатство површинских водотокова као што су Нишава, Темштица и Височица и Јерма,, обиље најквалитетније пијаће воде из текућих и подземних извора и богатство флоре и фауне.

За развој туризма, најважнији природни ресурси су: Стара Планина, Влашка Планина и Сува Планина, реке Нишава, Јерма, Темштица, Височица и Завојско, Крупачко и Суковско језеро.

Дугорочно посматрано, богатство водом, као кључним природним ресурсом, представља једно од највећих вредности пиротског краја. Док већи број градова у Србији пати од недостатка здраве пијаће воде, уз све више загађивача, Пирот има велике резерве веома квалитетне воде за пиће. Доказано је да се Пиротска котлина налази на језеру на великој дубини, са здравом, пијаћом водом, константне температуре од 12 до 14° С, која се практично ни са чим не може загадити. До ових резултата дошло се израдом студије „Извори, врела и површинске воде горњег Понишавља“ по наруџби пиротског ЈП „Водовод и канализација” у оквиру пројекта експлоатације нових врела и могућности коришћења воде Завојског језера, на бази очекиваног повећање потрошње воде и укључивања у регионални систем водоснабдевања ширег подручја. До стварања подземног језера дошло је низом природних околности. Котлина је са источне стране затворена кречњаком и обронцима Старе планине и Влашке планине, Каменичког виси и планином Белавом. Крашка врела по ободу и дну Пиротске котлине, и у изворишту Височице, су површински наставак подземних токова понорница. Понорске воде учествују и у храћењу термалних извора, те се у Пиротској котлини налази чак пет термално-минералних извора: три извора бањице - Пиротска, Крупачка и Чубрина, Даг-бањица у долини Градашничке реке и Влашка бањица у долини Јерме.

Осим великог егзистенцијалног значаја ово ретко водено богатство представља велику компаративну предност и за развој туризма што би у наредним деценијама могло донети и значајну конкурентску предност.

2.4.Значај Старе планине са околином за развој туризма

Стара или Балкан планина, по којој је Балканско полуострво добило име, је највећа у источној Србији. Ова веначна планина чини природну границу између Република Србије и Бугарске и протеже се од Зајечара до Црног мора дужином од око 550 km.

Високи масив Старе планине се састоји из Заглавка и Висока, где доминирају Трговишки (најхладнија река Србије) и Бели Тимок, Височица и Топлодолска река. Преовлађује континентална планинска клима, која варира у зависности од рељефа, надморске висине и присојних и осојних страна планине. Лета су свежа и кратка а зиме дуге и хладне. У планинском ареалу микро климатски услови и рељеф условили су присуство разноврсне флоре и фауне и бројне геоморфолошке, геолошке, хидролошке и хидрогеолошке специфичности.

Парк природе „Стара планина“ административно припада деловима територије градова Пирот и Зајечар, те општинама Књажевац и Димитровград. Стара планина обухвата североисточни део општине Пирот и чини природну границу са Бугарском. Планински врх Миџор са 2.169 m.n.v. на простору Пирота је после Ћеравице на Проклетијама, највиши у Србији. На Миџору се налази камена пирамида која означава највишу тачку планине и државну границу са Бугарском. При ведром времену са врха се пружа поглед и до 100 km удаљености, укључујући реку Дунав.

Стара планина је 1997. године проглашена за Парк природе, као изузетно вредно подручје са аспекта разноврсности биљног и животиноског света и њихових заједница, те геоморфолошких, геолошких, хидролошких и хидрогеолошких особености и појава у којем је присутан традиционални облик живота и културних добара. Првобитна заштићена површина туристичке регије „Стара планина“ дефинисана просторним планом, износила је 142.219,64 ha, али је новом Уредбом Владе Републике Србије (Сл. гл. РС бр. 23/03.04.2009. год.), сведена на 114.332 ha, како би се прилагодила концепту заштите резервата биосфере у оквиру UNESCO програма „Човек и биосфера“. Поменутом Уредбом о заштити Парка природе „Стара планина“ дефинисани су режими три степена заштите:

1. Први, на површини од 3.680 ha, који предвиђа најстрожу заштиту у којој је од активности дозвољен само научно истраживачки рад уз дозволу ресорног министарства.

2. Други, на површини од 20.159 ha, са нешто либералнијим степеном заштите уз ограничења изградње објеката, осим за потребе алпског и нордијског скијања и објеката за приказивање и очување вредности заштићеног подручја.
3. Трећи, најлибералнији, на површини од 90.493 ha, који дефинише активности у заштићеном подручју уз претходно испуњење услова Завода за заштиту природе РС, сагласност Управљача и ресорног министарства.

Управљање Парком природе „Стара планина“ поверено је ЈП „Србијашуме“ које ради у складу са плановима и програмима управљања Парком природе „Стара планина“ као и Рибарским подручјем „Стара планина“.

Слика број. 2. Парк природе Стара планина

Извор: Туристичка организација Пирот

Парк природе Стара планина је интернационални регион који се у целини или делимично налази на листама важних интернационалних биљних подручја (IPA - Planta Eurora); приоритетних станишта за заштиту под Рамсарском конвенцијом (тресетишта); на „Emerald“ листи (подручја значајних за очување европске еколошке мреже); на листама пограничних заштићених подручја у оквиру програма GREEN BELT (IUCN); „Pro geo“ геолошког блага, значајних места у оквиру Европске асоцијације за конзервацију геолошког наслеђа; важних интернационалних подручја за птице (Important Bird Areas (IBA), подручје „Видлич“); примарних подручја за лептире

у Европи (РВА) и на прелиминарној листи за погранична подручја Биосфере под заштитом UNESCO – МАВ, („Човек и биосфера“).

Потенцијани туристи у Србији и ван ње, углавном нису упознати са овим чињеницама, те би при промоцији у зависности од циљних сегмената тржишта, требало истаћи ове предности.

Строги природни резервати у Парку природе „Стара планина“ су: „Драганиште“, са шумом смрке, „Браткова страна“, високопланинске заједнице смрче, ниске клеке и боровнице, „Копрен“, налазиште биљака из породице месождерки, „Вражја глава“, где се одвија спонтани развој и сукцесија више биљних врста, посебно планинског јавора, „Три чуке“, једина субалпска заједница бора кривуља, „Смрче“ (Арбиње), са најочуванијом шумом смрке у Србији и треставским и сфагнумским заједницама и „Голема река“, права букова прашума.

Заштићени споменици природе су: „Пет стабала храста ситне границе“ на брду Голаш код села Осмакова, „Црни бор“, „Храст лужњак“ и „Бабин зуб“. Чак трећина свих водопада Србије налази се на западној страни Старе планине. Највиши водопади су Пиљски (64 m, други по висини у Србији), код села Топли До (35 km од Пирота), Чунгуљски (42 m), Куртулски (27 m) такође код Топлог дола и Тупавица (15 m) код села Дојкинци. Већина стаза до водопада је обележена и маркирана. Једино крашко поље у источној Србији, Одоровско, површине 8.5 км², на 685 m.n.v. територијално припада Пироту.

Стара планина спада у флористички богатија подручја Србије са 1190 биљних врста и подврста у оквиру којих је 115 ендемичних, 147 угрожених и 40 заштићених, од који се посебно издвајају: патуљаста перуника, планинска саса, гороцвет, косовски божур, жбунаста јова, степски лужњак, росуља, планински јавор, шумски љиљан, тресавски каћун и др. Чак 52 биљне заједнице распоређене у зависности од еколошких утицаја чине биљни покривач ове планине. Вегетација обилује разноврсним жбунастим, шумским, ливадским, пашњачким и тресавским заједницама. У висинским вегетацијским зонама истичу се: храстов, буков и смрчев појас, појас субалпске жбунасте вегетације ниске клеке, боровнице и субалпске смрче, те појас кривуља. Поред зимзеленог дрвећа овде расу буква, цер, храст, бреза, граб, бор кривуљ и друге врсте. Тресавске заједнице су најзаступљеније у буковим и четинарским шумама на Јабучком равништу, Дојкином врелу и у пределу Арбиња. Развијене су и реликтне полидоминантне шумске заједнице са ендемским и реликтним биљним врстама.

Постоји 1195 таксона васкуларне флоре и 51 врста маховине, што чини око 34% укупног фонда флоре Србије. Терцијарне и ендемореликтне биљне врсте су претежно у клисурама, а глацијални рекликти и ендеми на високим деловима планине.

Фауну чини 116 врста лептира (22 новоутврђених врста и шест глацијалних реликта), 18 врста херпетофауне (шест врста водоземаца и 12 врста гмизаваца), док је ихтиофауна представљена са 26 врста. Диверзитет птица је међу највећима на Балкану, са стаништима 150 врста гнездарица од укупно око 200 птичијих врста, те је Стара планина у Регистру подручја од међународног значаја за птице Европе - ИВА са површином од 44.000 ha. Од око 30 врста сисара, истичу се текуница, снежна волухарица, рис и медвед, али и аутохтоне расе и сорте домаћих животиња. У ловишту на источним падинама Старе планине лове се срна, лисица, дивља свиња, вук и јелен.

У геолошком смислу, интересантни су долина потока Бигар код села Кална, са водопадом високим 35 m, Бабин зуб, укљештени меандри Темштице у клисури дубокој од 160 до 260 m са скулптурама остенака у црвеним пешчарима, клисура Владикине плоче, реке Височице, између Рсоваца и Паклештице са истоименим пећинским системом. Посебно важни објекти геонаслеђа се налазе на потезу Рсовци – Јеловица где се у дужини од осам километара смеђују фосилокосни спратови тријаса, јуре и доње креде, те јурски седименти у Росомачи који представљају сиве кречњаке са омонитском фауном, створене у најдубљим деловима мора. Без обзира што сви ови гео локалитети не леже на простору града Пирота, требало би их посматрати и вредновати са аспекта једне туристичке дестинације „Стара планина“.

Споменичко наслеђе Старе планине, као одраз духовности и трагова живљења становништва, огледа се у присуству праисторијских, античких и римских остатака.

Због свих претходно изнесених чињеница, Стара планина је сврстана у потенцијалне туристичке регије и у I категорију будућих туристичких центара, са нагласком на простор око „Бабиног зуба“ у склопу свих значајних туристичко-географских регионализација у Србији и поред ограничавајућих фактора за развој туризма, попут недовољне саобраћајне повезаности између појединих делова планине, недостатка искуства и традиције у туризму, наглашеног исељавања становништва и ниског степена развоја привреде овог планинског простора.

Удаљеност Старе планине од Београда износи око 330 km, од Ниша 70 km и од Књажевца или Пирота 50 km. Од Београда до Старе планине, путни правац води преко Ниша, Пирота и Калне до Бабиног зуба, при чему је пут од Темске до Калне недавно

реновиран. У завршној фази је израда пројектне документације пута Церова-Мирковци-Јабучко равниште, преко Пирота ка Старој планини, у дужини од 22 km, који ће повезати ову област са Коридором 10.

Лепи пејзажи, стрме падине, оштри успони, водопади, поља, шуме са богатим плодовима, пружају могућност за развој различитих облика првенствено активног туризма. На висини од 1.100 до 1.900 m, снег се задржава и до пет месеци годишње, што омогућава дуже стазе за алпско скијање и развој рекреативног и спортског туризма. Стазе користе искусни скијашаи, љубитељи екстремних спортова и почетници. У центру „Бабин зуб“ налазе се скијашке стазе „Коњарник“, са четвороседном жичаром и покретном траком за укрцавање скијаша, капацитета 1.500 особа на сат, „Сунчана долина“ са ски лифтом капацитета 1.200 скијаша на сат, и „Маркова ливада“, са ски лифтом и опремом за ноћно скијање. У Парку природе Стара планина на територији града Пирота главни смештајно-угоститељски капацитети су: Хотел „StarA“ на Басарском камену, Планинарски дом у селу Дојкинци, одмаралиште „Шумског газдинства“ – „Широке луке“, више категорисаних сеоских туристичких домаћинства, одмаралиште "Врело" са рестораном и Визитор центар ЈП Србијашуме. Поред ових објеката, на располагању је тек један мањи део од својевремено планираних 40.000 лежаја на Старој планини.

Пешачке стазе “Бабин зуб” и “Миџор” су обележене али недовољно искоришћене, нарочито у комерцијалном смислу. На територији града Пирота, планинарско туристичке стазе подељене су према тежини у три категорије, на основу дужине, типа терена и висинских разлика. Тако постоје стазе "јуниор", "сениор 1 и 2" и "професионал 1 и 2", укупне дужине око 50 km. Потребно је комплетирати обележавање планинарских, бициклистичких и стаза за вожњу теренских возила и јахање, како би се повезале све атрактивне тачке на овом простору.

На стрминама, падинама и шумама Старе планине организују се пешачке и бициклистичке туре, авантуристичке трке итд. У планинским рекама се лове поточне пастрмке, поточне мрене, уклије и клен. Ихтиолози Завода за заштиту природе Србије су утврдили да се у старопланинским рекама налазе трајно и строго заштићене врсте поточног рака. На планини се бере разноврсно лековито и зачинско биље, печурке и друго, што је од значаја за рекреативце, истраживаче и љубитеље природе. Међутим, поред несумњиво значајних потенцијала без разноврснијих туристичко-угоститељских објеката нема потпуног развоја туризма. Стога је неопходно инвестирати у саобраћајну

и туристичку инфраструктуру, водоснабдевање, одвод отпадних вода, смештајне капацитете, домаћу радиност...

Слика број. 3. Миџор, највиши врх Старе планине

Извор: Туристичка организација Пирот

Посебно је важно очувати водене токове Старе планине, реке Височицу, Темштицу, Топлодолску реку, Јерму и Завојско језеро, ради водоснабдевања овог краја, јер је чисте воде све мање, а потребе за њом су све веће. У Србија постоји више планинских туристичких центара (Копаоник, Златибор, Тара, Дивчибаре, Фрушка гора, Голија...), те се не могу сви подједнако и истовремено развијати, при чему је туризам на Старој планини превасходно домаћи.

Табела број 1. Доласци туриста на Старој планини 2013-2017. године

Година	Укупно доласци	Индекс	Домаћи	Индекс	Страни	Индекс
2013	12411	97,3	10155	89,1	2256	166,0
2014	3684	51,1	3287	49,3	397	73,0
2015	17141	139,1	12905	134,8	4236	154,1
2016	15465	90,2	11009	85,3	4456	105,2
2017	16908	109,3	13583	123,0	3370	75,6

Извор: Републички завод за статистику

Подаци у табелама број 1. и 2. обухватају туристички промет на целој територији Старе планине у Србији, а не само део који административно припада Пироту. У периоду од 2013 до 2017. године, највећи број долазака туриста (17.141) евидентиран

је у 2015. години, што је за 39,1% више него у 2014. години. У 2015. години, остварен је највећи пораст долазака домаћих туриста и то за 34,8% више него у 2014. години. Исте 2015. године, забележен је и највећи раст броја долазака страних туриста и то за 54,1% више у поређењу са 2014. годином. У 2017. години дошло је до повећања броја долазака домаћих туриста за 23%, али и до значајног пада броја долазака страних туриста за 24,94% у односу на 2016. годину, што је неочекивано и забрињавајуће.

Табела број 2. Ноћења туриста на Старој планини 2013-2017. године

Година	Укупно ноћења	Индекс	Домаћи	Индекс	Страни	Индекс
2013	35907	99,9	30014	90,4	5893	191,8
2014	42927	119,6	34291	114,3	8636	146,5
2015	56586	131,8	44555	129,9	12031	139,3
2016	54035	95,5	41138	92,3	12897	107,2
2017	56425	104,4	46032	111,9	10393	80,6

Извор: Републички завод за статистику

Укупан број ноћења туриста у периоду 2013-2017. године показује сличну тенденцију као и укупан број долазака. Највећи раст укупног броја ноћења остварен је у 2015. години, за 31,8% више него у 2014. години, при чему су домаћи туристи забележили највећи пораст броја ноћења у 2015. години, скоро 30% више него у 2014. години. Страни туристи су у 2014. години, остварили 46,5% ноћења више него 2013. Од 2014. године се уочава тенденција раста броја страних туриста, који су у 2016. остварили највећи број 12.897 ноћења у периоду 2013-2017. године. У 2017. години евидентирано је укупно 56.542 ноћења (4,4% више него у 2016. години, али мање него у 2015.), при томе су домаћи туристи остварили највећи број ноћења у последњих пет година (46.032), односно, 11,9% више него у 2016. години, а страни 10.393 ноћења, што представља пад од 19,4% у односу на 2016. годину.

У периоду 2013-2017. године просечно време боравка туриста на Старој планини износило је 3,33 дана, при чему су домаћи туристи боравили у просеку 3,41 дан, а страни 2,85 дана. Највећа просечна дужина боравка туриста забележена је у 2016. години са 3,49 дана, при чему су најдуже боравили домаћи туристи са 3,74 дана. Страни туристи су најдуже боравили на Старој планини у 2014. години, годину дана по отварању хотела „Falkensteiner“ (сада „Стара планина“), и то 3,14 дана у просеку. Током 2017. године просечна дужина боравка туриста на Старој планини износила је 3,34 дана, при чему су се домаћи туристи просечно задржавали 3,40 дана, а страни 3,08 дана. Просечна дужина боравка туриста на овој планини је кратка и изједначена са оном у „city breaks“ туризму, (кратки градски одмори), те се мора креирати понуда са много више садржаја за сва четири годишња доба.

С обзиром да зимски планински туризам спада у најскупљу врсту туризма, ни после више од 10 година од израде Мастер плана развоја туризма на Старој планини, нису се стекли услови за његов интензивнији развој. Има и више других изазова. Тако је нпр. после само две године од пуштања у рад скијашке стазе „Коњарник“, ерозија толико напредовала да је било потребно израдити елаборат о њеној санацији. У изворишном делу слива Трговишког Тимока, који је познат по ерозији и бујичним поплавама, створиле су се јаруге дубине и до четири метра, које се сада морају санирати.

Ниска куповна моћ и животни стандард становника Србије утичу на туристичка кретања, те нема планираног раста и развоја при преовлађујућем домаћем туризму који углавном стагнира. Примера ради, укупан туристички промет на Старој планини је далеко испод туристичког промета планине Дивчибаре, а приближан планини Гоч, нарочито по укупном броју остварених ноћења. То нису задовољавајући показатељи јер Стара планина има много веће потенцијале од поменутих две планине, те се настоји да се ситуација поправи.

ЈП Стара планина, ЈП Скијалишта Србије и „Стара планина Ресорт“ су 14. децембра, манифестацијом „Ски опенинг 2017“, званично отворили зимску сезону. Том приликом најављено је проширење смештајних капацитета, изградња новог хотела, продавница, ресторана и пратећих забавних и спортских садржаја. Поставља се водоводна и канализациона мрежа, а планира се изградња још једног далековода и проширење система водоснабдевања. Ове зиме се очекује већа попуњеност у хотелском смештају, односно, око 50% више него у 2016. години. Најсавременија дигитална метеоролошка станица је у функцији, а ревитализована су три путна правца са пратећом сигнализацијом, уз могућност слетања хеликоптера на мобилни хелиодром. Предузеће „Стара планина Ресорт“ је преузело вођење државног хотела „Бабин зуб“, у власништву ЕПС-а који сада има 20 соба и два апартмана са укупно 60 лежајева. У ски-центру ради гондола са стазама, а системи за вештачко оснежавање раде када се температура спусти испод $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$. Скијалишта Србије су ски-полигон преместила близу хотела ка гондоли, да би се олакшало скијашима почетницима и деци. Постављена је кула са тобоганом за најмлађе госте, док ће изградња адреналинског парка и тениских терена у близини хотела бити завршена пре летње сезоне 2018. године. Спроводе се маркетиншке активности на домаћем и иностраном тржишту, како би се ова дестинација промовисала, а све у циљу развоја туризма и привлачења инвеститора.

Старопланинско подручје је погодно за развој руралног (ван насеља) и сеоског туризма у насељима. У селима преовлађује традиционални начин живота становништва, природа је очувана, а постоји и античко, средњевековно и етнографско наслеђе. Равничарска, долинска, котлинска и планинска околина Пирота је првенствено опредељена за развој пољопривреде. Међутим, земљорадња и сточарство годинама стагнирају. Депопулација сеоског простора је несразмерна природним потенцијалима. У старопланинским селима живи све мање људи, углавном старије доби. Запостављеност села је довела до затварања школа, задруга и гашења многих сеоских домаћинства. Мада су некадашња географска истраживања појава, процеса, облика рељефа и хидрографске мреже Старе планине показала да је најбоље развијати туризам на делу Старе планине који припада граду Пироту, у претходном периоду највише се улагало у књажевачки део. Сада се нагомилане тешкоће морају решавати реалним, конкретним и сталним акцијама на државном нивоу, које су у кадровском, временском и финансијском смислу изузетно захтевне.

Локална самоуправа Пирота најбоље познаје појаве, процесе, догађаје, недостатке и потребе и мора их предочити државном врху по тзв. „bottom up“ принципу и тражити партнере првенствено у приватном сектору. Једно од добрих решења је органска производња. Наиме, у претходних неколико година мештани се све више баве производњом сертификоване органске хране (Изатовци, Темска...), уз субвенцију државе и локалне самоуправе, за којом постоји велика тражња посебно на страном тржишту. Органски кромпир, црни лук, пасуљ, боранија, тиквице, чичока (првенствено за дијабетичаре) и шљива са старопланинских незагађених њива завршавају не само код излетника и туриста, већ и на трпезама у Француској и Русији. Производња се организује у оквиру Земљорадничке задруге „Арбиње“ која својим кооперантима из Пирота, Бабушнице, Беле Паланке и Димитровграда олакшава почетак производње и извоз.

2.5. Излетишта Пирота

Околина Пирота пружа бројне могућности за излете, обиласке природе, водопада, река, језера, клисура, пећина и и то не само на подручју Старе планине, већ и Специјалног резервата природе (СРП) „Јерма“. Највећи број излетишта на Старој планини намењених локалном становништву, излетницима и туристима налази се на територији Пирота (Врело, Темац, Завојско језеро...), а ту су и друга, међу којима су Планинарски дом, долина Јерме, Даг Бањица итд. До неких излетничких места се не може доћи аутобусима, већ само путничким колима или бициклима. Трпеза је изворна и представља традицију овог краја. Гостољубиви домаћини између бројних кулинарских старопланинских специјалитета нуде и кравај, цицвару, трљаницу, љутеницу, качамак, пеглану кобасицу, сушеницу, стељу, овчји сир, ђубек, сармице у липовом листу, овчетину на пари, рецел, пихтије од боба итд.

Завојско језеро на 17 km од Пирота, у Парку природе Стара планина је по настанку урвинско језеро. Настало је обрушавањем земље са падина у реку Височицу стварајући природну брану и акумулационо језеро које је потопило село Завој. Наиме, услед обилних падавина и наглог топљења снега 1963. године дошло је до клизишта које је препречило ток реке и створило брану високу преко 40 метара. Ниво воде убрзо је почео да расте, те се језеро све брже ширило и потопило село Завој. Људи су спасли себе и стоку али су све куће потопљене. Касније је направљена вештачка брана и ХЕ „Пирот“ како би се језеро сачувало јер има велики хидролошки значај за овај крај. Језеро је дуго око 17 km, дубоко до 70 m и широко до 300 m и одликује се квалитетном чистом и бистром водом и очуваношћу природног амбијента. Лети га најчешће посећују излетници и туристи из југоисточне Србије, ради купања, сплаварења, спортова на води, шетњи, лова и риболова на штуке, шаране, сома, деверик, гргеча, клена и белу рибу, док се поточне пастрмке и поточне мрене лове у притокама језера. Најпосећеније купалиште је код некадашњег села Мала Лукања и Белског моста. Завојско језеро има велики потенцијал за организовање регата, скокова у воду и сл.

У околини језера има више викендица, места за камповање и категорисаних сеоских домаћинстава која нуде смештај. Уколико би се увело више рекреативних, спортских и забавних садржаја и унапредио плажни мобилијар (лежаљке, столићи, сунцобрани...), поставио дечији паркић са љуљашкама, клацкалицама, тобоганом и кинетичким

песком, отворили кафићи, ресторани, продавнице и друго, на том делу језера би се могла наплаћивати дневна карта.

Ронилачки клуб „Пирот“ које овде има своје просторије, организује зароне. У наредним годинама могло би се започети са школом и такмичењима у роњењу. Током 2009. године уклоњено је више бесправно саграђених објеката и кампова, што је требало да омогући развој различитих облика туризма који могу допринети побољшању укупног туристичког промета и прихода овог краја. Око језера су излетничка места (Мала Лукања, Велика Лукања (са викенд насељем), Брана, Паклештиц, Белски мост итд. Између Пирота и Завојског језера налази се ловиште, познато по дивљим свињама.

Слика број 4. Завојско језеро, Стара планина, Пирот

Извор: Туристичка организација Пирот, Фото: Александар Ђирић

Крупачко језеро у близини Пирота, смештено је између села Крупац и Великог села. Ово једино природно језеро у овом делу Србије на око 400 m.n.v. дуго је 1,5 км и широко од 50 до 60 m. Највећа измерена дубина од око четири метра је уз брану. Хидрофилна вегетација и рибљи фонд се последњих година смањује и треба озбиљно водити рачуна о очувању овог ресурса. Приликом купања у језеру и шетње на обали, непријатност представља велика количина муља. Риболов на штуку са посебном шаром представља атракцију за риболовце. У окружењу језера регистровано је око 250 врста биљака од којих су неке под заштитом због своје реткости и угрожености. Језеро у најхладнијим месецима посећују лабудови јер се вода не леди због термалног извора

на обали језера. У наредне две до три године језеро би требало очистити од муља и опремити плажним мобилијаром за купање и рекреацију на води и обали.

Звоначка Бања у општини Бабушница, на око 40 km од Пирота, на обронцима Влашке планине, на 670 m.n.v. има обележје климатског места, због руже ветрова и велике количине негативних јона у ваздуху. Бања је коришћена у античко и средњевековно доба. Извори минералне воде температуре 28°C, припадају групи олигоминералних, слабо сулфидних хипотерми која се користи за купање и пиће. Две неуспешне приватизације довеле су девастације ове бање, хотела „Мир“ и суноврата броја посетилаца и укупних прихода од туризма. Недалеко је клисура реке Јерме, једне од најживописнијих у Србији, дуге 74 km и излетиште за одмор, рекреацију и риболов. Недалеко су и манастири Поганово и Суково.

Изнад реке Јерме на Влашкој планини, налази се пећина **Ветрена дупка**, са каналима дугим око четири километра. У 2017. години пећина је очишћена и маркирана а приступ обележен, што је омогућило посету организованих група, током „Outdoor“ фестивала Јерма. Туристичка организација Пирот у сарадњи са ЈП Србијашуме планира да настави са уређењем пећине, организовањем фестивала, оспособљавањем стена за пењање, бициклизмом, планинарењем и пешачењем у оквиру СРП Јерма. Пећина је подељена у пет дворана са пећинским накитом и језерцетом а име је добила по јако хладном ваздуху (ветру) који из ње дува. *(Легенда о имену пећине каже да се један турски бег (вођа), загледао у девојку по имену Ветрена, која га није хтела, те се он зарекао да ће је купити или отети. Понудио је њеном оцу неколико кеса дуката, али је одбијен. Знајући да ће је бег отети, Ветрена се сакрила у пећину. Турци су је са фењерима тражили све док се фењери нису погасили. Међутим, бег није одустао и остао је у пећини да тражи девојку. У мраку се изгубио и никада није изашао из пећине, баш као и Ветрена, за коју народ каже да и данас тамо живи.)* Овакве и сличне легенде и приче овог краја потребно је сакупити и најзанимљивије „оживети“ у пракси кроз симулацију аниматора, глумца аматера и сл., а све у функцији развоја туризма.

Иначе у близини Пирота има више пећина, вртача и увала. Највећа пећина „Влашкине плоче“ има дужину од 660 m, а ту су и Мишја, Восена, Топлица, Липа, Велика пећина код села Држина и друге. Код Смиловских језера, око 12 km северно од Пирота на јужном ободу крашког Одровачког поља налази се Пертлашка пећина са изузетним

пећинским накитом, терасама и пролазима који чине пећински систем овог вредног спелеолошког али недовољно истраженог природног добра.

Даг-бањица, са три различита термално-крашка извора радиоактивне воде у долини Добродолске реке, налази се код села Градашнице, на пет километара од Пирота. Главни извор лековите воде има температуру од 30 степени. Према анализама Балнеолошког института у Београду, воде Старе бањице садрже уран и стронцијум, те спадају у радиоактивне. Извори су коришћени као лечилишта још у римско доба, а сада су делимично уређени са два базенчића за купање лети. Међутим, велики број оболелих из Србије, региона и оближњих земаља, ипак долази овде са вером у излечење. Назив извора потиче из турског периода. *Према легенди, лепотица Дага из Истанбула је овде нашла лек за своје тешко обољење, те је у знак захвалности извор назвала својим именом.* Термалне воде Даг-бањице би осим за потребе здравственог и Spa&Wellness туризма, требало користити за загревање пластеника али и станова, уз додатно загревање воде. Уместо изградње комплетне бање што је у финансијском и временском смислу захтевно, предлаже се уређење овог простора и подизање мањег савременог профитног Spa&Wellness центра са више различитих терапија, масажа и сл.

Слика број 5. Даг бањица, термални извор, Градашница, Пирот

Извор: Туристичка организација Пирот

Село Дојкинци око 38 km североисточно од Пирота, лежи у Парку природе “Стара планина”, у подручју Горњи Висок. Кроз село протиче Дојкиначка река богата пастрмком и речним раковима, а изнад села пролази тзв. „Латински пут“. Четири километра даље, на 1.050 m.n.v. на Дојкиначкој реци, налази се помало „сакривен“ од пута, водопад Тупавица висок око 15 m. При јаким мразевима водопад се заледи па

подсећа на велике оргуље. Овај најприсупачнији од свих водопада на Старој планини, од Дојкинаца је удаљен преко сат времена пријатног хода. На путу од села Дојкинци до водопада, налази се спортско рекреативни центар Дојкинци, са обновљеним модерним смештајним капацитетима и 60 лежаја. У наставку хода од села Дојкинци нижу се строги природни резервати: „Арбиње”, „Браткова страна”, “Вражја глава”, “Три чуке”, и „Копрен“. Недалеко је више активних воденица, које треба оспособити за дегустацију месних и млечних производа, ракијских и винских проба са локалним здравичарем, музиком, песмом, игром, фолклором и сл.

На улазу у селу је црква Св. Николе из XIV века. Мада се зна да је село старије, у одсуству систематских истраживања и због више промена локација у пречнику од око три километра у турским дефтерима се помиње тек 1576. године, при попису ради убирања данка. Претпоставља се да је до измештања села дошло због епидемије куге 1723. године и турске одмазде 1740. године, када је запаљено 140 насеља у пиротском округу, али и због плављења реке и других природних непогода. Од 1830. године село се налази на истој локацији, те је углавном задржало аутентичан изглед са стогодишњим објектима у етно стилу (амбари, куће, плевње-стаје, са специфичним архитектонским обележјима, крововима од камених плоча), који најчешће нису више у функцији, а могли би се претворити у глампинг смештајне капацитете. У селу је реновиран Планинарски дом "Дојкинци" са два студиа, апартманом и четири групне спаваоне који се сада може користити целе године. У 2018. години почиње уређење дворишта испред дома.

Слика број 6. Село Дојкинци, Стара планина

Извор: Туристичка организација Пирот

Излетиште и одмаралиште **Врело**, на саставу Дојкиначке и Јеловичке реке, на 733 m.n.v. је око 33 km удаљено од Пирота. Погодно је за шетњу (стазе здравља), одмор, рекреацију, купање, бициклизам, лов и риболов у амбијенту Јеловичке и Дојкиначке реке. У комплексу је продајно место свеже пастрмке у Рибњаку Врело, ресторан традиционалне кухиње „Врело“ и Визиторски центар Старе планине са презентацијом природног наслеђа Старе планине, којим управља шумско газдинство Пирот, ЈП Србијашуме. Визиторски центар је место окупљања, одакле крећу организоване едукативне и тематске туре по планини уз подршку и сарадњу са ТО Пирот.

Влашка планина недалеко од Пирота, пружа се правцем северозапад-југоисток у дужини од око шест километара. На њеном северозападном делу налази се највиши врх Паница са 1.443 m.n.v. У близини је село Власи по коме је планина добила име. Иначе, именица „влах“ значи сточар и односи се на етничку заједницу романских староседелца на Балканском полуострву. Влашку и Гребен планину раздваја клисура реке Јерме. Планина је погодна за планинарење а постоје и обележене стазе. Туристи овде посећују манастир Св. Јован Богослов код села Поганово, на обали Јерме, пећину Ветрена Дупка, Звоначку бању и манастир Пресвете Богородице у Сукову. Планинске пешачке и бицикличке стазе су обележене али би требало понудити услуге локалног пратиоца-водича, који добро познаје терен и културу локалног становништва.

Планина Белава се простире у дужини од 15 km, од Беле Паланке до Станичења и за сада нема неког значаја у туризму. Некада се у пећини у селу Станичење складиштио тзв. „качкаваљ на зрење“, о чему приповедају многи Пироћанци те би се евентуално могла обновити производња овог качкаваља са посебним карактеристикама уз занимљиве приче. Северну границу Белаве чини река Нишава, а јужну стари пут Пирот – Бела Паланка, на западу је Сува планина, а на истоку се завршава Сарлахом. Највиши врх је Кардашица са 946 m.n.v. На овој планини нема површинских вода, јер вода продире кроз кречњачак и извире у подножју планине. Белава је асиметрична, те се њен јужни део постепено спушта до Пиротске котлине, док се северни стрмоглаво спушта ка Нишави.

Специјални резерват природе (СРП) „Јерма“ припада I категорији, заштићеног подручја од међународног, националног значаја, тј. изузетног значаја. СРП обухвата масиве Гребена и Влашке планине и већи део слива реке Јерме. Простире се на површини од 6.994,5 ha у општинама Бабушница и Димитровград и граду Пироту. Овај јединствен комплекс долина и кречњачких клисура са литицама, одликује изузетна флористичка и фитоценолошка

разноврсност уз велики број ендемичних, ретких и угрожених биљних и животињских врста. Већој атрактивности ове области доприносе геоморфолошки облици, спелеолошки објекти и хидрографски феномени и процеси. Специфични предеони елементи, културно, етнолошко и историјско наслеђе чине овај простор веома посебним. У класификацији Светске уније за заштиту природе IUCN (International Union for Conservation of Nature, IUCN-WC- PA, 1997), СРП Јерма сврстан је у четврту категорију - подручје управљања стаништем/врстама у природи (Category IV – Habitat/Species Management Area). СРП је и међународно значајно подручје за биљке (ИРА) и дневне лептире (РВА). У складу са одредбама Уредбе („Службени гласник РС“, бр. 102/2010), део еколошке мреже, представља подручје у поступку заштите, Емералд подручје са класификационим кодом RS0000035 и национално значајно подручје за птице (ИВА).

Старопланинско село Темска на реци Темштици, око 15 km од Пирота, било је најмногољудније у околини. Име је добило по некадашњем средњовековном граду Темско. Поред села налази се бигрени камен подељен потоком, водопад „Буков дол“ и одмаралиште ХЕ „Темац“. Село је најпосећеније лети због купалишта „Криви вир“, риболова, кампова и културних манифестација које се током јула и августа одржавају у дворишту сеоске школе. У селу се од 2008. године одржава Међународни научно истраживачки камп „Стара планина“, који окупља преко 200 учесника, студената и младих истраживача и Фестивал старопланинских јела у склопу кампа. Потребно је интензивирати промоцију и повезати се са другим камповима ове врсте у региону у циљу међусобне размене знања и умећа и повећања броја учесника.

Слика број 6. Излетиште Криви вир, Темска

Извор: Туристичка организација Пирот

2.6. Историјат Пирота и околине

Археолошка истраживања на простору данашњег града Пирота потврђују постојање насеља старог скоро 5.000 година, а касније и присуство културе Бубањ – Хум у време енеолита (бакарног доба 3000-2000. г.п.н.е). У бронзаном добу, долази до насељавања племенских заједница које током гвозденог доба прерастају у насеобине Дарданаца и Трачана. Накадашњи римски Mutacio Turess основан највероватније у II в.н.е., имао је велики значај захваљујући трансбалканском војном путу Via Militaris (касније, Цариградском друму), на правцу Singidunum (Београд) – Naisus (Ниш) – Serdika (Софија) – Hadrianopolis (Једрене) – Konstantinopolis (Истанбул). Дуж пута на граници великих римских провинција Мезије и Тракије градили су се објекти за преноћиште, одмор и укрепљење путника и коња. На том путу се нашао и Turess, данашњи Пирот. Назив Mutacio Turess се први пут појавио на римској војној карти (Tabula Peutingeriana). У IV веку Turess је напредно место у тзв. унутрашњој Дакији, које почетком V века, нападају варварска племена. Да би се одбранила Византија је градила куле и утврђене градиће на простору данашњег Пирота као што су Quimedeva, Пиљград итд. Од краја VI до XII века, Turess се не помиње, те се претпоставља да је био разрушен. Почетком XII века, географ Едрузи, помиње место Атруби, на дан хода од Ниша, за које се претпоставља да је био на месту Пирота. Латински назив Turess, замењен је грчким Пиргос, са истим значењем – кула, од кога је настао назив Пирот, који се помиње од XIV века. У литератури се срећу и називи Thurib, Момчилов град, Кале, Тврђава... а неки делови Пирота су до данас задржали стара имена.

Пирот су десетак пута плавиле реке а два пута разарали земљотреси и куга. Предмети из неолита, гвозденог доба, антике и Рима, ране Византије и средњег века чувају се у малом археолошком музеју парка Кале, који је у саставу Музеја Понишавље. У историји пиротског краја издвајају се периоди византијске, бугарске, српске и турске управе. Турци су Пирот називали Шеркјој (варошко село), и овде владали 442 године (са изузетком владавине Аустријанаца 1689/90. године), до 1877. године, после борби на Нишору, Будин делу и Пироту. У српско-турском 1912. и у Првом светском рату погинуло је 7.610 Пироћанаца. У Другом светском рату 1941. године Немци су ушли у Пирот, а 11 дана касније овај крај предали бугарским фашистима. Борба за ослобођење трајала је три и по године. Пирот је 8. септембра 1944. године ослободио Ударни батаљон Пиротског партизанског одреда. Током НОБ-а погинуло је око 2.000 Пироћанаца.

2.7. Културни ресурси и занимљивости од значаја за развој туризма

Туристичка атрактивност Пирота се заснива на богатству природних и културних ресурса, дугој историји и традицији, специфичном идентитету и гостољубивости домаћина, као значајних фактора туристичке валоризације.

Пирот је због 40 цркви и манастира у граду и околини, у народу прозван „Мали Јерусалим“, чему је допринео и владика Николај Велимировић који је једно време овде службовао. Већина цркви датира из XVIII и XIX века, а две чак из XIII века. Пироћанци и даље негују задужбинарски дух, те су недавно изграђене још две цркве. Река Нишава са уређеним кејом дели град на два дела, Пазар и Тијабару, са просторно културно историјским целинама (трговинско-занатским чаршијама), које спајају мостови Газела, Големи, пешачки Љубавни мост и тзв. „Нови мост“ на другом рингу. У Тијабари где су одувек живели хришћани, још увек доминирају уске уличице, традиционални дократи и дух старих времена. Ту је и највећа градска Саборна црква, саграђена од прилога мештана током XVIII века као занимљив спој традиционалног градитељства и црквеног канона, јер се око брода цркве простиру тремови са разведеним стубовима, типичним за грађанске куће XIX века. На Пазарској страни, налази се тзв. Стара црква, посвећена празнику Христовог рођења, подигнута од доборовољних прилога 1870. године. У храм се улази низ неколико степеника јер су цркве у време Турака морале бити грађене тако да не угрожавају величину и достојанство најмање џамије у околини. Међутим, неимар је укопавши цркву у земљу, само формално испоштовао обавезу, упркос њеном великом габариту. Због своје архитектонске посебности и историјске вредности, ова црква проглашена је за културно добро 1986. године.

На Тргу Републике је споменик ослободиоцима Пирота од Турака, кула са куполом и орлом раширених крила, везан за 28. децембар 1877. године, када је турска војска у повлачењу дигла барутану у утврђењу у ваздух. Овај догађај се и данас обележава.

Момчилов (Пиротски) град или тврђава Кале је утврђење крај Бистрице, притоке Нишаве, на улазу у град из правца Ниша. Према предању, град је подигао Војвода Момчило за време владавине кнеза Лазара. Пошто су га Османилије заузеле, војвода Димитрије је успео да поново преузме град 1386. године, што је био један од повода за Косовску битку три године касније. Током прве половине XV века током српско-османлијских сукоба, повремено се налазио у поседу српских деспота Стефана и

Ђурђа, након чега је прикључен Отоманској империји. Утврђење је било у војној употреби све до прве половине XX века, када су почела археолошка истраживања. Тврђава се данас састоји из Горњег града, на високој стени, неправилног облика са четири куле на четири стране света и петом на улазној капији; Доњег града који се степенасто спушта ка подножју стене ограничене бедемима и кулама из XVIII века, са пушкарницама према реци. С обзиром на старост тврђаве и велики број бурних догађаја, зидине града су добро очуване те је на овој локацији снимано више филмова од којих је најпознатији „Бој на Косову“. Стога не чуди да је град Пирот носилац „Film friendly“ сертификата Српске филмске асоцијације, као град са повољним пословним окружењем за снимање филмова и ТВ серија.

У току је уређење унутрашњости, платоа, стазе и зелених површина испред тврђаве, како би Момчилов град био један од кључних симбола Пирота и мотива за израду сувенира. Могућности туристичке валоризације тврђаве Кале приказане су у делу текста о културном туризму базираном на материјалном и нематеријалном наслеђу.

Слика број 7. Српска средњеveковна тврђава Момчилов град (тврђава Кале)

Извор: Туристичка организација Пирот

Грчко војничко гробље из Првог светског рата, на Метиљавици изнад Пирота јединствено је у Европи. Након пробоја Солунског фронта грчки војници су кренули ка Србији. Ненавикнути на оштре зиме, због болести и исцрпљености већина војника је крајем 1918. и почетком 1919. године, преминула. Гркиња Катрина Левандис сакупила је њихове посмртне остатке у заједничку спомен гробницу 1923. године. Седам година касније, овде је подигнут и споменик пиротским војницима из Првог светског рата. Септембра сваке године, представници српске и грчке православне цркве, са

представницима грчке амбасаде, српске и грчке војске и представници града овде држе помен. Гробље је проглашено спомеником културе 1992. године.

Једна од главних компаративних предности Пирота је близина Старе планине као туристичке регије са изузетним природним вредностима. Међутим, туризам Пирота још увек карактерише низак ниво туристичког промета, пословни боравци као основни мотив доласка, доминантан број домаћих посетилаца, кратак просечни боравак туриста, низак ниво потрошње, неравномерана искоришћеност смештајних капацитета током године (изражена сезоналност), уз ниску дневну потрошњу туриста, која се највећим делом генерише кроз угоститељске услуге.

Музеј Понишавља се налази у варошкој кући породице Јовановић у којој је рођен најбогатији и најугледнији пиротски трговац из XIX века, Христа Јовановић, познат под именом Мали (Чучук) Риста, коме је видински паша дозволио да сагради ово велелепно здање. Ова јединствена репрезентативна грађевина балканског-оријенталног стила је најочуванији споменик традиционалне архитектуре Пирота. Када је 1848. године саграђена, биле је то најраскошнија кућа у Пироту. Атмосфера и аутентичност традиционалне, патријархалне куће је очувана до данас. Ентеријер је украшен долапима у дуборезу, од којих је најочуванији онај у приземљу, где се одвијао свакодневни живот укућана. Спрат је служио за пријем виђенијих гостију.

Музеј Понишавља као регионална музејска установа, концепцијски припада категорији завичајних музеја комплексног типа. Овде се проучавају, штите и презентују културно уметничка и историјска дела, тј., покретна културна добра са територија општина Пирот, Димитровград, Бабушница и Бела Паланка. Изузетно су вредне богате збирке народних ношњи, пиротских ћилима (колекција од преко 300 ћилима), грнчарије, намештаја, копије фресака из оближњих средњовековних манастира и други оригинални експонати, са око 6.500 изложених налаза. У оквиру Музеја налазе се галерија, сувенирница и ресторан традиционалних локалних специјалитета и заборављених јела „Ладна вода“, са баштом. Ова аутентична кућа је стекла додатну популарност као место снимања кадрова филмова „Зона Замфирова“, „Врати се Зоне“ „Ивкова слава“ и ТВ серија „Вук Караџић“, „У кући Христића“ итд. Од 1953. године, кућа је под заштитом државе, а од 1979. године, има статус споменика културе од изузетног значаја. Унутрашњи и спољни простор са рестораном се између осталог користе за презентацију и промоцију нематеријалног културног наслеђа у комбинацији са

локалном храном и пићем, пригодним беседама, здравицама, обележавањима разних историјских јубилеја, годишњица, прослава.

Слика број 8. Музеј Понишавља

Извор: Туристичка организација Пирот

За туристичку понуду важна је и стара градска кућа „Бела мачка” у Пироту подигнута 1859. године. Међутим, овај споменик од великог културног значаја у веома лошем стању, те се већ дуже време планира његова ревитализација.

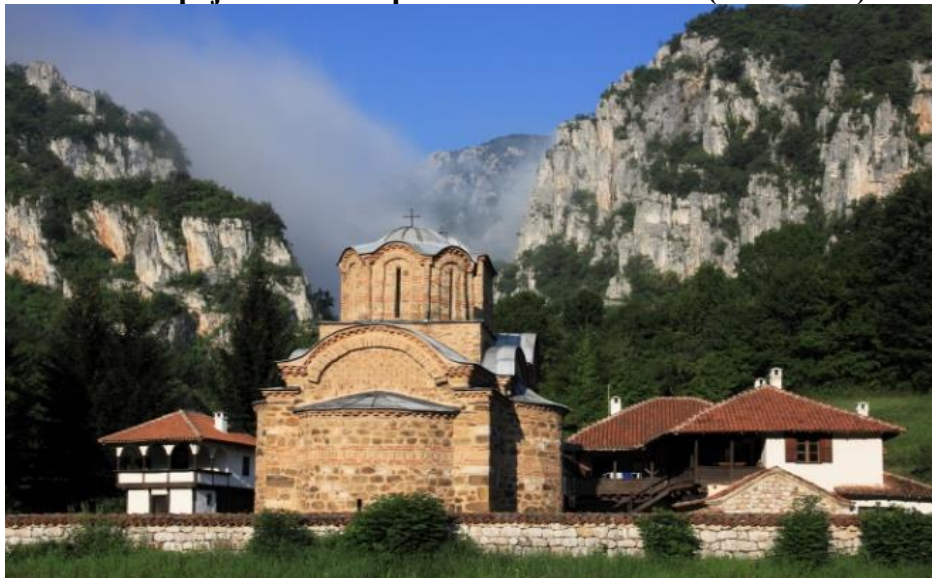
Поред Музеја Понишавља најважнији актери у култури Пирота су: Дом културе, Народна библиотека, Народно позориште, Историјски архив, Галерија Чедомир Крстић и КУД Пирот. У већину ових културних установа требало би увести „storytelling“ (приповедање) уз „living heritage/history“ (оживљавање културног наслеђа и историје). Тако се нпр. на занимљив начин може објаснити порекло разних топонима. Нпр. „Бабин зуб“ (заштићеног природног резервата), које се везује за тзв. баба Јагу или Рогу, шумску чаробницу у словенској митологији која граби јунаке, прождире људе и пече украдену децу. Најчешће се представља као ружна старица са великим грудима, слепа или болесних очију. Ова негативна представа је створена по насељавању хришћана, док је њено паганско значење везано за божанство плодности и живота, култа богиње мајке, јер се реч „баба“ некада користило за децу-девицу. На више локација постоје стара заветна места, са причама о дрвећу, води и обредима везаним за словенску паганску традицију. У народу кружи и прича о баби, која је Турцима отела харач, па се каже да су је на Тресибаби тресли, у Мучибаби мучили, а на Бабином зубу сломили зуб, да би признала где је сакрила харач.

Главни приоритети за улагање и развој културе се односе на: истраживања публике, подстицање сарадње културе и привреде и промовисање мултикултурализма и међународне сарадње. Ситуација се последњих година делом поправила о чему сведоче и успешни програми међународне сарадње у култури и туризму града Пирота. Непокретна културна добра према Просторном плану омогућују формирање неколико „културних стаза” у планинском подручју: Пирот - Темска - Топли До; Пирот - Рсовци - Височка Ржана - Врело - Дојкинци; Књажевац - Бараница - Габровница; Доња и Горња Каменица - Кална - Балта Бериловац - Црни Врх; Књажевац - Равна; Димитровград - Сенокос и друго. Стара сеоска насеља, објекти народног градитељства и амбијенталне целине допуњују туристичке мотиве на поменутиим „културним стазама” и пружају могућност формирања нових стаза, посебно на мотивима осталих старих планинских села, засеока и бачија, ревитализације културе номада Црновунаца (Каракачана) у сарадњи са Републиком Бугарском и сл.

У Пиротском округу, углавном по селима, сачувано је више вредних манастира и цркви са занимљивим садржајима које повремено посећују излетници и туристи.

Манастир Св. Јована Богослова (Поганово), из XIV века у моравском стилу, налази се у општини Димитровград на обали Јерме, на око 25 км од Пирота. Комплекс је задужбина властелина Константина Дејановића, обласног господара. Његова кћи Јелена, жена византијског цара Манојла II Палеолога, након смрти свог оца преузела је бригу о овој задужбини. Ово јединствено здање од кречњака и пешчара, има занимљиву архитектуру, са конацима око цркве и доклатима у складу са традиционалним локалним начином градње. Галерија фресака површине око 360 m² спада у највиша сликарска остварења XV века на Балкану. На почасном месту поред Јована Богослова насликани су ликови Св. Симеона Немање и Св. Саве. Од 1879. године, до краја Првог светског рата, манастир је био у поседу Бугарске, када је једна од најлепших тзв. „Двострука икона“, са Богородицом и Јованом Богословом и Чудом у Латонском манастиру однета у цркву Александра Невског у Софији. Ова икона била је дар византијске царице Јелене задужбини свога оца у XV веку. Манастир је у центру познатог излетишта Пироћанаца, Димитровграђана и гостију из Бугарске те је веома посећен, нарочито после недавне реконструкције. Под заштитом је државе од 1949. године, а од 1979. године је културно добро од великог значаја.

Слика број 9. Манастир Св. Јован Богослов (Поганово)

Извор: Туристичка организација Пирот

Код села Суково, око 18 km источно од Пирота, на темељима старијег храма, средином XIX века подигнут је **манастир Успење пресвете Богородице**. Живописан је 1869. године, али је у иконографији и фрескосликарству, веома интригантна јединствена фреска Св. Христифора са магарећом главом по легенди, била раније насликана на зиду првобитног храма. Према веровању, Христорфор потиче из племена људождера. Пронађен је у пустињи и послат у Рим како би служио за забаву богатих људи. Потом је примио хришћанство добио и људски облик и име Христофор. *(Верује се да је простор који данас манастир заузима припадао Турчину Сали бегу из Пирота који је једном приликом приметио младића Вељу како нешто копа. О Вељи се говорило да је врло чудан и да сања чудне снове и чује гласове. Према предању, у сну му се јавила Св. Богородица која му је рекла да на месту званом Црквиште откопа манастир, што је он и учинио и пронашао више црквених предмета. Када је син Сали бега схватио шта Веља ради, кренуо је да уништи то свето место али су му се руке и ноге укочиле, те је пао на земљу. Пошто није могао да се помери, његови родитељи су позвали попа Јована који је уз помоћ народа и молитви успео да поврати младића, те је Сали бег у знак захвалности дозволио градњу овог манастира.)* Приликом радова на крову манастира, 1947. године, пронађени су разни глинени предмети, који се данас налазе у Музеју „Понишавље“. Манастир је под заштитом државе од 1968. године. Са специфичном историјом, необичним настанком и културним значајем ово место је врло занимљиво, те је са правом укључено у туристичку понуду пиротског краја.

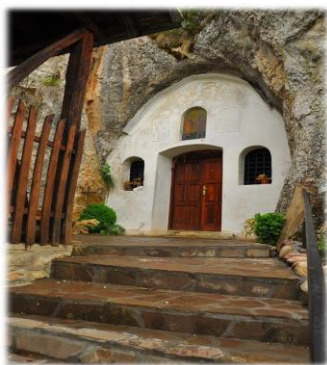
Слика број 10. Манастир Успења Пресвете Богородице, Суково

Извор: Туристичка организација Пирот

Црква Св. Петра и Павла је најстарија и најмистериознија старопланинска пећинска црква из XIII века, на брду Калик код села Рсовци, на око 22 км од Пирота. Јединствена у хришћанском свету, фреска Исуса Младенца, највероватније из XIII века, приказује Исуса као ћелавог младића у будистичкој одежди и у осмоугаоној мандорли или звезди. Претпоставља се да су је осликали испосници са Синаја који су због напада Османлија пребегли у Србију са Синаја. У то доба испоснице као храмови нису биле подложне епископским канонима, па се верује да лик Исуса нацртали на стени испосници из Пећинске цркве. Због своје специфичности, црква је заштићена као национално културно добро од 1981. године.

Слика број 11. Манастир Св. Петра и Павла, село Рсовци, Стара планина (пећинска црква)

Извор: Туристичка организација Пирот

Крај села Темска налази се недавно реконструисани **Манастир са црквом св. Ђорђа (тзв. Темачки манастир)** из XIV века, саграђен на месту првобитног храма из XI века. Фрескопис је дело српских зографа, који су осликавали и друге храмове моравског стила. Црква је задужбина властелинске породице, односно браће Дејановић, који су били у сродству са царом Душаном. Црква је живописана 1576. године. Посебну архитектонску вредност представља јединствени стари конак из XVIII века. Овај манастир је имао важну улогу у образовању становништва пиротског округа. Наиме, јеромонах Тесарије, који је овде дошао из Хиландара 1836. године, основао је прву школу у околини и започео са описмењивањем мештана. Убрзо су му се придружили и школовани учитељи. Школа је у манастиру радила до 1892. године, до оснивања школске установе у селу Темска. Јеромонах Тесарије и учитељи су погубљени од стране Турака који су настанили манастир, да би по одласку запалили цркву. У манастирској башти се гаје лековите и друге биљке, и по традиционалним рецептима припремају мелеми, тоници и други биљни препарати и чајеви. Недалеко је више погодних места за риболов, посебно на поточне пастрмке и поточне мрене. На око пет километара од села налази се ХЕ "Темац", у власништву ЕПС-а.

Слика број 12. Манастир Св. Ђорђе, село Темска, Пирот

Извор: Туристичка организација Пирот

Манастир Св. Јована Главосека пророка, претече и крститеља Исуса Христа, се налази између села Извор и Крупац, на пет километара од града. Манастирска слава, Усековање главе Св. Јована, тзв. јесењи Св. Јван, се празнује 11. септембра. У спомен

цркви и костурници из XVIII века су посмртни остаци ратника палих у борбама против Турака 1876.-1877. и у ратовима од 1912. до 1918. године. Прво сестринство манастира чиниле су руске монахиње, које су 1948/49. године протеране. Манастир је проглашен за културно добро 1986. године а обновљен 2001. године.

Слика број 13. Манастир Св. Јован Главосек, Пирот

Извор: Туристичка организација Пирот

За развој туризма су значајни и манастир код Врела, сеоске цркве, сеоски амбијенти и народна архитектура у селима Топли До, Гостуша, Славиња, Дојкинци, Росомач...

2.8. Етнографско наслеђе и креативне индустрије града Пирота

Пирот је вековима познат као занатска и трговачка варош. Грнчарско лончарски еснафи постојали су још током XIV века. У првој половини XIX века, Пирот је био један од балканских трговачких центара у који су долазили трговци из разних делова Отоманског царства. Трговци из Београда су углавном куповали текстилне производе, ћилиме, платна, сукна, чарапе и терзијске производе, док су Бошњаци најчешће куповали ћилиме. На познати пиротски сточни панађур (сајам), долазили су трговци из Старе Србије, Арбаније¹ и Епира. Традиција сточног панађура наставила се трговачким сајмом балканског значаја, на који су Грчки, Јеврејски и Јерменски трговци доносили дуван, кожу, челик, кафу, пиринач, вуну, одећу и друге производе. Пирот тог времена

¹ Постојбина Арбанаса је ланац приморских планина које одвајају котлине Старе Србије и Македоније од Јадранског Мора, од Скадра на северу до грчких насеља на југу.

је добар пример грађанског слоја балканске цивилизације са развијеном градском културом. Пироћанци су временом савладали бројне занате развијајући их у складу са својим специфичностима и укусима. У недостатку индустријских производа, пиротски мајстори и занатлије су својим вештинама и алаткама израђивали све што је било потребно, те је градић занатлија и печалбара, постао познат по својим ћилимима, качкаваљу, сиру и грнчарским производима. Све до Другог светског рата у Пиротском крају било је 3.641 занатлија, а у граду још постоје типични балкански сокаци са занатским радионицама и старим кућама.

Осим по занатским производима, овај крај се прочуо по сточарству у руралним областима, те деликатесима од млека и меса. Међутим, да би се робна марка занатских, еко и етно производа утемељила, потребно је створити тржишне, маркетиншке и друге институционалне услове како би традиционални, аутохтони и производи са географским пореклом, припремани у складу са традицијом и оригиналним укусима, постали препознатљиви и прихваћени.

Пиротска грнчарија је веома компатибилна са локалном гастрономијом. Пирот је био центар грнчарског заната у Србији. Средином XIX века у граду је било око 40 грнчарских радионица из којих су се ширила најпознатија мајсторска писма. Занатлије су производиле око 70 врста судова и посуда од керамике. Због тестија или стовни, из којих се пила вода, грнчари су називани и тестиције. Правили су се и украшени бардаци или кондире са чашицом, за позивање сватова при венчањима. Из њих се као и из плџоски и ибрика, пила ракија. Из малих бокала се пило вино (шепендери) и вода. Највише су се производила посуђа за преношење и чување воде и течности, предмети за кућну употребу, дечије играчке а касније и пекачи, ђувечари и украсна грнчарија. Пиротску грнчарију карактерише црвена глина и складне боје (најчешће, зелена, жута или мрка) са урезивањем кругова и цик-цак линија.

Мада је грнчарија лако ломљива и тешка, па самим тим непогодна као сувенир, могле би се произвести минијатуре са пригодним натписима на српском и страним језицима, на бази оригиналних грнчарских производа из различитих временских периода, тим пре што у Пироту постоји неколико радионица за производњу сувенира.

Слика број 14. Пиротски ћилим и грнчарија

Извор: Туристичка организација Пирот

Ћилимарство се у Пироту и околини од XVI века развијало упоредо са сточарством. Сама реч „ћилим“ означава вунену тканину с кудељном или вуненом основом. Пиротски ћилим се израђује у глаткој техници тзв. „клучања“ на вертикалном разбоју, где су главне алатке за производњу ћилимаркини прсти, очи и помоћна мала алатка, тзв. тупица, која се користи за сабијање нити. Ова тканина различитих боја и облика, јединственог начина израде, један је од националних симбола Србије.

Ручна израда, ткање и производња пиротског ћилима се заснивају на традиционалним знањима уз употребу природног материјала у процесу производње, вуне од оваца пиротског краја. Индустрија ћилимарства ограничена је на Пиротску варош и по мишљењу мање групе истраживача попут Јована Ћирића („Ћилимарство у Пироту“, економско-географска проматрања), највероватније „донесена са Истока“, Међутим, преовлађује мишљење да је пиротско ћилимарство овде настало и преносило се пет векова, попут легенди, са колена на колена, као занат.

Од XVI века, искључиво за домаће потребе, израђиване су једноставне, необојене простирке: црге и шаренице са геометријским облицима у виду троуглова и ромбова. Током XVII и XVIII века ћилимарство се усавршило. Ткало се на вертикалном тзв. пиротском разбоју. У XIX веку, пиротски ћилим је достигао највише техничке и естетске вредности, богатством орнамената, боја, биљним и животињским мотивима и сценама из живота људи. Временом се потпуно овладао техником производње, високо квалитетном израдом, савршеном композицијом ћилима са четири јасно издиференцирана дела: спољни ћенар, плоча, унутрашњи ћенар и поље. По називу

геометријских шара (тзв. корњаче, бомбе, гроздови...) у пољу, називан је и цео ћилим. До краја XIX века ћилими су бојени природним (биљним) бојама а потом вештачким (индустријским), које су омогућиле више нијанси једне боје. Пиротски ћилим је први пут излаган на Светској изложби у Бечу 1886. године, када је привукао велику пажњу због исте шаре на „лицу“ и „наличју“ једног дела, односно са два идентична лица. Пиротско трговачко ћилимарско удружење послује од 1894. године, а прва радионица "Пиротска ћилимарска задруга" од 1902. године под покровитељством краљице Драге Машин. Ћилимарство свој врхунац доживљава средином прошлог века када је око 690 ћилимарки било организовано у задруге, а пиротски ћилим и ручно чворовани теписи били важни извозни производи. Ћилими су се ткали у разним величинама од Ђурђевдана (6. маја) до Митровдана (8. новембра), углавном на отвореном.

По народном тумачењу пиротског ћилима и распореду шара на њему, он је целовито „биће“ које се развија, мења и надграђује на основу симбола у којима је наталожена мудрост искуства током трајања људске цивилизације. Ћилим симболизује прастару слику врховних начела по којима се одвија живот. Ово својеврсно „сликовно писмо“ поседују енергију и причу и путем шара и боја утиче на успешну сарадњу, успех у послу, слогу на свим пољима, непролазну лепоту духа и тела, даје снагу за почетак новог, штити од негативне енергије средине и људи и доноси радост. Ћилим се одувек ткао као симбол породичне слоге и богатства у дому, као заштитник куће и носилац чудотворне моћи позитивне енергије.

Почетак и завршетак ткања ћилима у пиротском крају пратили су традиционални обичаји. Припрема пређе и ткање ћилима се обављало понедељком, а ткаљама се доносио богат доручак или ручак, тзв. "заткавалник". Ћилим се поклањао људима од значаја и у посебним приликама, и сматрао традиционалним и скупоценим даром. По изради ћилима, девојка или млада за чију свадбу је ћилим ткан би послужила погачу, сир и лук. Вредност ћилима првенствено зависи од квалитета вуне. Сматра се да је једино вуна од старопланинских оваца одређене врсте погодна за израду ћилима. Острижена вуна се сортира по квалитету, пере у топлој и врелој води и оставља на хладном да се осуши. Затим се ручно чешља и припрема за прераду. Вуна доброг квалитета се користи за ткање, док се од преостале израђује одећа. Пиротски ћилим је неизбежан оригинални сувенир града. Веома трајни пиротски ћилими по начину израде

и квалитету могу да се упореде са далеко познатијим персијским теписима и представљају право културно добро и национално обележје Србије.

Сваки ћилим мора имати сертификат и информацију на српском и енглеском језику, када и где је израђен, колико дуго је трајала његова израда, које су његове карактеристике и намена, порекло и значење шара и боја и слично, како би се купац упознао са квалитетом производа и начином израде и знао шта тачно купује, а овај производ адекватно вредновао.

Од 2002. године пиротски ћилим је као производ заштићен од стране Завода за интелектуалну својину, а на основу Закона о географским ознакама порекла по Елаборату у коме су прецизно дефинисани критеријуми за израду оригиналног пиротског ћилима са 95 шара и 122 елемента. Одлуком Националног комитета за нематеријално културно наслеђе Републике Србије, 18. јуна 2012. године, Пиротско ћилимарство је уписано у Националну листу нематеријалног културног наслеђа РС. Занатска задруга за израду ћилима и сувенира „Дамско срце“ из Пирота, поседује сертификат за врхунски квалитет производа и овлашћени је корисник географске ознаке порекла имена, те носилац Елабората по коме је пиротски ћилим заштићен. Ова Задруга је добитник више домаћих и међународних награда и признања за очување ћилимарског заната.

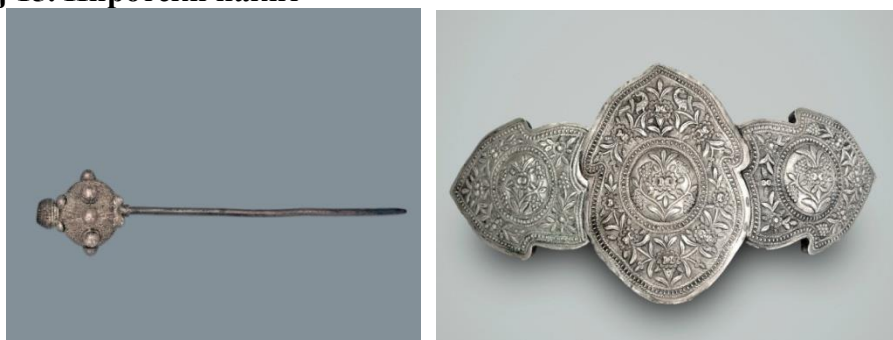
Пирот и град побратим Сомбор, уз подршку Етно мреже, Националне алијансе за локални економски развој (НАЛЕД), аустралијске и америчке амбасаде, покренули су пројекат организација „ткачких колонија“, у циљу заштите и промоције пиротског и стапарског ћилима, како би били уврштени у протоколарне поклоне РС и њених институција.

Предлаже се да се на локалном и националном нивоу снажније подрже удружења грађана из Пирота која настоје да обнове производњу сировине за ткање, посебно природне боје и обуче већи број жена за овај посао, како би се овај производ очувао и што боље тржишно позиционирао. Представљање шара пиротског ћилима се мора што пре ограничити, јер се све масовнијим приказивањем губи на ексклузивности (нпр. билборд ДИС код Јагодине, „Coca Cola“ на улазу у Пирот, хипермаркети „Рода“). Требало би увести институцију одобравања коришћења шара уз новчану накнаду, а приход усмерити у развој пиротског ћилимарства.

Израда накита у Пироту и околини, под јаким средњевековним утицајем, креирала је аутохтону тзв. „пиротску“ типологију. У Пироту су 1896. године пописане 33

кујунџијске радње за израду накита које су користиле технике: ливења, искуцавања, цезелирања, емајлирања, филиграна, гранулације, позлате, посребљавања и тордирања на сребру, алпаки, злату, бронзи, месингу, бакру уз декорисање полудрагим и драгим камењем. Украшавањем одевних предмета накитом истицала се економска моћ и друштвени положај, а пиротски накит је посебно цењен и због магијског својства које му се приписује, што би требало нагласити при продаји и промоцији ових производа. Посебно се издвајају пиротске игле конђуша и керачаска које су се носиле на глави, качиле мараме и трвељ (уметци од косе и траве), као и тзв. укошњаџи разних облика и величина, својствени за овај крај. Реплике овог накита би могле бити „идеални“ аутентични сувенир овог краја.

Слика број 15. Пиротски накит

Извор: Туристичка организација Пирот

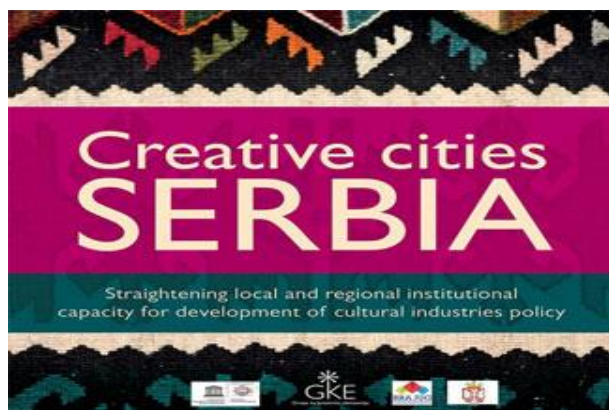
Предлаже се да се уз сваки руком рађени комад накита нађу кратке информације на српском и енглеском језику о његовом пореклу, начину израде, а посебно о његовим магијским својствима која „штите“ особу која их носи, што би заинтриговало купце и повећало продају.

Да би се произвела и пласирала роба са препознативим географским пореклом, потребне су осмишљене дугорочне акције и веће инвестиције. Интензивно сточарство, земљорадња, одабир правих врста култура, агротехнички радови и пласман здраве хране, уз виши стандард и одрживост у смислу обима и квалитета, могу донети резултате. Зато је потребно чвршће повезати туризам као бизнис, занате и традиционалну исхрану, како би се јасно уочила разлика између савремених кулинарских и гастрономских трендова и аутохтоних прехранбених производа, хране и пића са ужег географског подручја, прављених по посебној рецептури и у ограниченим количинама. При том је кључно добро представити произвођача потенцијалним купцима, пронаћи инвеститора за производњу, амбалажу и пласман еко и етно

производа, организовати обуке у области стандардизације, информисати циљна тржишта о специфичним производима, промовисати традиционални начин припремања хране и пића, нарочито прехранбених производа, као дела културног идентитета локалног становништва. Велику перспективу има органска храна, пиће и природне воде, њихов еколошки третман, опрема за производњу, чување и сл.

Пиротску развојну Агенду у оквиру пројекта „Креативни градови Србије: Јачање институционалних капацитета за подршку културним и креативним индустријама“, 2015 године, подржали су UNESCO Фонд за културну разноликост и Министарство културе и информисања Републике Србије. Пројекат је реализовала Група за креативну економију из Београда и Регионална развојна агенција ЈУГ из Ниша у сарадњи са Општином Пирот. У циљу изградње Мреже креативних индустрија Општине Пирот основана је Лабораторија за женско креативно предузетништво, одржан регионални фестивал креативности „Creative Economy EXPO“, мапирани су ромске креативне индустрије, основана задруга „Ромски кластер креативних индустрија“, израђене продајно-промотивне платформе „Rural Creative Economy“ за промоцију и продају производа пиротских креативних предузетника, дигитализацију, документовање и баштињење пиротских културних израза, организована интерактивна изложба културних израза Пирота уз помоћ најсавременијих ИТ технологија и др.²

Слика 16. „Креативни градови Србије“

Извор: Туристичка организација Пирот

Село Гостуша (тзв. Камено село), на Гостушкој реци, лежи око 25 km североисточно од Пирота. Ово село испод висоравни „Белан“ је до изградње Белског моста преко

² http://www.designed.rs/news/pirot - prva_opstina_u_srbiji_sa_agendom_za_razvoj_kreativnih_industrija

Завојског језера било скоро изоловано од света, те најверније осликава традиционални старопланински начин живота. Куће грађене од камена и блата су подизане без неког реда и покривене каменим плочама, те се Гостуша назива и Камено село. Од камена су и путеви, ограде, чесме... У међувремену су многи камени кровови у недостатку оригиналних материјала замењени цреповима. У селу су се најдуже задржали стари обичаји који се често срећу у етнографској литератури. Више домаћинстава продаје мед, ракију и друге локалне производе. Ту је и камена црква Св. Јована Крститеља, обновљена 1835. године, на темељима старијег храма. Студија конзервације села Гостуша, добила је награду ЕУ и „Европа Nostra“ за наслеђе у категорији „Истраживање“ за 2016. годину.

Слика број 17. Село Гостуша, Стара планина (камено село)

Извор: Туристичка организација Пирот

Предлаже се да Завод за заштиту споменика културе из Ниша што пре одобри обнову кућа према важећим стандардима и упутствима, како би се пронашао инвеститор и опремили смештајни капацитети, а село Гостуша укључило у редовну туристичку понуду.

Спроведена су истраживања на сваком објекту и направљена детаљна документација у вези са коришћеним архитектонским и грађевинским техникама. Координатори пројекта су појаснили значај рестаураторских радова локалној заједници и настојали да што више укључе мештане у све аспекте пројекта. Рестаурација је мотивисала сеоско становништво и побољшала квалитет живота, а село Гостуша проглашено је за непокретно културно добро 2016. године.

Осим материјалног, од велике важности је и нематеријално етнографско наслеђе, које је оличено и у тзв. Пиротском говору.

Пиротски говор припада призренско-тимочком дијалекту и тимочко-лужничком поддијалекту, тј., групи језика југа и југоистока Србије и од посебног је значаја за културу овог краја. У њему постоје два падежа – номинатив и акузатив, а главни падеж у реченици преузима функцију зависних падежа уз помоћ предлога. Многи књижевници, лингвисти, етнологзи и други проучавали су пиротски говор, сакупљали умотворине, бележили приповедања старих људи итд. Јединствени пиротски говор као један од традиционалних симбола овог краја, већини је препознатљив, али не и разумљив. До пуног изражаја долази тек приликом усменог приповедања.

Предлаже се да се начин говора као специфичност овог краја сачува од заборавља путем манифестација, у форми аутентичних беседа, здравица, умотворина, песама, приповедања... У том смислу требало би креирати „Пиротски речник“ у форми едукативног сувенира са илустрацијама.

На већини манифестација у овом крају и на гостовањима (сајмовима, презентацијама, промоцијама) у земљи и иностранству, требало би изложити традиционалне производе како би се они промовисали и афирмисали као првокласни тржишни артикли у функцији туристичке понуде. То би водило ка повећању броја производа са заштићеним географским пореклом по угледу на пиротски качкаваљ и ћилим, нпр. пеглане кобасице, старопланински мед, баница, трљаница, џемови, слатка, кисела зимница, сухомеснати специјалитети, пиротске погаче, пекарски производи, чајне мешавине, лековите траве, сушено воће, вино, ракија... који се морају системски подржати како би се оформила робна марка, односно, профитабилан извозни бренд.

2.9.Гастрономија

Најпознатији гастрономски производи овог краја пиротски качкаваљ, бели сир, ђубек, пеглана кобасица и пиротско јагње, уз које се послужују домаћи хлеб, цеђено млеко, ајвар и слично, захтевају додатно образложење.

Пиротски качкаваљ је врста тврдог сира, донет на Балкан преко Видина, трговачког центра у време Отоманске владавине, на тремеђи Србије, Бугарске и Румуније. Претпоставља се да су га донели јеврејски трговци, који су га продавали са ознаком „кошер“. Балканци су ову реч погрешно изговарали, те је временом од ње настала друга реч „качкаваљ“. У данашњој Турској ова врста сира се назива „кашар“, а извори бележе и старији назив, који у буквалном преводу значи ‘јеврејски сир’. Наиме, верује

се да су тзв. „црновунци“, грчки сточари у другој половини XIX века подучавали становнике села Висока код Пирота, да прерађују млеко и праве качкаваљ. Претпоставља се да се да је прво парче качкаваља у Србију донето баш у Пирот. Етнолог Сима Тројановић бележи да је Јеврејин по имену Хајн из Самокова (Бугарска) почетком XIX века подучавао једног Пироћанца справљању качкаваља. Пирот се временом специјализовао за производњу качкаваља, те је читав крај постао познат по млечним производима. У Пироту се налази једина Млекарска школа на Балкану, у којој се качкаваљ производи по традиционалној рецептури од крављег, овчијег или мешаног млека, које зри око осам недеља. Туристичке групе могу посматрати процес производње качкаваља уз претходну најаву. Пиротски крављи качкаваљ заштићен је ознаком географског порекла.

Слика број 18. Пиротски качкаваљ и Пиротска пеглана кобасица

Извор: Туристичка организација Пирот

Пеглана кобасица јединствен је пиротски специјалитет од најквалитетнијег козијег, јунећег и овчег меса, у које се додају зачини, а потом се пегла и суши на промаји. Не постоји никаква термичка обрада производа. За пеглање се углавном користи флаша, а крајњи производ има облик потковице. У Пироту је 2011. године одржано прво Светско првенство у прављењу пеглане кобасице, да би ова манифестација временом прерасла у Сајам пиротске пеглане кобасице, који се одржава последњег викенда у јануару месецу. Овог производа није било у понуди преко целе године, већ углавном зими, што се одразило на продају, посебно у туристичкој сезони када је највише гостију. Међутим, онедавно један произвођач из овог краја нуди пеглану кобасицу преко целе године. Отворен је Дегустациони центар „Боемска потковица“ д.о.о. а

усвојен је и Правилник о производњи традиционалних производа, што ће довести до удруживања више произвођача и повећања производње.

„Пиротско јагње“ је специјалитет који се издваја од јагњетине на другим местима због начина припреме али и због тога што јагањци пасу на еколошки чистим обронцима Старе планине. Пиротско јагње се припрема на више начина, „под сачем“, у вурњи, на ражњу или се пече у блату (тзв. „јагње у блато“). Када се јагње припрема под сачом, ставља се изнад гранчица винове лозе које се преливају водом, да би се обезбедило струјање топлог ваздуха и паре, те да би се равномерно испекло. Месо се усоли и прелива. Специјалитет „јагње у блато“ се припрема тако што се јагње заједно са кожом, очисти од изнутрица, ушије и уваља у иловачу. Потом се пече у глини, а када је готово, иловача и кожа се скидају са јагњета, те се сече и послужује.

У циљу ефикаснијег коришћења робних марки и брендова Пирота као туристичке дестинације, потребно је што пре сертифицивати аутентичне локалне производе (пеглану кобасицу, старопланински мед, накит, грнчарију, пиротско јагње).

Домаћи хлеб „вурњак“ се пече у вурњи, тј. фуруни и важи за један од најукуснијих. Вурње, углавном по двориштима кућа у селима Темска, Дојкинци и Власи, су лепљене сламом и блатом, са металним поклопцем, у којима се пече хлеб. Међутим, квалитетан домаћи хлеб се може наћи и у пиротским пекарама и националним ресторанима.

Вурда је специфичан млечни производ домаћинстава из Лужничког краја (околина Бабушнице), који се може набавити на пијаци и у специјализованим градским продавницама. Вурда подсећа на павлаку, али је гушћа и има другачији укус и индустријски се не производи. Припрема се тако што се млеко укисели, а онда оцеђено слаже са паприком, притиска врећом шљунка и оставља да зри најмање два месеца.

Ајвар, брендиран у Македонији, у Србији има неформални статус домаћег производа. Назив је добио по турској речи за кавијар, тј. смеси од папирка, патлицана и парадајза.

Пиротски роштиљ се прави само од меса, без додатка соје, адитива, брашна и другог, како би се добило на количини. Неки угоститељи „држе“ месо у млеку како би омекшало и добило благу текстуру и сочност.

У посластичарама у Пироту, прави се домаћа боза, лимунада и колачи. Специјалитет посластичарнице је гемиш, слаткиш од шећера, воде и ораха, који се припрема тако што се ораси прво нанижу на конач, а онда умачу у смесу и тако viseћи суше. Власници посластичарница су углавном Горанци, а познато је да су они изврсни традиционални пекари и посластичари.

У пиротским специјалитетима се ужива уз домаће вино или ракију, а ту су и ретка безалкохолна пића, попут свежег клакера, газираног сока црвене или жућкасто-наранџасте боје у флаши или сифону који се може купити у пиротској содари.

Све наведено чини гастрономску понуду различитом и привлачнијом од већине других крајева у Србији, што се мора истаћи при промоцији, уз пратеће сертификате и атесте.

На старопланинској трпези и у продаји би се морали наћи аутентични локални млечни и месни производи: старопланински (пиротски) качкаваљ, масло, урда, овченик, бели сир-кришка, вурда, кисело млеко, јагњеће месо, али и сувенири од вуне, дрвета и сл. Међутим, нужно је дефинисати производе (поврће, воће, млеко, месо, лековито биље, печурке, мед...), који би се промовисали уз јединствену (истоветну), ознаку “старопланински”, а уз забрану продаје производа са лажним састојцима, називима и етикетама. Расписивање наградног конкурса за идејно решење ове ознаке, уз пригодни слоган, као саставни део маркетинга (нпр. “Најбоље са Старе планине”, “Старопланинско благо”...), је одговарајућа опција.

Као подстицај мештанима Старе планине, треба настојати да се што више локалних сировина, а нарочито полупроизвода и финалних производа продаје гостима. За то је неопходна обука произвођача, консалтинг, помоћ при рецептури, пласману производа, маркетингу, брендирању, начину паковања итд. Корисна су и студијска путовања у земљи и иностранству уз обилазак пољопривредних газдинства, као огледних примера добре праксе, наступи на сајмовима и манифестацијама у земљи и иностранству итд.

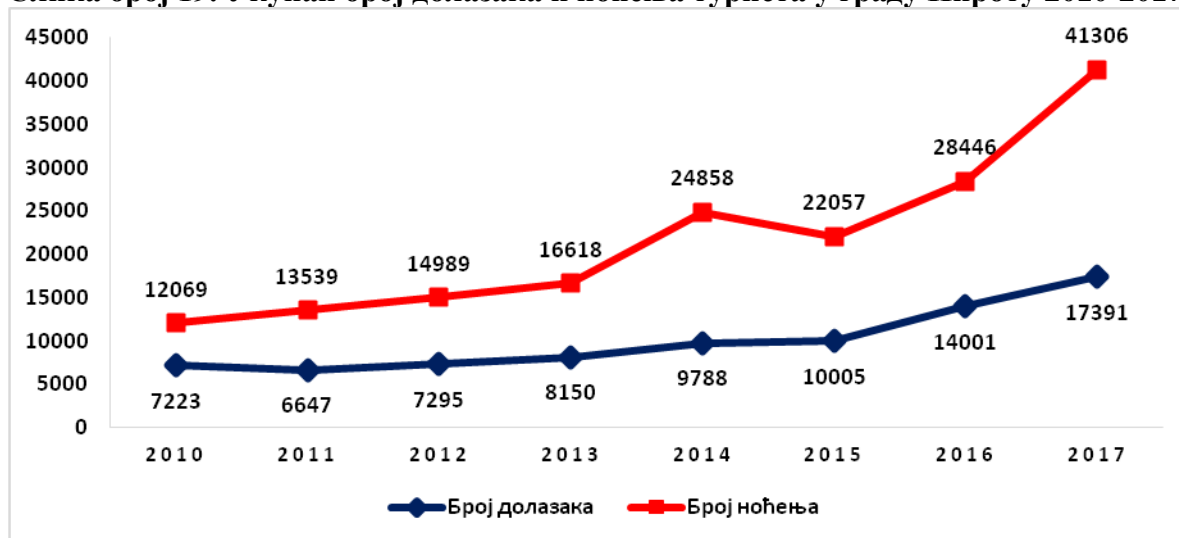
У самом Пироту би требало одредити простор (нпр. у саставу парка, трга) за типске мобилне брендиране тезге са мотивима пиротског ћилима, грнчарије и локалних гастрономских специјалитета, које би се користиле и на гостовања у другим местима. Овај „маркет“ би могао да ради и у вечерњим сатима као „ноћни маркет“ уколико би се простор опремио савременим светлима. Важно је дефинисати и права и обавезе продаваца (одржавање, начин коришћења тезги, радно време, обавезујуће присуство на манифестацијама и сајмовима...).

Пожељно је отворити више дегустационих центара за традиционалне производе овог краја, које треба умрежити и мапирати уз инфо табле на главним прилазним правцима Пироту како би се потенцијални купци информисали о овој понуди. Продају локалних производа би требало омогућити и на стајалиштима и бензинским пумпама уз постављање инфо табли на ауто путу.

2.10. Материјална база за развој туризма града Пирота

Материјалну базу туризма чине саобраћајнице и саобраћајна средства, смештајни и угоститељски капацитети без којих није могуће развијати туризам. Обим туристичког промета и квалитет услуга условљени су бројем и структуром смештајних и угоститељских објеката, дужином и квалитетом саобраћајница, стањем саобраћајних средстава и пословањем рецептивних туристичких агенција, што утиче на рентабилност туристичко - угоститељског пословања. Објекти материјалне базе туризма намењени су друштву у целини (путеви, средства јавног превоза), те локална заједница има обавезу да се стара о њиховом стању и унапређењу.

Слика број 19. Укупан број долазака и ноћења туриста у граду Пироту 2010-2017.

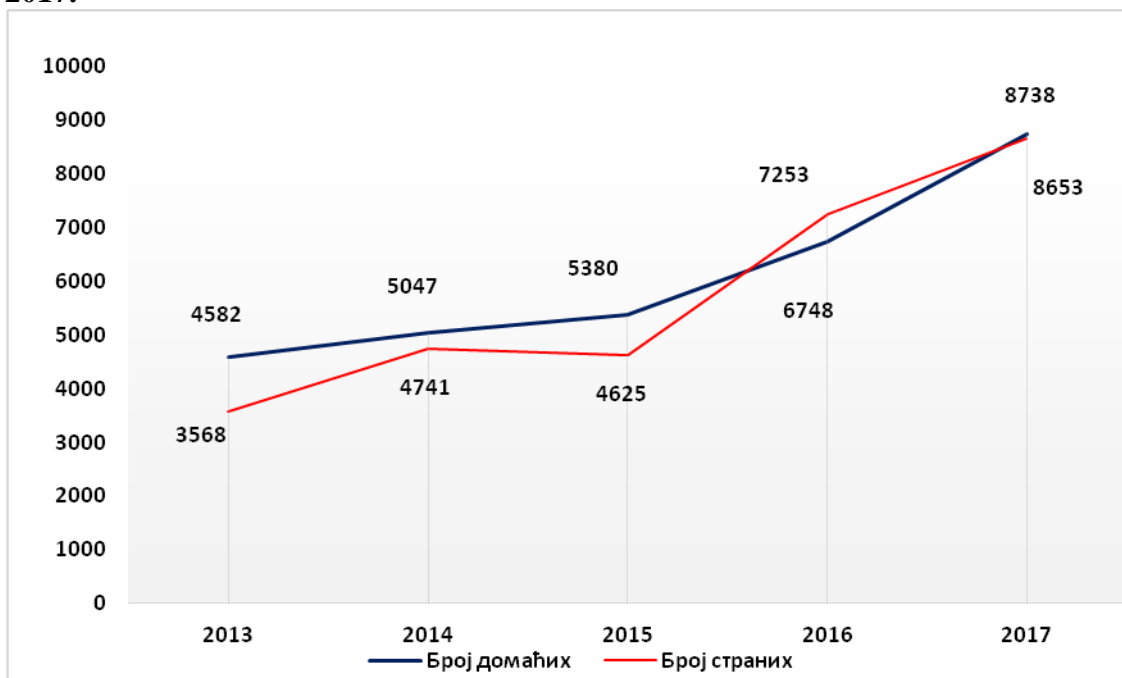

Извор: РЗЗС Србије Одељење статистике у Нишу

Посматрајући тренд туристичког промета у граду Пироту, закључује се да је просечна годишња стопа раста броја долазака у периоду 2010-2017 износила 13,38%, а ноћења 19,21%. У 2016. години је евидентирано 14.001 долазака туриста, што је за 39,94% више него у 2015. години. Највећи број ноћења туриста, чак 24.858, остварен је у 2014. години, при чему је евидентиран раст од 49,58% у односу на 2013. годину. У 2016. години дошло је до новог повећања од 28,97% у односу на 2015. годину, са укупно 28.446 ноћења. У 2017. години укупан број долазака туриста износио је 17.391 (24,43% више него у 2016. години) који су остварили 41.306 ноћења (45,20% више него у 2016. години). Просечна дужина боравка туриста у 2017. години износила је 2,4 дана.

Прогнозира се да ће спровођењем активности из Акционог плана овог документа до краја 2022. године, доћи до повећања квалитета туристичке понуде града Пирота и увођења занимљивијих, привлачнијих садржаја, уз ценовну конкурентност и у другим привредним гранама, што ће довести до минимум 45% раста укупног броја долазака и 40% броја ноћења у односу на 2016. годину. При том је важно утицати на продужење боравка туриста јер је у економском смислу боље имати мање туриста који остају дуже и троше више, него велики број туриста који остају кратко и имају ниску дневну потрошњу. Од значаја за туристичку привреду је да се бројни нерегистровани излетници мотивишу да остваре бар једно ноћење на простору града Пирота.

Слика број 20. Број долазака домаћих и страних туриста у граду Пироту 2010-2017.

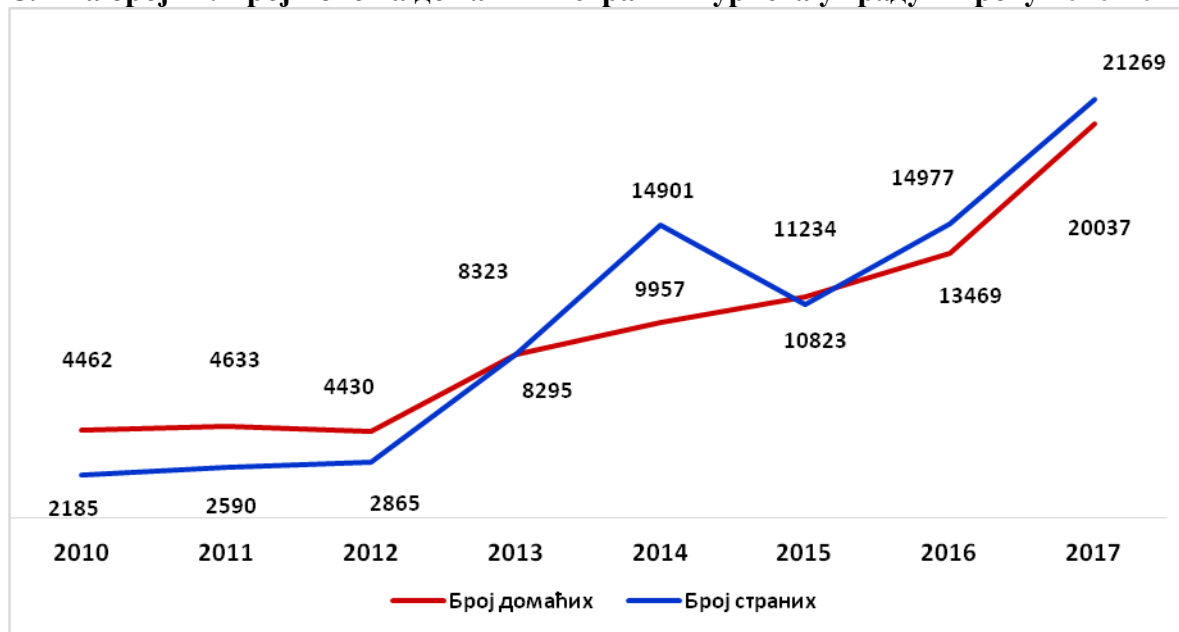

Извор: РЗЗС Србије Одељење статистике у Нишу

У 2016. години број долазака домаћих туриста повећан је за 25,43%, а страних туриста за чак 56,82% у односу на 2015. годину. Овај тренд је настављен и у 2017. години, када је остварено 8.738 долазака домаћих туриста (30,15% више него у 2016. години) и 8.653 долазака страних туриста, односно, 19,30% више него у 2016. години. Просечно годишње повећање броја долазака домаћих туриста у периоду 2013-2017. године износило је 17,66%, а страних 24,79%. Без обзира на променљиве резултате, евидентно је да Пирот постаје све атрактивнија дестинација не само за домаће, већ и за стране туристе, што би убрзо могло довести до изједначавања њиховог броја долазака.

Применом препорука из овог документа усмерених на развој и повећање конкурентности и атрактивности туристичке понуде града Пирота, уз примену адекватних маркетинг стратегија, може се очекивати да ће се до краја 2022. године број долазака домаћих и страних туриста повећати за минимум 45% у односу на 2016. годину.

Слика број 21. Број ноћења домаћих и страних туриста у граду Пироту 2010-2017.

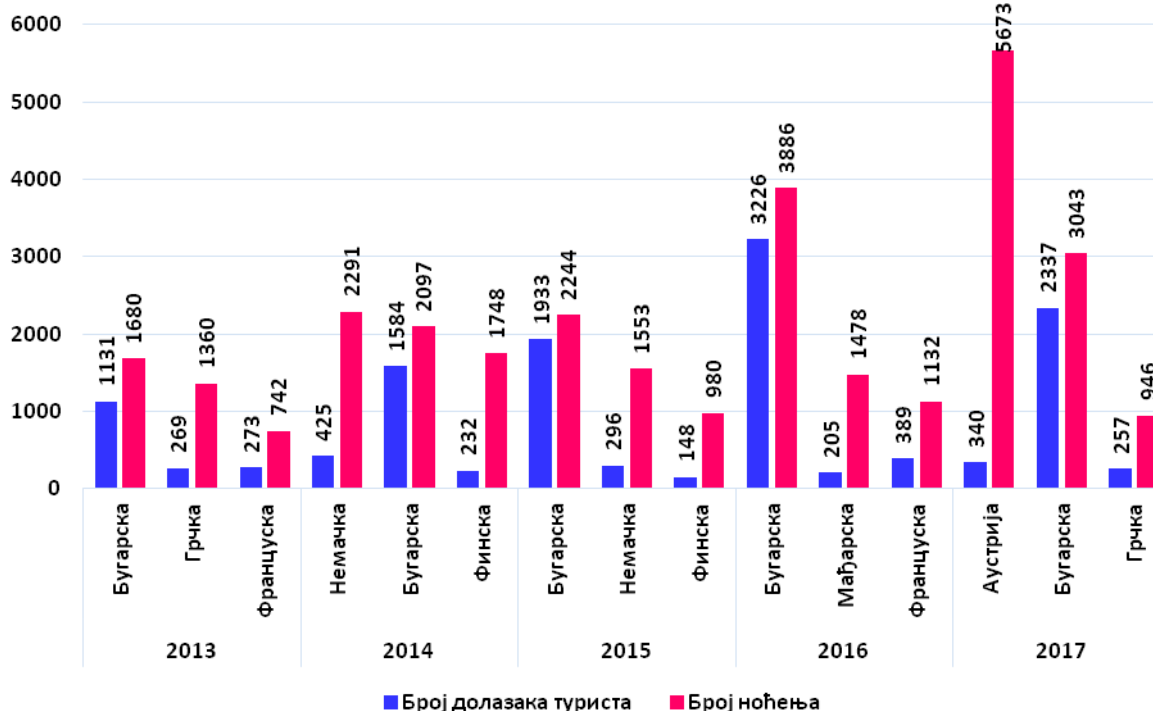
Извор: РЗС Србије Одељење статистике у Нишу

Према броју ноћења од 2015 до 2017. године уочава се сталан раст домаћих и страних туриста. Нагли раст броја ноћења домаћих туриста бележи се од 2013. године, када је било чак 87,88% ноћења више него у 2012. години. У посматраном периоду од 2010. до 2017. године, уочава се континуиран раст броја ноћења домаћих туриста који се у просеку повећавао за 23,93% годишње. У 2016. години евидентирано је 13.460 ноћења домаћих туриста, односно, раст од 18,9% у односу на 2015. Раст се наставио и у 2017. години, када је остварено 21.269 ноћења домаћих туриста (што представља раст од 48,76% у односу на 2016. годину).

Прави „бум“ ноћења страних туриста остварен је у 2013. години, са порастом од 189,5%, односно са 2.865 на 8.295 ноћења. У периоду 2010-2017. године број ноћења страних туриста растао је по просечној годишњој стопи од 38,42%. Тенденција раста броја ноћења страних туриста се наставила у 2017. години, са 21.269 ноћења, што је 42,01% више у односу на 2016. годину. Наведени подаци иду у прилог прогнози да ће

укупан број ноћења туриста на крају 2022. бити најмање за 40% већи, у односу на базну 2016. годину.

Слика број 22. Најзаступљенији страни туристи према земљама порекла 2013-2017. године

Извор: РЗЗС Србије Одељење статистике у Нишу

Најзаступљенији страни туристи који посећују град Пирот су Бугари, који остварују и највећи број ноћења у континуитету. Међутим, просечна дужина боравка ових туриста у периоду од 2013. до 2016. године износила је тек 1,28 дана. Евидентан је и пораст броја немачких, француских, финских и мађарских туриста. Од јануара до октобра 2017. године значајан број ноћења 5.673, забележили су туристи из Аустрије, готово једну трећину (31,72%), од укупно остварених ноћења страних туриста.

Мада бугарске туристе највише привлачи гастрономија и забава у Пироту, они као и већина других туриста из најзаступљенијих земаља, одређен број ноћења остварују захваљујући понуди Старе планине у зимским месецима. Ова тенденција се једним делом преноси и на остале месеце у години, те је неопходно понудити атрактивније садржаје у области туризма специјалних интересовања, еко, етно и манифестационог туризма и то не само у планинском подручју, већ и у самом граду.

Од користи било би оснивање рецептивне туристичке агенције, организатора путовања, која би у комерцијалном смислу објединила и промовисала туристичку

понуду овог краја. Сарадња једне туристичке агенције тог типа, са ТО града Пирота, иницијативним туристичким агенцијама из Србије и земљама Западног Балкана, сигурно би повећала видљивост и туристички промет ове туристичке дестинације.

Смештајни и угоститељски капацитети

На простору града Пирота углавном има довољно лежаја у основним, претежно градским, али не и у комплементарним смештајним објектима³, првенствено у руралном подручју. Због тога је од великог значаја недавно отварање реновираног спортско рекреативног центра планинарског дома „Дојкинци“.

Основни смештајни капацитети су опремљенији од комплементарних, те је њихова искоришћеност већа, а економичност пословања боља. Комплементарни смештајни капацитети се ретко или никако не користе ван сезоне, а фиксни месечни трошкови су неизбежни. Најискоришћенији су смештајни капацитети у хотелима који не зависе у већој мери од туристичке сезоне. Укупно посматрано, искоришћеност смештајних капацитета града Пирота је недовољна, што је последица још увек малог обима туристичког промета, ниског степена коришћења смештајних капацитета на годишњем нивоу и сезонских колебања.

Мада је гостопримство Пироћанаца неспорно, још увек је развијеније угоститељство, намењено првенствено локалном становништву, него хотелијерство, за потребе туриста и пословних људи. Међутим, већина угоститељских објеката, посебно кафана, има одговарајући ниво услуга и добар квалитет хране и пића, чему умногоме доприноси све веће присуство иностраних, посебно бугарских туриста.

На територији града Пирота постоји 48 смештајних објеката са укупно 349 смештајних јединица и 728 лежаја. Од тога, шест хотела располаже са 165 смештајних јединица и 364 лежаја, седам преноћишта са 112 смештајних јединица и 226 лежаја, девет категорисаних апартмана (са једном и две звезде) у приватном смештају са 17 смештајних јединица и 37 лежаја, као и 19 категорисаних соба са једном или две звезде које располажу са 87 лежаја, шест категорисаних кућа за смештај са 13 смештајних јединица и 28 лежаја и једно категорисано сеоско туристичко домаћинство са две звезде које има две смештајне јединице и четири лежаја.

³ Основне смештајне капацитете чине хотели, мотели, пансиони, туристичка насеља и преноћишта, а комплементарне, хостели, кампови, приватне собе, апартмани, куће, сеоска туристичка домаћинства, планинарске куће и домови, одмаралишта, бањска лечилишта и друго.

Граду је потребно више хостела намењених гостима који желе да потроше мање новца за смештај, а више за разгледање, забаву, разоноду, провод, рекреацију итд. Предлаже се и увођење глампинг смештаја у руралним срединама о чему ће бити више речи.

Табела број 3. Смештајни капацитети на територији града Пирота у 2017. години

Врста смештајних капацитета	Назив	Категорија	Укупан број смештајних објеката по врстама	Број лежаја у смештајних објектима	Број смештајних јединица*
Хотели	Ана Лух Син-ком Гали СтарА Дијана Алма	**** *** ** ** ** **	6	346	165
Преноћишта	Кристал лајт Врело Газела Тиха ноћ Вила“Гали“ Планинарски дом Дојкинци Нишавска долина		7	226	112
Приватни смештај (апартмани)	Пирот	*или **	9	37	17
Приватни смештај - собе	Пирот	*или **	19	87	40
Приватни смештај - кућа	Пирот	*или **	6	28	13
Сеоско туристичко домаћинства	Пирот	СТД**	1	4	2

Извор: Продајне службе и рецепције смештајних објеката и ТО Пирот (стално инсталирани + пом. лежајеви)

**СТД - сеоско туристичко домаћинство*

Најпознатији смештајни објекти на простору града Пирота су:

Хотел „Ана lux Spa“ у центру града, који поседује 55 климатизованих смештајних јединица различите структуре, укључујући собу за инвалидна лица. Пет апартмана имају кухиње за госте који желе да самостално припреме оброке.

Хотел „Гали“ у центру са 25 једнокреветних, двокреветних и трокреветних соба и два апартмана, са укупно 40 лежаја. У склопу хотела је и ресторан са 60 места, погодан и за семинаре, конференције и пословне састанакe. Хотел поседује паркинг са видео

надзором. У хотелској понуди су и посете излетиштима, црквама, манастирима, културно – историјским знаменитостима итд.

Спровођењем активности планираних овим документом прогнозира се повећање броја смештајних капацитета за 30% до краја 2022. године (2016=100).

Слика број 23. Најрепрезентативнији хотели града Пирота

Хотел Ана лух **, Пирот**

Гарни хотел Син- ком*, Пирот**

Гарни хотел Алма **, Пирот

Етно комплекс „Нишавска долина“, Пирот

Спортско рекреативни центар Дојкинци, Стара планина

Извор: Туристичка организација Пирот

Гарни Хотел „Син – Ком“ на километар од центра града, близу главне аутобуске станице, има 19 двокреветних соба са 52 лежаја, ресторан са 20 места, конференцијску салу са 60 места и паркинг са видео надзором. Гости су претежно пословни људи и транзитни путници.

Гарни хотел „Алма“ преко пута пиротске железничке станице, има девет двокреветних, осам једнокреветних и шест апартмана, са 20 паркинг места.

Хотел „Дијана“ на око два километра од центра располаже са 13 смештајних јединица, банкет и малом салом за прославе, простором за скупове и паркингом.

Хотел „СтарА“ испод локалитета Басарски камен, у Парку природе на 1.080 m.n.v. има 30 смештајних јединица, ресторан са 100 места, аперитив бар, ТВ салу, салу за састанке и семинаре. Испред хотела је градско скијалиште којим управља Спортски центар Пирот и које доприноси већој попуњености смештајних капацитета у току зиме.

Мотел „Ловац“ покрај аутопута за Димитровград, на три километра од Пирота има пет апартмана и једну двокреветну собу. Ресторан располаже са 60 места, а мала сала за конференције са 20 места. У дворишту је полуолимпијски базен, тениски терен и паркинг под видео надзором. Тренутно није у функцији.

Етно комплекс “Нишавска долина” се налази на два километара од центра града, на путу ка селу Пољска Ржана и Димитровграду. У апартманима кућа оригиналне српске архитектуре има укупно око 30 лежаја. На располагању су бар, ресторан са камином са око 400 места, кафана са 150 места, винско-ракијски подрум, печењара, сушара за димљено месо, плевња за роштиљ и свињокољ, радионица старих заната и сл. У плану је изградња хотела са отвореним базеном и спа центром.

Према подацима ТО Пирот, у 10 старопланинских села издаје се 30 кућа са укупно 148 лежаја. Тако села Дојкинци, Јеловица, Рсовци, Славиња, Градашница, Темска, Суково, Гостуша, Завојско језеро и друга, нуде смештај у приватним домаћинствима, уз могућност планинарења, пешачења, обилазак водопада, манастира, лова, риболова, бициклизма, посматрања птица, брања шумских плодова, лековитих и зачинских биљака итд. За део некатегорисаног смештаја требало би покренути процес категоризације у складу са законом и стандардима и појачати инспекцијску контролу. Претварање напуштених и некоришћених кућа, а нарочито брвнара, чакмара, вајата и амбара у глампинг смештајне капацитете учинило би понуду Старе планине атрактивнијом.

Угоститељских капацитета попут ресторана, кафана, дневних и ноћних кафића, има довољно у понуди. Најпознатије кафане су „Варошка ноћ“, „Дукат“, „Ладна вода“, „Код пироћанца“, „Конак“, „Пиротска авлија“, „Мрњак“, „Краљев чардак“, „Десетка“, „Тројка“, „Лане моје“, „Боем“, „9 мезета“ и друге. Пицерија „Мама Роса“ нуди пице са јагњетином, пиротским качкаваљем, пегланом кобасицом...

У понуди већине набројаних угоститељских објеката су претежно традиционални пиротски специјалитети.

Од кафића се истичу: „Red caffe“, „Snatch“, „Euphoria“, „Баш челик“, „Хаустор“, „Одеон“, „Фреска“, „Трач“, „Лиса“, „Ројал“, „Majestic“, „My place“ и други.

Најпознатија и најпосећенија посластичара у Пироту је „Рекорд“ која послује од 1933. године, са богатом и разноврсном понудом колача и торти, а ту је и посластичарница „Египат“ код главне аутобуске станице.

С обзиром на велики значај гастрономије и више деликатесних специјалитета у пиротском крају од кључног значаја била би додела бар једне „Мишелинове звездице“ као највећег и највреднијег признања у кулинарству коју добијају ресторани са најпрестижнијом понудом у свету. Од 1926. године, звездице добијају ресторани са најбољом кухињом, без обзира на врсту кухиње, а оцењују се само оно што је

сервирано а не ентеријер, декорација, квалитет услуге и постављање столова. Стандардизација није критеријум, већ квалитет различитог нивоа. Мишелинов инспектор у тајности оцењује ресторан на бази пет основних критеријума – квалитет састојака, вештина припреме хране и комбинација зачина, степен креативности, постојаност квалитета хране и приступачност цена.

Чак и једна Мишелинова звездица, од највише три, је поуздана „светска“ препорука за добро место где вреди доћи и у којима се јела припремају и служе по високим стандардима. Номинавање ресторана за доделу Мишелинове звездице, посету инспектора и евентуално добијање звездице врши се на интернет адреси (<http://www.michelinguide.com>). При пријави су важни и гости који шаљу номинације за звездицу. Повратног одговора нема већ инспектори без предходне најаве анонимно посећују ресторан. Уколико су задовољни, вратиће се још једном, како би оцена била што објективнија, након чега комисија одлучује о додели звездице. Све трошкове инспектора плаћа компанија, а не ресторан. Уколико би се један од ресторана са простора града Пирота „усудио“ да се пријави и добије бар једну звездицу био би то први случај да један ресторан у Србији добије ово највеће светско признање које би утицало на туристичку афирмацију целе земље, а посебно овог краја. При том није неважно што у Пироту послује фабрика у власништву француске фирме „Michelin“, чији запослени имају непосредан увид у квалитет кулинарства овог краја.

У циљу унапређења пословања смештајних и угоститељских објеката неопходна је даља обука незапослених, послодаваца и запослених у угоститељству и туризму, што доприноси њиховом бољем међусобном упознавању, информисаности и повезивању, размени знања и искустава и унапређењу квалитета услуга.

3.SWOT АНАЛИЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ПИРОТА

SWOT анализа од енглеске скраћенице за Strengths, Weaknesses, Opportunities i Threats (снаге, слабости, могућности и претње) основа је за израду програма развоја према коме се стратешки циљеви, односно стратегије, развијају максимално користећи снаге и могућности како би се у оптималном временском року ублажиле или превазишле слабости и претње. Анализа развоја туризма на територији града Пирота има за циљ да идентификује основне карактеристике и специфичности потенцијала за развој туризма, узимајући у обзир спољашње и унутрашње окружење. По идентификовању ових потенцијала приступа се њиховој даљој анализи.

SWOT анализа је једна од најчешће коришћених техника за ефикасно доношење стратешких одлука, политика, мера и инструмената за њихово ефективно остваривање. Стога су на радионици за израду SWOT анализе у Пироту учествовале поред представника локалне самоуправе и друге заинтересоване стране из области културе, образовања, предузетништва, управљања шумама и медија, од значаја за даљи развој туризма ове дестинације. Заступљеност јавног и цивилног сектора значајно је допринела формирању квалитетне базе за емпиријска истраживања од важности за израду Програма развоја туризма на територији града Пирота. Партиципативним приступом и интерактивним учешћем свих присутних заинтересованих страна идентификоване су снаге, слабости, могућности и претње за развој туризма на простору града Пирота, што ће за крајњи резултат имати корист за локалну заједницу.

ПРЕДНОСТИ/СНАГЕ

- Богато природно наслеђе (Парк природе Стара планина, флора и фауна, Специјални резерват природе Јерма)
- Развијена хидрологија (брзе и чисте планинске реке)
- Близина аеродрома Ниш и Софија и Коридора 10 (Београд-Ниш-Пирот – Димитровград-Софија)
- Очувана традиција, материјално и нематеријално културно наслеђе
- Специфични идентитет више микро локација на територији града Пирота
- Постојање Стратегије креативних индустрија
- Довољан број планских и стратешких докумената
- Препознатљива гастрономија

- Дефинисани локални брендови
- Заштићено географско порекло имена пиротског ћилима и пиротског качкаваља
- Сувенирска понуда
- Добра међусекторска хоризонтална и вертикална сарадња
- Добра сарадња са ЈП Србијашуме
- Сарадња са Пироћанцима ван Пирота у земљи и иностранству
- Добра сарадња са околним општинама
- Постојање „coworking“ простора
- Награда „Еден“ за изузетну дестинацију Европе у Србији 2015 на тему Туризам и локална гастрономија, и друге награде у туризму
- Пројекти у оквиру IPA сарадње
- Пораст броја страних туриста, посебно из Бугарске
- Адекватна инфраструктура за рекреацију и спорт у природи
- Развијен спортски туризам
- Довољан број лежаја (око 150), у приватним сеоским домаћинствима
- Кампови на Старој планини
- Велики број туристичких и културних манифестација и догађаја
- Добра образовна структура становништва
- Довољан број основних смештајних капацитета у граду Пироту
- Учешће пољопривредних газдинстава у развоју туризма
- Град Пирот је пилот пројекат многих пројеката
- Пројекат изградње инклузивног центра за инвалидна лица
- Пројекат за сортирање отпада

Добру основу за одрживи развој туризма на територији града Пирота представља природни потенцијал Парка природе „Стара планина“ са стаништима ендемских и реликтних биљних и животињских врста, богатим хидро потенцијалом (брзим и чистим планинским рекама), близина аеродрома Ниш и Софија и крака Коридора 10 на правцу Београд-Ниш-Пирот-Димитровград-Софија. Очувана традиција и непокретно и покретно - материјално и нематеријално културно наслеђе, више микро локација са очуваним идентитетом, гастрономија и препознатљиви локални брендови (пеглана кобасица, крављи, мешани и овчији качкаваљ, ћилим, грнчарија, јагње, производи од вуне, старопланински мед, лековито биље), чине квалитетну базу за развој туристичких

производа заснованих на културном наслеђу (културног туризма, креативних индустрија и тематских туристичких рута). Додатни фактор привлачности за туристе и велико признање је награда коју је град Пирот добио за изузетну дестинацију Европе у Србији 2015. године на тему гастрономија (ЕДЕН).⁴

Специфичност туризма као лукретивне делатности и његови мултипликативни ефекти на друге привредне гране (угоститељство, саобраћај, пољопривреду, грађевинарство, предузетништво, трговину...), добра међусекторска хоризонтална и вертикална сарадња, а посебно сарадња са ЈП Србијашуме које газдује Парком природе Стара планина, те Пироћанцима који живе ван Пирота, представља снаге за развој туризма. Град Пирот је препознат по инвентивности у оквиру пројеката прекограничне сарадње Србија-Бугарска финансираних из ИПА фондова, али и другим активностима што је резултирало побољшањем туристичке инфраструктуре и супраструктуре, те је Пирот пилот пројекат многим пројектима. Укључивање сеоског становништва у развој руралног/сеоског туризма, активности цивилних удружења и развој предузетништва доприносе развоју тематског туризма у природи и покретању креативних индустрија.

Добра образовна структура становништва је од значаја за туризам, уз усмерење ка стручној специјализацији усклађеној са развојем кључних туристичких производа града Пирота. У том смислу неопходна је чешћа неформална едукација нарочито за више угоститељских занимања и субспецијализације у области интрепретације и презентације културног материјалног, а посебно нематеријалног наслеђа. Постојање низа усвојених стратешких документа града Пирота је добра полазна основа за израду Програма развоја туризма, под претпоставком успешног спровођења планираних активности из поменутих докумената у складу са предвиђеним роковима.

СЛАБОСТИ/НЕДОСТАЦИ

- Недовољна свест локалног становништва о значају туризма
- Незадовољавајуће стање путне и туристичке инфраструктуре и сигнализације
- Недовољна покривеност мобилних и „WI FI“ мрежа
- Слабо видљиве креативне индустрије упркос постојању Агенде за развој креативних индустрија Пирота

⁴Пројекат Европске комисије „European Destinations of Excellence – EDEN“ има за циљ да идентификује и награди мање развијене и мање познате дестинације које својом туристичком промоцијом обухватају оно што је темом одређено. Пирот је изабран за најбољу дестинацију у Србији 2015. године када је тема овог пројекта била Туризам и локална гастрономија. Иза Пирота нашли су се Лесковац и Сјеница.

- Недовољан број туристичких водича и аниматора
- Недовољно стручних кадрова у сеоском туризму у руралним областима
- Неложално понашање туристичких агенција из Бугарске због неангажовања локалних водича у Пироту
- Лоша комунална инфраструктура у селима (нередовно одвожење смећа и комуналног отпада)
- Мали број паркинг места и јавних тоалета у Граду
- Непостојање рецептивне туристичке агенције у граду Пироту
- Недовољна опремљеност смештајних капацитета
- Одлив младе квалификоване радне снаге
- „Одумирање“ села, стара и једночлана сеоска домаћинства
- Недовољан број хостела и лежајева у приватном смештају у граду
- Кратак просечан боравак туриста
- Премало садржаја и манифестација намењених младима
- Неискоришћеност потенцијала Завојског језера
- Недовољна искоришћеност пољопривреде у сврху развоја туризма
- Недовољан број образовних кадрова у угоститељству
- Неприпремљеност такси возача за комуникацију са туристима у Пироту
- Брендери Пирота нису у довољној мери комерцијализовани
- Делови планских докумената нису спроведени у пракси
- Премало аутобуских полазака у линијском, локалном превозу, а посебно из Пирота ка Старој планини
- Непостојање писаног (на српском и енглеском језику), возног реда у аутобуском градско-приградском и међумесном саобраћају
- Ниска примања и ниска куповна моћ локалног становништва
- Неискоришћеност античког пута „Via militaris“⁵ који пролази кроз територију града Пирота за потребе туризма.

⁵Via militaris - Римски војни пут је водио кроз Горњу Мезију и градове Singidunum, Viminacium, Naisus, Serdika (Софију), Hadrianopolis (Једрене), до Konstantinopolis-a (Цариграда). Овај пут је био повезан са Via egnatia (путем победе), преко долине Вардара. Траса кроз данашњу Србију изграђена је 33. године, а кроз Тракију између 29. и 61. године наше ере. „Via militaris“ је био широк 9 корака (око 6 метара), попљочан камењем или посут песком.

Једна од главних слабости за развој туризма града Пирота је низак ниво свести локалног становништва о значају туризма и доприносу ове привредне гране локалном економском развоју. Недовољан број стучних кадрова у туризму, а посебно у руралним подручјима, која имају предуслове за бављење сеоским и руралним туризмом, односно, пружањем услуга смештаја и исхране у оквиру пољопривредних газдинстава успоравају развој туризма и предузетништва. Ову слабост додатно погоршава одлив младе квалификоване радне снаге уз „одумирање“ села, која имају све више старачких и једночланих домаћинства. Упркос богатом природном и културном наслеђу на овом простору саобраћајна, комунална и туристичка инфраструктура и супраструктура није на задовољавајућем нивоу, док су потенцијали за развој ловног и културног туризма и више других облика туризма на Завојском језеру недовољно искоришћени. Недовољан број интерактивних садржаја у оквиру главних туристичких производа ограничава број домаћих, а посебно иностраних излетника и туриста и утиче на њихову веома кратку дужину боравка.

Мада постоји више планских стратешких и других докумената (Стратегија одрживог развоја општине Пирот 2015-2020, Агенда за развој креативних индустрија Пирота и друго), и препознатљивих гастрономских и занатских брендова (качкаваљ, пеглана кобасица, старопланински мед, пиротско јагње, ћилими, вуна, грнчарија), до сада није извршена њихова пуна комерцијализација у туризму. Слабост је и скромна интрепретација и презентација културног и природног наслеђа, недовољан број туристичких водича и аниматора, посебно ван енглеског говорног подручја и недовољна покривеност мобилном и „WI FI“ мрежом.

Оснивање рецептивне туристичке агенције (организатора путовања), инвестирање у развој туристичких производа и промоцију, уз доношење Правилника који би уредио начин вођења страних туриста (како бугарски туристички водичи не би без локалних водича водили туристичке групе по Пироту и околини), допринели би бржем развоју туризма, објединили туристичку понуду и утицали на повећање броја, дужи боравак и већу потрошњу гостију. Подстицање развоја предузетништва, а пре свега креативних индустрија, смањило би незапосленост и повећало атрактивност туристичке понуде. Отклањањем поменутих слабости туризам би у наредном средњорочном периоду уз пољопривреду, могао постати генератор привредног развоја града Пирота.

МОГУЋНОСТИ/ШАНСЕ

- Боље искоришћење близине страних емитивних тржишта
- Развој лова на планини и риболова на рекама и језеру
- Заједничко креирање туристичких производа са суседним општинама
- Међурегионална и погранична сарадња и предприступни фондови
- Оснивање „coworking“ центра на Старој планини
- Јачање јавно приватног партнерства
- Интензивнији развој културног туризма (базираном на материјалном и нематеријалном наслеђу и креативним индустријама) и тематског туризма у природи („hiking“, „trekking“, „biking“...)
- Побољшање програмских садржаја постојећих и увођење нових манифестација
- Развој тематских гастрономских и других рута
- Обележавање пешачких и спортско рекреативних стаза у Парку природе Стара планина на бази већ припремљеног пројекта сигнализације (којим је предвиђено 300 знакова на 123 локације)
- Увођење интерпретације наслеђа за посетиоце у музеју Понишавља
- Увођење трајног неформалног образовања (обуке угоститеља, израда ћилима, грнчарије, обнављање и иновација знања у туризму...)
- Развој бициклических стаза и повезивање са европском стазом Еуровело
- Прикључење европском пешачком путу F 4
- Креирање „пиротске корпе“ са сетом брендираних производа
- Повећање конкурентности на бази ниске цене сировина и радне снаге
- Интензивирање развоја креативних индустрија
- Приватизација и реструктурирање објеката у власништву Војске Србије и Дирекције за имовину (војне карауле, домови културе, старе школе у селима и сл.) ради њиховог претварања у смештајне и угоститељске капацитете
- Осмишљавање садржаја у туризму индустријског наслеђа (фабрика „1. мај Пирот“ и друге напуштене фабрике могле би се преуредити за потребе отварања центра старих заната, дегустативног центра, музеја ћилима, грнчарије и сл.
- Веће присуство на културним рутама Тесле и Станојевића, Путевима змајева...
- Израда плана детаљне регулације Завојског језера
- Формирање локалне Канцеларије за дијаспору

- Обогаћивање садржаја уз снажнију промоцију програма у летњој сезони
- Ојачање сарадње са братским општинама у области туризма (Сомбор и Монтана у Бугарској), али и суседним општинама (Белом Паланком, Димитровградом и Књажевцем)
- Појачати линијски аутобуски саобраћај од јуна до септембра, посебно из Пирота ка Старој планини
- Коришћење историјских прича, легенди, митова при интерпретацији наслеђа и анимацији
- Чешће аплицирање за донаторска средства за развоја регионалних и међуопштинских инфраструктурних пројеката
- Увођење наплате еколошке таксе у Парку природе Стара планина и осталим у заштићеним подручјима

Шансу за развој туризма града Пирота представља близина Бугарске као великог емитивног тржишта. Квалитет и повољне цене смештаја и исхране, манифестације и атракције на Старој планини фактор су привлачности за бугарске туристе, што би требало дугорочно искористити сталним прилагођавањем понуде, специфичним захтевима овог сегмента тражње. Близина аеродрома у Софији олакшава доступност дестинацији и привлачење других туриста, првенствено из Европе, (нарочито Турске) али и далеких дестинација, као потенцијални тржишта, у наредних пет година.

Јавно приватно партнерство је све потребније и заступљеније у савременом туризму већине земаља. Стога је потребно створити синергију интереса између партнера, где год је то могуће. Улога државе у туризму се из основа мења, јер држава постаје партнер који проналази интерес у заједничком менаџменту са приватним сектором. Све је више примера где јавни сектор нпр. уступа земљу, даје простор за реконструкције културних споменика на управљање приватном сектору и сл.

Постојећи природни, културно-историјски створени ресурси се уз адекватну интерпретацију засновану на „storytelling“ моделима - „living history” и „living heritage” могу значајно унапредити, што би повећало атрактивност туристичке понуде. Ово се пре свега односи на чешће коришћење историјских прича, легенди и митова при интерпретацији наслеђа и анимацији средњовековне тврђаве, тзв. града Војводе Момчила, ујака Краљевића Марка, скулптуре Момчиловог коња Јабучила, начина руралног живота на Старој планини, обичаја, фолклора...). У музеј Понишавља потребно је увести интерпретацију наслеђа преко „living heritage” модела (нпр. приче о

Малом Ристи, представљање Христе Јовановића и других личности из породице Јовановић) за посетиоце. У културном туризму акценат треба ставити на активности у оквиру туристичке валоризације наслеђа на постојећим културно тематским рутама, као што су: „Via militaris“, „Путевима Тесле и Станојевића“, „Путевима змајева“ и другим које су повезане или би се могле повезати са овим делом Србије.

Развојем производа специјалних интересовања (тематског туризма) на територији Парка природе Стара планина уз тзв. „софт“ активности у природи (стазе здравља, пешачење, оријентиринг, едукативне кампове, едукативне и тематске шетње, планински бициклизам и сл.) у комбинацији са рекреативним садржајима на Завојском језеру, привукли би се љубитељи природе, рекреативци и спортисти што би уз побољшање квалитета постојећих и активирање нових смештајних капацитета утицало на продужење боравка гостију.

Туристичке манифестације утичу на стварање имица и осликавају културни идентитет места, те би пажљивија селекција програмских садржаја и њихова „агресивнија“ промоција, утицала на повећање првенствено домаће, а потом и иностране тражње. У наредних пет година требало би креирати бар једну нову манифестацију чији би програмски садржај био намењен младима. При том је важно укључити више заинтересованих страна у области образовања, културе, уметности, јавног и цивилног сектора и медија, уз јачање међусекторске сарадње, што би покренуло развој других сродних туристичких производа. Предлог садржаја нове манифестације биће дат при разматрању туристичког производа Манифестације у оквиру овог документа.

Потребно је наставити са процесом заштите географског порекла производа који су идентификовани као брендови Пирота (пеглана кобасица, старопланински мед, грнчарија), на начин како је то учињено са пиротским качкаваљем од крављег млека.

Могућност оснивања мини занатског центра и осмишљавање садржаја туризма индустријског наслеђа у кругу фабрике „1. мај Пирот“ или других напуштених фабрика даје услове за креирање нових туристичких производа. Од користи би било оснивање центра старих и уметничких заната, дегустационог центра, музеја ћилима, грнчарије и сл. У њима би се представили сви занати Пирота и суседних општина, уз повремено гостовање занатлија из ширег региона, укључујући братске општине Сомбор и Монтана у Бугарској. Тиме би се ојачало предузетништво, креирале локалне робне марке и брендови, што би водило ка брендирању целе микро туристичке дестинације.

Умрежавање са туристичком понудом суседних општина у циљу креирања више заједничких туристичких производа и програма (Димитровградом и Књажевцем) у складу са препорукама Стратегије развоја туризма 2016-2025, довело би до формирања шире јединствене туристичке дестинације „Стара планина“ што би повећало обим и квалитет понуде и изазвало веће интересовање тражње.

Из свега наведеног, намеће се изградња имиџа и израде маркетиншког плана у циљу ефикасније и ефективније промоције туристичке понуде у сарадњи са суседним општинама, на равноправној партнерској основи. Потребно је чешће аплицирати за донаторска средства нарочито при развоју регионалних и међуопштинских инфраструктурних пројеката у туризму, тим пре што град Пирот има довољно људских ресурса и искуства на овом плану. У циљу додатних прихода и у сврху заштите и унапређења туризма предлаже се увођење наплате еколошке таксе при уласку у Парк природе Стара планина на подручју града Пирота, уз сагласност управљача заштићеног подручја ЈП Србијашуме. Наиме, ЈП Национални парк Копаоник је увело наплату таксе за сва моторна возила од 16. октобра 2017. године, те би се исти модел могао применити и на Старој планини.

ПРЕТЊЕ/ОПАСНОСТИ

- Изградња деривационих мини хидроелектрана на Старој планини, угрожавање животне средине, флоре, фауне и квалитета живота људи
- Неодговарајућа законска регулатива у области коришћења хидропотенцијала
- Недовољна заинтересованост, стручност и обученост младих за даљи развој традиционалних заната (производа од вуне, ћилима, грнчарије...)
- Непостојање рецептивне туристичке агенције и недовољна сарадња са рецептивним туристичким агенцијама у Србији које би овај крај уврстиле у своју понуду
- Недостаци у законској регулативи везано за развој сертификованих заната
- Недовољна свест о значају локалних брендова за развој туризма
- Отежана рестаурација објеката због чекања на дозволе и средства у селу Гостуша због рестриктивног степена заштите који кочи туристички развој
- Даље смањење сточног фонда
- Недовољна искоришћеност природних (активности у природи) и културних ресурса у туризму

- Даљи одлив становништва
- Конкуренција других региона са сличним потенцијалима

Једна од највећих претњи по развој туризма на територији града Пирота је изградња мини хидроелектрана на Старој планини што би угрозило животну средину, флору, фауну, квалитет живота људи и зауставило развој туризма. Ову претњу додатно појачава неодговарајућа законска регулатива у области коришћења хидропотенцијала, што захтева брзу и ефикасну акцију на националном нивоу.

Да би се смањили ризици при спровођењу Програма развоја града Пирота и осталих документа, потребно је спровести неформално образовање и маркетиншке активности у складу са стратешким циљевима, извршити валоризацију свих ресурса и диференцијацију туристичких производа у сагласности са сегментацијом тржишта и тражње, што ће бити истражено за потребе овог документа. Уколико у наредним годинама не дође до оснивања рецептивне туристичке агенције на територији града Пирота и јачег повезивање са туроператорима у Србији, у циљу комерцијализације и дистрибуције туристичких производа, могло би доћи до стагнације у развоју туризма и опадању прихода по овом основу. Одрживи развој укључује заштиту животне средине, социјалну и економску компоненту и омогућава да се изађе у сусрет потребама садашњих генерација при чему задовољавање њихових потреба не доводи у питање могућности задовољавања потреба будућих генерација. То међутим, у пракси не значи да природне и културне потенцијале треба стриктно заштитити, а не користити, већ је потребно омогућити њихово обнављање кроз коришћење, али без њиховог угрожавања. Стога је потребно да у сарадњи са Регионалним заводом за заштиту споменика културе, убрза добијање дозвола за рестаурацију објеката у селу Гостуша, где се због високог степена заштите кочи локални привредни и туристички развој. Од велике користи било би организовање обуке младих у области традиционалних заната, али и сеоских домаћина на Старој планини и другим руралним срединама за пружање услуга смештаја и исхране у приватним собама, апартманима, кућама и сеоским туристичким пољопривредним домаћинствима.

Из свега наведеног закључује се да упркос недовољно искоришћеним природним и културним потенцијалима на територији града Пирота постоји много више могућности него ризика и далеко више снага него препрека, које би онемогућиле развој туризма као профитабилног бизниса. Иако је једна од највећих слабости за развој туризма низак ниво свести локалног становништва о значају туризма за економски развој заједнице,

то би се ублажило спровођењем неформалног образовања у области туризма, угоститељства и презентације и интерпретације културног и природног наслеђа. У 2018. години требало би организовати одвојене обуке незапослених, послодаваца и запослених, како би се унапредила постојећа и стекла нова знања при пружању квалитетнијих стандардизованих услуга у хотелијерству, ресторатерству, раду хостела и сеоских туристичких домаћинстава. Потом би се спровела обука туристичких водича, аниматора и интерпретатора, са фокусом на природно и културно-историјско наслеђе, уз помоћ савремених модела усмерених на интерпретацију историје и наслеђа при презентацији материјалне, а посебно нематеријалне културне баштине, што би повећало атрактивност и конкурентност туристичке понуде.

На основу резултата радионица и у складу са обимом и степеном квалитета ресурса, кључним вредностима и атракцијама, издиференцирани су туристички производи на којима би се развој туризма града Пирота убудуће базирао су: Планински, Рурални, Манифестациони, Етнотуризам и Туризам специјалних интересовања, који ће бити детаљније образложени у овом документу.

На бази кабинетских и теренских истраживања, приказаће се сегментација туристичке тражње и диференцијација туристичких производа. У циљу креирања интегрисаног туристичких производа, требало би се умрежити са општинама на простору Старе планине, а затим би се креирале разне тематске туристичке руте. На основу увида у постојеће стратешке документе града Пирота и досадашње активности Туристичке организације, очито да је град Пирот препознао значај предузетништва и туризма, као стубове економског развоја, међутим, све планиране активности наведене у стратешким документима још нису довољно заживеле у пракси.

4. ВИЗИЈА, МИСИЈА И ЦИЉЕВИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ПИРОТА 2018-2022

ВИЗИЈА

Град Пирот у оквиру туристичке дестинације Стара планина је препознатљив на домаћем и међународном туристичком тржишту као живописан и иновативан, спој традиционалног и модерног, оаза гастрономије и спокоја која својом туристичком понудом и брендovima излази у сусрет туристичкој тражњи која првенствено цени оригинално и аутентично.

МИСИЈА

Квалитетном презентацијом и интерпретацијом природних и културних вредности, гастрономије и старих заната град Пирот из године у годину привлачи све већи број туриста који остају све дуже и троше све више што повећава конкурентност и омогућује бољу тржишну позицију. Тиме се стичу услови за убрзани раст и развој туризма заснованих на принципима одрживости и сарадње са суседним микро туристичким дестинацијама у саставу Старе планине као туристичке дестинације.

ОПШТИ, ПОСЕБНИ И ПОЈЕДИНАЧНИ ЦИЉЕВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

У складу са визијом следе циљеви развоја туризма и активности за њихово остваривање. Реализација наведених циљева очекује се до краја 2022. године (базна година 2016.). За даљи развој туризма Пирота потребно је планско тржишно позиционирање на националном и међународном туристичком тржишту, што подразумева спровођење мисије ове туристичке дестинације.

ОПШТИ ЦИЉ

Одрживи економски развој локалне заједнице заснован на развоју туризма, предузетништва и јавног приватног партнерства

Активности:

- Покретање процеса стицања статуса туристичког места одређене категорије
- Поддршка јачању предузетништва у туризму и подстицање категоризације објеката за смештај у приватним собама, кућама, домаћој радиности, сеоским туристичким домаћинствима, увођење нових смештајних капацитета (хостели, глампинг), уз стварање услова за доношење Правилника о давању субвенција и олакшица за јачање предузетништва и покретање малог бизниса на локалном нивоу.
- Јаче подстицање развоја социјалног предузетништва и креативних индустрија
- Креирање интегрисаног туристичког производа са општинама Димитровград и Књажевац у оквиру дестинације Стара планина, заснованог на природном и културном наслеђу (производима туризма специјалних интересовања, тематским рутама, еко и етно туризму).
- Сертификовати најмање један од локалних производа (пеглану кобасицу, старопланински мед, накит, грнчарију и пиротско јагње), до краја периода реализације овог програма развоја туризма.

ПОСЕБАН ЦИЉ

Повећање броја долазака туриста од минимум 45% и броја ноћења за 40% на крају 2022. године (2016=100) уз одрживи економски развој заснован на развоју туризма и јачању предузетништва.

Активности:

- Унапређење постојећих и изградња нових смештајних капацитета у приватном власништву у граду и руралним деловима Пирота (хотели, хостели, приватне собе, апартмани, куће, сеоска туристичка домаћинства и увођење глампинга као новог облика смештаја)
- Успостављање туристичко-информативног центра
- Повећање атрактивности понуде у руралним срединама и на језерима

- Завршетак реконструкције и унапређење презентације тврђаве "Кале"
- Организовање неформалног образовања ради стицања функционалних знања (обуке у области туризма, хотелијерства и ресторатерства, смештаја и исхране у приватном смештају, локалних туристичких водича, аниматора, интерпретатора итд.) за послодавце, запослене у јавном и приватном сектору и незапослене.

ПОЈЕДИНАЧНИ ЦИЉЕВИ

1. Креирање атрактивне и конкурентне туристичке понуде базиране на унапређењу туристичких производа: Манифестације, Културни туризам, Тематске туристичке руте, Туризам специјалних интересовања, Туризам на селу.

Активности:

- Осмишљавање две нове манифестације културно забавног карактера намењених младима
- Ангажовање аниматора и интерпретатора при презентацији и интерпретацији културног и природног наслеђа у сврхе туризма уз помоћ „story telling” модела (“living heritage” и “living history”).
- Активније учешће у постојећим и прикључивање новим тематским туристичким рутама (са акцентом на гастрономске руте производа са заштићеним пореклом).

2. Повезивање са општинама Димитровград и Књажевац у оквиру дестинације „Стара планина“ у циљу креирања заједничких туристичких производа и наступа на домаћем и страном туристичком тржишту

Активности:

- Креирање конкурентне туристичке понуде засноване на културном туризму, гастрономској понуди, туризму специјалних интересовања и планинском туризму

- Партнерско повезивање са општинама Димитровград и Књажевац ради формирања шире туристичке дестинације „Стара планина“ уз сарадњу са општином Зајечар, ради усклађивања активности на Старој планини.
- Подршка и помоћ при оснивању рецептивне туристичке агенције, организатора путовања у Пироту.
- Покретање иницијативе за оснивање Регионалне туристичке организације (РТО) „Источна Србија“ која би временом прерасла у Дестинацијску менаџмент организацију (ДМО) на бази јавно приватног партнерства.

3. Проактивна промоција издиференцираних туристичких производа

Активности:

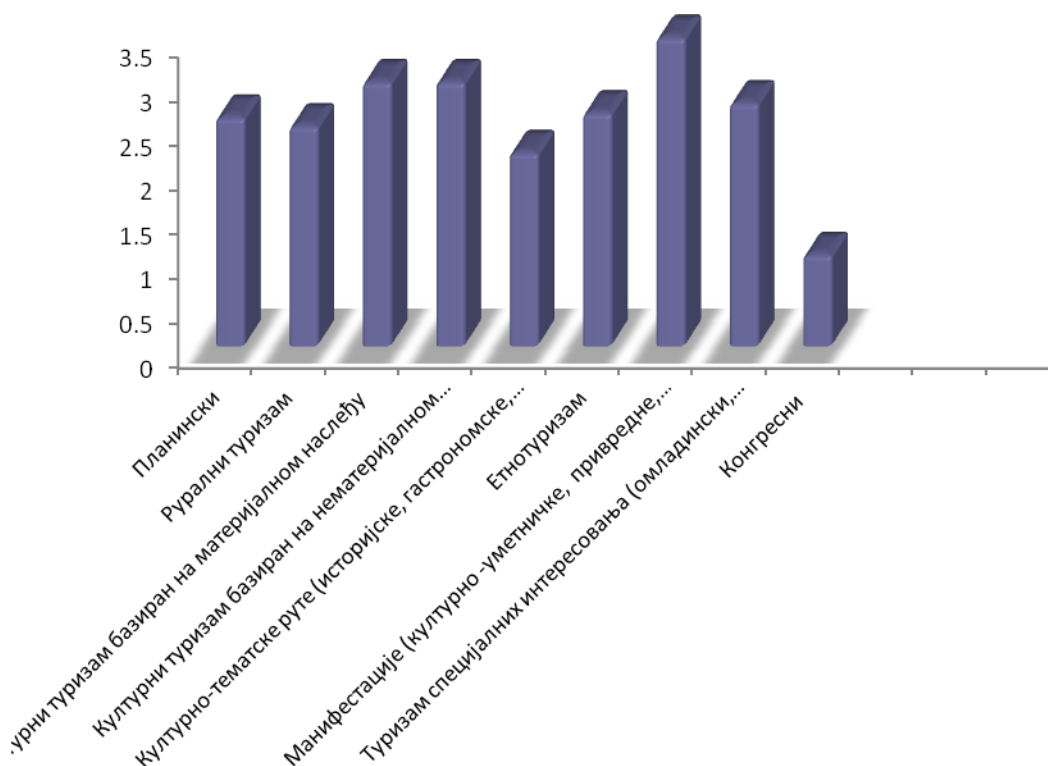
- Креирање информационог резервационог система за производе руралног и планинског туризма
- Промоција издиференцираних туристичких производа уз помоћ друштвених мрежа (интернет презентацијом), мобилних апликација на српском и више страних језика и блогера
- Креирање јасног и препознатљивог брэнда града Пирота на бази природног и културног наслеђа и гастрономије
- Израда Стратегије брендирања града Пирота

Активности усмерене на остваривање посебних и појединачних циљева, предвиђено време (рокови) за њихову реализацију, задужења и потенцијални извори финансирања приказани су у Акционом плану овог документа.

5. ПОСТОЈЕЋИ И ПОТЕНЦИЈАЛНИ ТУРИСТИЧКИ ПРОИЗВОДИ И ИСПИТИВАЊЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ И ТРАЖЊЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ПИРОТА

На основу резултата обраде истраживачких упитника попуњених од представника заинтересованих страна са територије града Пирота (предузетника, запослених у туризму, култури, науци, образовању, јавном и невладином сектору), дошло се до података о стању и перспективама развоја примарних и секундарних туристичких производа који би чинили унапређену туристичку понуду.

Графикон број 1. Потенцијални приоритетни туристички производи на територији града Пирота

Извор: Обрада аутора према спроведеним истраживањима, новембар 2017.

Према резултатима обрађених упитника идентификовани су кључни производи потенцијале туристичке понуде коју чине: Манифестације (привредне, културно-уметничке, спортске и дечије), културни туризам базиран на материјалном и нематеријалном наслеђу, тематске туристичке руте (културне руте, гастрономске, руте

ракије и сл.) и туризам специјалних интересовања. Представници заинтересованих страна су нешто ниже рангирани значај етнотуризма, планинског и руралног туризма, а најниже конгресни туризам, који као кључни туристички производ и није предвиђен Стратегијом развоја туризма Републике Србије 2016-2025 за ову дестинацију.

Туристички производ манифестације је највише препознат као производ који треба даље развијати. Пирот је познат по привредним манифестацијама од којих су најпосећеније: Сајам пиротске пеглане кобасице, Фестивал сира и качкаваља, Сајам меда и пчелиних производа, Фестивал Старопланинских јела, Национална Колонија ткања и сл. Учесници наведених манифестација су најпознатији локални произвођачи, а простори за дегустацију намењени гостима и мимо манифестација, постоје у кафани „Боем“ (дегустација пеглане кобасице), Млекарској школи (дегустација качкаваља), Занатска задруга за производњу ћилима „Дамско срце“ која организује презентацију ткања ћилима за туристе, УГ „Жене са села Темштанка“ које одржава дегустационе пробе за време „Фестивала Старопланинских јела и дана гљива“. Ту су и друга активна удружења која се баве припремом традиционалне хране као што су „Изворско зрно“, „Клок“, "Вредне руке Пирота" итд.

Предност града Пирота је што је покренут развој креативних индустрија и што постоје одређени интерактивни садржаји за туристе. Потребно је увести интерактивне садржаје и у остале манифестације у оквиру туристичке понуде Града. На пример при изради и осликовању глинених предмета код грнчара Драгана, и у уметничкој радионици Каролина – КМД. Овај занат по коме је Пирот познат од давнина, треба искористи у промотивне сврхе и за повећање атрактивности у интересу туриста и занатлија.

У наредних пет година треба развити бар још једну манифестацију културно забавног карактера као фактора привлачности тражње, коју би првенствено посећивали млади из земље и региона. Осим главног садржаја (музичких концерата и представа на отвореном), манифестацију би требало да прати више садржаја у оквиру Момчиловог града (изложбе, перформанси, спектакли светлости и сенке, витешке игре).

При планирању и изради годишњег Календара манифестација обавезно се треба унапред усагласити са суседним општинама и ТО које организују манифестације како би се ускладили термини и избегла дуплирања или пропуштања важних догађаја.

Све остале кључне производе је нужно повремено унапређивати атрактивним интерактивним садржајима како би се правовремено прилагодили потребама измењене тражње.

Табела број 4. Очекивани период могућег развоја туристичких производа

Врста производа	Краткорочно	Средњорочно	Дугорочно
Планински		О	
Рурални туризам		О	О
Културни туризам базиран на материјалном наслеђу		О	
Културни туризам базиран на нематеријалном наслеђу		О	
Културно-тематске руте (историјске, гастрономске, винске, руте ракије...)	О	О	О
Етнотуризам		О	
Манифестације (културно - уметничке, привредне, спортске, дечије...)	О	О	
Туризам специјалних интересовања (омладински, еко, спортски туризам, оријентиринг и сл.)		О	

Извор: Обрада аутора према спроведеним истраживањима

Резултати истраживања приказаних у табели број 4. у вези са очекиваним развојем туристичких производа, би се одвијали по следећој временској динамици:

- У периоду од наредних пет година, почевши од прве године, треба развијати културно туристичке и тематске руте (еногастрономске, „via militaris”, тематске руте у природи итд.), као и туристички производ манифестације.
- Средњорочно (у првој и после прве, до пете године) развој треба усмерити на: планински, рурални туризам, културни туризам базиран на материјалном и нематеријалном наслеђу, етно туризам и туризам специјалних интересовања (пешачење, оријентиринг, бициклизам, лов и риболов, брање лековитог и зачинског биља, печурака, шумских плодова...).

- Конгресни (М.И.С.Е.) туризам, се на основу резултата упитника налази на нивоу потенцијала, али није искључено да се отварањем пословних смештајних капацитета у граду Пироту, може развити и овај туристички производ. У прилог развоју ове врсте туризма говори успешно организован III Међународни конгрес кардионефрологије и хипертензије, маја 2017. године, у организацији града Пирота, Српског лекарског друштва Пирот и Удружења за кардионефрологију Србије.
- Дугорочни развој примарних туристичких производа има очекиване ефекте од пет па и након 10 година, те у том периоду треба наставити са развојем свих туристичких производа са акцентом на оживљавање и интерпретацију материјалног и нематеријалног културног наслеђа, активностима у оквиру тематских културних и гастро рута, које би повезале Пирот са другим дестинацијама у региону. Са друге стране, рурални туризам уз све разноврсније активности у природи за време летњих месеци био би актуелан и атрактиван туристички производ и после десете године развоја.

Развој наведених туристичких производа према горе наведеној временској динамици би требало да има за циљ оптимизацију маркетиншких трошкова и значајније одвајање за заштиту природног и културно-историјског наслеђа, при чему је потребно у што већој мери користити савремене технологије како би туристичке услуге биле што доступније свим корисницима.

Мада Пирот са околином има велике потенцијале за развој више видова туристичких производа, основна препрека његовом развоју је мали број стручних кадрова у туризму и неадекватна туристичка инфраструктура и супраструктура. То се првенствено односи на још увек недовољно изграђену материјалну базу туризма, саобраћајнице и саобраћајна средства, смештајне и угоститељске капацитете посебно у руралним деловима, без којих није могуће развијати туризам. Обим туристичког промета и квалитет услуга условљени су бројем и структуром смештајних и угоститељских објеката, дужином и квалитетом саобраћајница, стањем саобраћајних средстава и пословањем рецептивних туристичких агенција, што пресудно утиче на рентабилност пословања у туризму. Објекти материјалне базе туризма намењени су друштву у целини (путеви, средства јавног превоза), те се локална заједница мора старати о њиховом унапређењу. Због непостојања и малог броја носилаца туристичке привреде (рецептивних туристичких агенција - туроператора, превозника, хотелијера,

струковних удружења и организација у туризму), ТО Пирот скромним средствима настоји да привуче што више излетника и туриста из земље и иностранства. С обзиром на законска ограничења, ТО се доминантно бави пропагандом и промоцијом туризма, организацијом манифестација, те комуницира са заинтересованим странама путем разгледања града и околине, књига, штампаних и дигиталних публикација (о природном и културно историјском наслеђу, брендovima, гастрономији...), уз посредне и непосредне односе са јавношћу, путем интернета и друштвених мрежа.

У циљу повећања туристичке понуде, донедавне конкуренте Димитровград и Књажевац, па и Зајечар, потребно је третирати као партнере на једној истој, широј туристичкој дестинацији у оквиру јединственог простора Старе планине, тим пре што туризам и туристи не познају административне границе општина и градова, већ само туристичку дестинацију са својом понудом. Општина Димитровград, захваљујући очуваној природној средини има потенцијале за развој еко туризма а у Звоначкој бањи за развој бањског и Spa&Wellness туризма. Требало би искористити гранични прелаз Градина преко кога транзитира велики број путника за њихову анимацију и промоцију туристичке понуде у смислу бар једног ноћења у овом крају. Сарадња је посебно потребна при заједничком освајању тржишта органским пољопривредним и прехранбеним производима, у области сеоског туризма и оптималног начина коришћења кањона реке Јерме и манастира Поганово. У туристичку понуду Пирота обавезно треба укључити врх Бабин зуб са спортско-рекреативним центром на простору општине Књажевац. Могућност повезивања планинарских домова на Старој планини и размена гостију на дестинацији Стара планина (планинарски дом Бабин зуб (Књажевац), планинарски дом Дојкинци (Пирот) и планинарски дом Сенокос (Димитровград). Са друге стране Општине Димитровград и Књажевац би у своју туристичку понуду укључиле све атракције на простору Града Пирота, како не би остале ван савремених туристичких токова и трендова. Ове узајамно координиране активности водиле би ка интегрисању туристичке понуде по систему „три плус једна“ (Зајечар), старопланинска општина. Прикључењем других општина, односно ТО, из овог дела Србије, основала би се Регионална туристичка организација Источна Србија која би временом прерасла у ДМО и пословала на бази јавно (локалне самоуправе, јавна предузећа 51%) приватног (приватни сектор у туризму и угоститељству 49%) партнерства.

Циљне групе Старе планине су љубитељи сеоског туризма, очуване природе, здраве хране, рекреативци, спортисти, авантуристи, ловци и риболовци, истраживачи, биолози, ботаничари, зоолози, геолози, спелеолози, етнологзи и сл. Профил потенцијалног туристе за старопланинско подручје је заљубљеник у атрактивне природне знаменитости, удаљене од загађених градских средина, који тежи здравом животу и умереној авантури. При том се највише рачуна на становнике великих градова, за које је село туристичко – културни оквир, у коме се одвија стварни рурални живот, другачији од њиховог у бучним, пренасељеним градовима. Њихов главни мотив је одмор, релаксација и рекреација у комбинацији са здравим ваздухом, храном, пићем, у изворном природном окружењу.

За задовољење туристичке тражње града Пирота неопходни су вишкови локалних пољопривредно-прехрамбених производа, са географским пореклом, традицијом, паковањем, дизајном, временском дистрибуцијом и одрживошћу, високог квалитета, произведени у динамичном односу са природном средином којој ће таква производња обезбедити очување разноврсности

6. ИДЕНТИФИКАЦИЈА И ПОТЕНЦИЈАЛ КЉУЧНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА

Стратегија развоја туризма Србије 2016-2025 је у оквиру туристичке дестинације Стара планина у којој се заједно са Пиротом налази Димитровград и Књажевац идентификовала следеће кључне вредности (атрактивности): Културно наслеђе, Природна богатства, Стару планину и Мале градове. На бази поменутих вредности у наредном периоду се очекује развој примарних туристичких производа: Планински туризам, Рурални туризам, Манифестације, Етнотуризам и Специјална интересовања.

На основу истраживања и анализе резултата упитника заинтересованих страна на локалном нивоу, при креирању Програма развоја туризма града Пирота 2018-2022, поред туристичких производа препознатих у Стратегији развоја туризма РС 2016-2025, у оквиру развоја туризма града Пирота, идентификовани су и други перспективни туристички производи. Да би се одредиле области интервенције при подршци развоја туризма, неопходно је дефинисати приоритетне производе за које је реално да се могу комерцијализовати на тржишту у наредних пет година.

За све туристичке производе који ће се у наредних пет година развијати на територији Пирота предвиђена је динамика развоја и то: краткорочно, у наредних годину дана, средњорочно, од краја прве до пете и дугорочно, од пете године и даље, уз објашњење сваког од кључних производа и њима припадајућих циљних сегмената, односно, потенцијалне (домаће и иностране) тражње и видова промоције и дистрибуције.

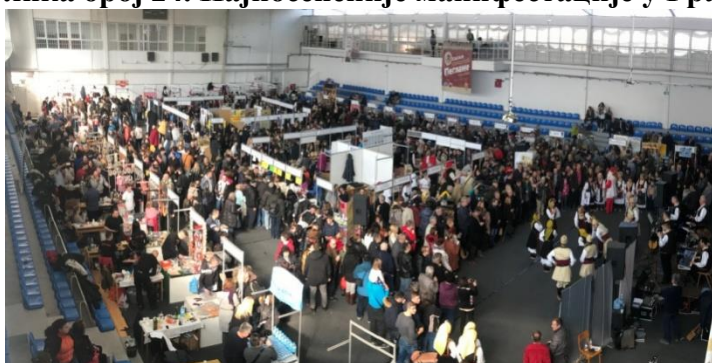
Издиференциране кључне производе је неопходно у континуитету развијати од прве до пете године и даље у складу са променама захтева тражње и трендова на домаћем, европском и светском туристичком тржишту

6.1. Манифестације

Карактеристика манифестација као туристичког производа је ефикасно прилагођавање захтевима тржишта, без обзира на добру или слабију ресурсну основу у туризму. Фактори који утичу на повећање конкурентности и атрактивности догађаја/ манифестација су: да постоји интересовање различитих тржишних сегмената и циљних група, да задовољавају потребе публике (посетиоца, туриста) и стварају позитивну

атмосферу базирану на аутентичности и јединствености, да имају културну, образовну и забавну компоненту, да могу да се померају у простору и времену, да постоји потребна инфраструктура за организовање и одржавање догађаја, да су лако прилагодљиви тржишним променама, да максимизирају фестивалски дух заснован на аутентичности теме самог догађаја и да имају своју симболику. Богата традиција, локални брендови, бројна културна дешавања и разне културне манифестације доприносе побољшању туристичке понуде и садржајнијем боравку излетника и туриста. У наредних пет година требало би креирати бар једну нову манифестацију чији би програмски садржај био намењен младима или деци.

Слика број 24. Најпосећеније манифестације у Граду Пироту

Сајам пиротске пеглане кобасице

Фестивал сира и качкаваља

Међународни фолклорни фестивал
Извор: Туристичка организација Пирот

„Outdoor fest“ Јерма

Облици производа

Културно туристичке манифестације:

Пиротско културно лето се одржава сваке године од 1. јула до 31. августа, када се организују културно – уметнички програми (изложбе, радионице, концерти, промоције...), по целом граду у циљу разоноде и забаве локалног становништва и гостију. Најзначајнији

догађај током Пиротског културног лета је „Међународни фолклорни фестивал“ који се одржава од 2005. године, када је све у духу игре. Фестивал окупља ансамбле из Грчке, Украјине, Бугарске, Пољске, Турске, Словеније, Мексика, Португалије, Румуније и других земаља који у народним ношњама промовишу своју традицију и културу. Организују се и „Мото скуп“, „Освежење фест“ и друге манифестације. **Традиционални пиротски вашар** (некадашњи „Пиротски панађур“), од 28. августа до 30. августа једна је од најстаријих манифестација на овим просторима која је била позната по продаји јединствених пиротских ћилима. Тада се прославља и слава града – Велика Госпојина, 28. августа.

Од осталих манифестација овог типа постоји: Ликовна колонија и Национална ткачка колонија.

Привредне и еногастрономске манифестације:

Сајам пиротске пеглане кобасице организује се сваког јануара од 2011. године у сврху такмичења у прављењу пеглане кобасице и промоције производа. Бира се победник од три првопласирана такмичара – од стране стручне комисије и од стране публике, а награђују се и најбоље декорисани штандови. Циљ је да се овај производ заштити, а да се манифестација уврсти у регистар сајмова Министарства пољопривреде од националног значаја.

Остале манифестације овог типа су: „Риболовачки котлић“, „Пиротска јагњијада“ (Крупац), Дани хлеба, Фестивал сира и качкаваља, Фестивал мајстора пиротског роштиља, Фестивал старопланинских јела, Дарови нетакнуте природе, Изложба вина и ракије (Извор) итд.

Спортски догађаји (такмичења, турнири и сл.) су:

Рафтинг на Нишави, Дани здравља, Пливање за Часни крст, Женска авантуристичка трка на Старој планини, Божићна школа спортова, Копрен 24 часа, Аутдор фестивал Јерма...

Манифестације на снегу су: Светски дан снега (World snow day), у организацији СЦ Пирот и СК Стара планина, Првенство града Пирота у скијању “Жцков Меморијал“, организатор СК Миџор.

Од осталих манифестација истичу се: Сајмови лова и риболова, Салон књиге и графике, Сајам сувенира, пчеларских производа, цвећа, Међународни научно истраживачки камп „Стара планина“, Изложба грнчарских производа, Међународно такмичење у риболову (Завојско језеро), Међународно такмичење у мушичарењу итд.

Предлог за увођење нове манифестације:

Опција 1: У наредних пет година би требало развијати бар још једну манифестацију као фактор привлачности за долазак у град Пирот. То би могла бити манифестација културно забавног карактера намењена младима или деци на коју би долазили учесници и посетиоци из земље и региона. Осим главног садржаја (музички концерти или представе на отвореном), манифестацију би требао да прати много садржаја у оквиру Момчиловог града (изложбе, перформанси, спектакли „светлости и сенке“, витешке игре).

Опција 2: Манифестација забавног (циркуског) типа (кловнови, мађионичари, илузионисти, гимнастичари, акробате, жонглери, гутачи ватре, дресери, јахачи...) у комбинацији са животињама (пси, коњи, птице...) и активностима у природи. Ова манифестација би била допунски садржај у оквиру еко и етно туризма и укључивала би првенствено извођаче из Пиротског

	<p>округа и околине.</p> <p>У креирање нове манифестације неопходно је укључити више заинтересованих страна из области образовања, културе, уметности, јавног и цивилног сектора и медија, уз јачање међусекторске сарадње, што би покренуло развој других сродних туристичких производа.</p>
Циљни сегменти	<p>Деца</p> <p>Родитељи и деца</p> <p>Индивидуалци</p> <p>Тинејџери</p> <p>Млади парови без деце</p> <p>Старија популација 65+</p>
Циљна тржишта	<p>Домаћи туристи</p> <p>Туристи из ex YU држава</p> <p>Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније)</p>
Промоција	<p>Интернет презентација и друштвене мреже, апликације</p> <p>Наступи на сајмовима, фестивалима</p> <p>Радио и ТВ</p> <p>Штампани медији (брошуре, каталози, плакати, билборди...)</p>
Дистрибуција	<p>“On line” интернет дистрибуција информација о месту одржавања манифестације (пријављивање учесника, резервација смештаја у хотелима и приватним смештајним капацитетима)</p> <p>Пружање информација и директна дистрибуција услуга у оквиру ТИЦ-а</p> <p>Сарадња са организаторима путовања у, земљи и иностранству укључивањем Пирота у њихове каталогe.</p> <p>Сарадња са општинама у ближој околини и/или са другим сличним дестинацијама у земљи у циљу заједничке промоције и дистрибуције информација и услуга.</p>

6.2. Културни туризам базиран на материјалном и нематеријалном наслеђу

Културни туризам подразумева посебан облик туризма који укључује посете туриста ван места сталног боравка мотивисане потребом за културом (историја, уметност, наслеђе или стил живота локалне заједнице). Посете укључују археолошке локалитете, непокретна културна добра (која са покретним културним добрима чине материјално културно наслеђе), музеје, ликовне и уметничке галерије, манифестације, установе културе, тематске руте, стара градска језгра, тврђаве и замкове, позоришне представе, концерте, изложбе и конзумирање хране и пића као атрактивности дестинације. Посета туриста у циљу упознавања са начином живота, традицијом, песмом, игром и музиком, са начином припремања хране и пића, као и свим интерактивним садржајима у вези тим, сматра се културним туризмом базираном на нематеријалном наслеђу. Културни туризам доприноси повећању атрактивности и квалитета туристичке понуде, степена сатисфакције корисника услуга и прихода локалних заједница. Осмишљавањем културно-туристичког производа обогаћује се основни производ, креира имиџ туристичке дестинације, повећава потрошња, дужина боравка и задовољство боравком. У циљу повећања атрактивности културно туристичке понуде града Пирота, неопходно је увести модел „storytelling“ (приповедање), користећи се оживљавањем историје и културног наслеђа („living heritage/history“), и то у оквиру музеја Понишавља, Момчиловог града и понуде у руралним срединама, уз приче, легенде и митове овог краја. За то је потребно организовати обуку за интерпретаторе наслеђа већ у првој години спровођења овог документа.

Слика број 25. материјално културно наслеђе града Пирота

Храм Рождества Христовог, Пирот

Извор: Туристичка организација Пирот

Храм Успења Пресвете Богородице, Пирот

Облици производа

Туризам заснован на непокретном културном наслеђу: Посета споменицима културе, музејима, историјским и верским местима, археолошким локалитетима... На територији града Пирота постоји више непокретних културних добара од којих тврђава Момчилов град и Музеј Понишавља представљају симболе Града, док се у храмовима налазе веома специфичне фреске, попут оних у манастиру Св. Богородице (Суковски манастир) Св. Христифора са животињском главом и Богородице са крилима. Изузетно занимљиви су најстарија и најмистериознија пећинска црква Св. Петра и Павла, са јединственим приказом Исуса Младенца као ћелавог младића, манастир Св. Јована Богослова (Поганово), из XIV века итд.

Предлози за унапређење понуде: У Момчиловом граду (Тврђави Кале) и музеју Понишавља потребно је што чешће снимати филмове и ТВ серије и то наглашавати при промоцији ради њихове даље популаризације.

При интерпретацији наслеђа неопходно је користити анимацију, историјске приче, легенде и митове, нпр. на средњовековној тврђави, у граду Војводе Момчила, код скулптуре Момчиловог коња Јабучила, при тумачењу начина руралног живота на Старој планини, обичаја, веровања и сл. Организовати венчања у обновљеној тврђави Кале. Требало би преселити стовариште између града Кале и брда Сарлах на коме би се уредио простор са пратећим мобилијаром.

У Музеј Понишавља потребно је увести интерпретацију наслеђа преко „living heritage” модела уз помоћ костимираног Малог Ристе (представити Христу Јовановића и друге личности из трговачке породице Јовановић) који ће посетиоце кроз приче

водити кроз изложбу. Могле би се организовати поставке пиротског ћилима и грнчарије XIX и XX века са мотивима ћилима и радионице старих заната нпр. ковачког (са могућношћу угравирања имена госта на потковици), столарског, за производњу минијатурних дрвених санки и кола за запрегу, као сувенира, демонстрације калаисања казана, вуновлачарских и грнчарских радова и сл.

Уметнички туризам: Посета или учешће на позоришним представама, уметничким колонијама, концертима, изложбама, фестивалима, културним манифестацијама и сл.

У оквиру пројекта прекограничне сарадње Србија-Бугарска, обезбеђена су средства за реконструкцију тврђаве "Кале" у оквиру које ће бити организоване наменске изложбене поставке за децу, туристе и истраживаче. Тврђаву је потребно представити методама проширене и виртуелне стварности (илуминација и представа „светлости и сенке“).

Предлози: у садржај манифестације „Пиротско културно лето“ увести сегмент посвећен хлебу.

Професори Радосав Пејчић и Давор Лазаревић су већ у оквиру манифестације организовали предавања о хлебу, док су се деца са мајкама и бакама учила да месе хлеб, што би требало поновити. Обогатити ткачке, гастрономске и друге колоније, разним врстама уметности и концертима младих неафирмисаних музичара из овог краја.

Креативне индустрије: Посета местима или интрактивно учешће у производњи и изради: фотографија, производа примењене и ликовне уметности, старих и уметничких заната, посете местима у вези са снимањем филмова (или учешће у

разним облицима филмске индустрије – снимању филмских кадрова, реклама, приказивање делова дестинације на филму...) индустријског дизајна, фестивала, представа и сл.

Креативно предузетништво се углавном базира на локалном културном наслеђу, ткању, грнчарији, накиту, гастрономији итд.

Предлози:

- Обновити и обележити типичне балканске сокаке са занатским радионицама и старим кућама и уврстити их у редовну туристичку посету уз опцију интерактивног рада и куповину производа, поготово накита као сувенира.

- Од 2003. године пиротски ћилим је као производ заштићен од стране Завода за интелектуалну својину, а на основу Закона о географским ознакама порекла. Удружења грађана из Пирота настоје да обнове производњу сировине за ткање, посебно природне боје, и обуче већи број жена за овај посао, како би се овај производ што боље тржишно позиционирао.

- Сваки руком рађени комад накита би требало да има исписане податке на српском и енглеском језику о његовом пореклу, начину израде, а посебно о његовим магијским својствима која имају за циљ да заштите особу која их носи, што би повећало продају.

- Могућност оснивања мини занатског центра и осмишљавање садржаја туризма индустријског наслеђа у кругу фабрике „1. мај Пирот“ и других напуштених фабрика даје могућност за креирање нових туристичких производа. Од користи би било оснивање центра старих и уметничких заната, дегустационог центра, музеја ћилима, грнчарије и сл.

	<p>Популарни савремени културни туризам: Тематски паркови, шопинг центри, поп и рок концерти, индустријско наслеђе...</p> <p><i>Предлог:</i> Изградња тематског парка, који су веома ретки у Србији, у сарадњи са Шумским газдинством Пирот, ЈП Србијашуме. Тема едукативног карактера може бити везана за природно наслеђе (воде, флору и фауну...), настанак и историју града Пирота и сл.</p> <p>Нематеријално наслеђе у функцији развоја туризма: Упознавање са обичајима, начином живота некада и сад, пиротским говором, историјом, причама, легендама и митовима, знаменитим личностима овог краја уз помоћ „storytelling” модела.</p> <p><i>Предлози:</i> Увести аниматора, костимирни лик Пироћанца Алексе Здравковића, првопозивца мобилисаног у Првом балканском рату, који би посетиоце музеја увео у причу о начину живота у Пироту уочи рата, о чувеном таин хлебу итд.</p> <p>Штампање пиротског речника у форми едукативног сувенира са илустрацијама.</p>
Циљни сегменти	Родитељи са децом Индивидуалци Старија популација 65+ Млади парови без деце
Циљна тржишта	Домаћи туристи Туристи из ex YU држава Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније) Туристи из других земаља Европе (Турска, Русија, Швајцарска)
Промоција	Интернет презентација и друштвене мреже Апликације на паметним телефонима Радио и ТВ емисије Штампани медији (брошуре, каталози, плакати,

	билборди...) Студијска путовања за новинаре и туроператоре Штампање карата знања ⁶
Дистрибуција	Развој централног резервационог система за културни туризам на нивоу дестинације Стара планина у циљу упознавања са културно туристичком понудом. Отварање рецептивне туристичке агенције у Пироту. Сарадња са организаторима путовања у земљи и иностранству укључивањем Пирота у њихове каталоге.

6.3. Туризам специјалних интересовања

Специјални интереси су селективни облик туризма (еногастрономске руте, пешачење, лов, риболов, јахање, активности у природи на отвореном, планинарење, проучавање пећина, рафтинг, роњење...), који се убрајају у производе од посебног значаја за развој туризма Републике Србије. Овај савремени тренд у туризму се заснива на тзв. 3Е (Entertainment, Excitement, Education) принципу: забави, узбуђењу и образовању. Пре осмишљавања пратећих активности и садржаја, овај туристички производ мора бити детаљно истражен, проучен и прилагођен захтевима специфичне тражње, како би се аутентичност и јединственост града Пирота са околином као атрактивне туристичке дестинације посебно нагласили, нарочито при промоцији.

Ова врста туризма се заснива на путовањима ради упражњавања одређених активности на отвореном и посебног доживљаја, у складу са специфичним интересовањима појединаца или група. Специјални интереси су сет туристичке понуде намењене туристима који желе да развијају своја сопствена интересовања и посећују места и локације која су у директној вези са њиховим личним интересовањима (припрема хране, „велнес на отвореном” разни хобији као што је оријентириг, риболов, мушичарење, пешачење, брање лековитог биља, роњење, проучавање кањона и сл.). Ова клијентела не жели стандардизована и круто упакована масовна путовања, већ

⁶ Карте знања су истовремено и сувенир и својеврсни вид промоције Града Пирота и околине. Циљ увођења карата је упознавање туриста и посетилаца са туристичком понудом пиротског краја уз едукативну компоненту. Свака од 52 карте садржи по једно питање на српском и енглеском језику на првој страни, а одговоре на полеђини.

захтева велику дозу флексибилности на бази одрживости и индивидуалне оријентације. Стога је оптимално да програми буду подељени према циљним групама и сезони на тзв. грубе (“hard”) и благе (“soft”) активности. Од грубих (“hard”) активности најчешће се практикују: вожња кануом и кајаком, проучавање кањона и пећина, планински бициклизам, „cross country“ скијање, планинарење, дуготрајно ходање узбрдо („trekking“), параглајдинг, летење змајем, рафтинг, слободно пењање („free climbing“), цип сафари - „Off Road 4x4“ итд.

Код благих (“soft”) активности преовлађују: камповање, пешачење по обележеним стазама („hiking“), бициклизам, јахање, лов, риболов, речне експедиције, разне активности у природи (нпр. фото сафари) итд.

Слика број 27. „Out door” активности на Старој планини

Извор: Туристичка организација Пирот

Облици производа

Креирање „тематских стаза” на подручју: Пирот - Темска - Топли До; Пирот - Рсовци - Височка Ржана - Врело - Дојкинци; Пирот - Завојско језеро - Гостуша. Пирот – Суково - Власи, Пирот – Росомач - Славиња.

Стара сеоска насеља, објекти народног градитељства и амбијенталне целине допуњују туристичке мотиве на овим „тематским стазама” и пружају могућност формирања нових стаза, посебно на мотивима старих планинских села, засеока и бачија, ревитализације номадске културе Црновунаца (Каракачана) у сарадњи са Републиком Бугарском и сл.

Спортски туризам: спорт је главни мотив путовања и боравка туристе који се појављује у такмичарском облику и као летњи и зимски рекреативни туризам. Међусобно повезани и комплементарни, спорт и туризам допринесе развоју и имиџу локалне заједнице. За развој спортског туризма неопходна су почетна улагања како би се привукле инвестиције у инфраструктурне пројекте: путеве, стадионе, спортске комплексе, смештајне и угоститељске објекте прилагођене спортистима, од којих користи имају и локално становништво и посетиоци.

Предлози:

- Изградња отвореног базена са пропратним садржајима, који би употпунио спортско-рекреативну инфраструктуру Пирота.
- Изградња тематског парка у сарадњи са Шумским газдинством Пирот, ЈП Србијашуме са едукативним пешачким стазама не тему флоре, фауне, орнитологије.
- У спортском центру Пирот организовати већа, вишедневна спортска такмичења
- Стара планина је полигон за више врста спортских активности, планинарење, лов, риболов, мушичарење, више врста грубих (“hard”) и благих (“soft”) активности. Требало би искористити све предности одличне сарадње између управљача Парка природе Стара планина, ЈП Србијашуме, ПК Видлич, Спортског

центра Пирот и ТО Пирот у смислу осмишљавања, планирања и развоја спортско туристичких рута и програма.

- Обележити трасирани Европски пешачки пут Е-4 (ЕРА, са шест милиона чланова) који пролази кроз територију града Пирота и ставити га у функцију туризма.

- Организовати припреме клубова и спортиста. Изборити се за организацију националних и међународних такмичења у планинском бициклизму, параглајдингу, спелеологији, трчању, оријентирингу, веслању, у циљу промоције и генерисања прихода. Потребно је чешће иновирати спортско рекреативне понуде савременим програмима уз помоћ стручњака из области спорта и рекреације.

Риболов се заснива на рибљем фонду у рекама и језерима, са 16 врста регистрованих риба из шест фамилија. Однос кречњака и вододрживих стена на Старој планини временом је створио велико и разноврсно водно богатство. Риболовни туризам се одвија на Нишави, Завојском језеру, Височици и Топлодолској реци, Темштици и Јерми. Страни туристи су посебно заинтересовани за мушичарење.

Ловни туризам је због високих прихода посебно занимљив за инострана тржишта. Уз ниска улагања у инфраструктуру, обиље ловних терена погодних за готово све врсте лова, расположиве локалне водиче и добру организацију, ови облици туризма могу донети значајан профит. При развоју овог туристичког производа назначајнију улогу има Шумско газдинство из Пирота које располаже сопственим ловиштима и ЛП Србијашуме. По разноврсности ловних ресурса издвајају се ловишта ловачких домова „Понишавље“

	<p>из Пирота и „Миџор“ из Књажевца и мањих ловачких друштава из Димитровграда и Зајечара.</p> <p><i>Предлог:</i> С обзиром да је ловни туризам „агресивна“ форма уживања у природи предлаже се постепен прелаз на организовање фото сафарија који би у дугорочном смислу донео веће приходе и утицао да животиње не беже од људи, већ се слободније крећу у својим стаништима, што би повећало атрактивност овог подручја.</p> <p>Планинарење и алпинизам имају дугу традицију али не и добру материјалну основу, јер нема довољно квалитетних планинарских домова, стајалишта, одмаралишта, уређених видиковаца итд.</p> <p><i>Предлог:</i> Објекти у власништву града и државе (школске зграде, производне хале, војне карауле, домови културе) у урбаним и руралним срединама, који су изгубили првобитну намену, би се могли користити за потребе спорта и рекреације. Добар огледни пример је пренамена војне карауле у едукативно, спортско рекреативни Планинарски дом у селу Дојкинци, средствима Програма прекограничне сарадње Србија-Бугарска.</p> <p>- Завршетак изградње бицикличке стазе и повезивање са бицикличким стазама у Србији и Бугарској.</p>
<p>Циљни сегменти</p>	<p>Деца</p> <p>Родитељи и деца</p> <p>Тинејџери</p> <p>Индивидуалци</p> <p>Млади парови без деце</p>
<p>Циљна тржишта</p>	<p>Домаћи туристи</p> <p>Туристи из ex YU држава</p> <p>Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније)</p>

<p>Промоција</p>	<p>Интернет презентација</p> <p>Радио и ТВ</p> <p>Штампани медији (брошуре, каталози, плакати, билборди...).</p> <p>Израда каталога на српском, енглеском и бугарском језику са предлозима маршрута (итенерерима-еко, етно, гео...) и описом авантура у природи, намењени организаторима путовања у земљи и иностранству. У каталогу би требало да пише и где се могу изнајмити бицикли, ципови, коњи и магарци са пратиоцима и локалним туристичким водичима, шта се све успут може видети, посетити, доживети и купити.</p> <p>Студијске туре за новинаре и туроператоре</p>
<p>Дистрибуција</p>	<p>Пружање информација и директна дистрибуција услуга у оквиру ТИЦ и ТО Пирот</p> <p>Интернет презентација и друштвене мреже</p> <p>Радио и ТВ</p> <p>Организовање студијских путовања за новинаре и агенције</p> <p>Укључивање блогера који би писали о грубим (“hard”) и благим (“soft”) активностима и авантурама у природи са територије Пирота.</p>

6.4. Етнотуризам и екотуризам

Етно туризам подразумева производе креиране у комбинацији гастрономије, традиције, материјалне и нематеријалне културе. Овај производ укључује боравак у руралним подручјима где се уз смештај нуде посете манифестацијама, фестивалима, интерактивни садржаји у вези са производњом пољопривредних и занатских производа, ручних радова итд. То би на простору Пирота могао бити агро или рурални туризам усмерен на развој самозапошљавања и предузетништва.

Екотуризам је подкомпонента одрживог туризма и концепта заснованог на природи који укључује руралне и културне елементе туризма. Повезан је са сеоским и културним туризмом, а примарна мотивација је посматрање и уважавање природних карактеристика и културних вредности. Екотуризам је најпожељнији у заштићеним просторима и као средство одрживог развоја кроз заштиту природе, образовање посетилаца о одрживости и стварање користи за локално становништво

Међународна друштво за екотуризам (The International Ecotourism Society - TIES) дефинише екотуризам као одговорно путовање у природна подручја која чувају окружење и подржавају благостање локалне популације. Стога би на Старој планини требало развијати само оне видове туризма који унапређује живот локалног становништва, штите окружење и стварају основу за бољу будућност. Дестинација екотуризма представља заштићено природно добро или предео са очуваним природним карактеристикама и богатим биодиверзитетом у којем је интензитет изграђеног и урбанизованог на изузетно ниском нивоу и у којима туризам не иде на штету изворних природних карактеристика. Екотуристичку дестинацију чине области и објекти за рекреацију усклађени са природним капацитетима, а на простору Старе планине има више рекреационих целина. Екотуризам је оптимална врста туризма за старопланински простор и најбољи корективни фактор масовног зимског туризма на овим просторима.

Глампинг (тзв. гламурозни кампинг), је препознат као нови облик смештаја у Стратегији развоја туризма Републике Србије 2016-2025. Намењен је породицама, љубитељима природе и младима, а омиљен је код енглеских, холандских, немачких и чешких туриста. За глампинг нису потребне велике инвестиције, а при том се излази у сусрет туристима који настоје да буду у природи, а не губе превише од свог комфора и непосредно се упознају са локалним окружењем. Глампинг пружа нове пословне могућности за предузетнике, при креирању занимљивих путовања на којима се формира читав ланац вредности – атрактиван превоз (нпр. моторне санке, запреге, ципови, јахање...) оригинални и стандардизовани смештај од природног материјала у очуваној природи уз понуду „домаће“ хране и пића, занимљиве садржаје, локалне обичаје и сл. Идеалан тип смештаја за Стару планину су „здрава“ глампинг-екоконачишта, од природних, локалних материјала и технологија градње, која се у организационом и архитектонском смислу придржавају еколошких принципа како би се очувало природно окружење.

Слика број 28. Врсте глампинга - основни преглед типова објеката

амбари/шупе/
помоћне
зграде

куће на води/
сплавови/
воденице

YURT
јуртови

Извор: Стратегија развоја туризма Републике Србије 2016-2025

Пожељно је да предузећа у туризму и угоститељству која послују на Старој планини, буду из града Пирота или бар из Пиротског округа, док би њихова архитектура и амбијент требало да нагласе домицилно наслеђе и културу.

Облици производа:

Територија Старе планине која припада Пироту има карактеристике екотуристичке дестинације као подручје са очуваном природом и биодиверзитетом посебно у заштићеном Парку природе. На територији Парка нема урбаних центара и значајније путне инфраструктуре. Највећи број насеља чине мала планинска села, којима не прети убрзана урбанизација. Екотуристи траже мање посећена места и непосреднији контакт са природом, за шта могу да послуже већ постојеће планинске стазе.

Непрофитне невладине организације (нпр. "друштво Стара планина", „Логос“) из Пирота из околине, организују пројекте у оквиру руралног и екотуризма како би укључили сеоско становништво у туристичке активности.

Подручје Старе планине у општини Пирот одабрано је за пилот подручје у Србији за реализацију пројекта екотура са образовним, рекреативним и истраживачким садржајима на више микро локација у Парку.

Предлози:

- Одабрани локалитети за посету на екотурама се морају тематски повезати нпр: високопланински екосистеми, панораме и видиковци, водени, шумски и ливадски екосистеми, традиција, геонаслеђе, уметност, живот у складу са природом, вештине сналажења у природи итд.

- Нужно је спровести обуку специјализованих еко туристичких водича који би не само водили туристе већ имали и едукативну функцију у области екологије, биологије, ботанике, зоологије, орнитологије, спелеологије, екосафари...

- Најбоље услове за развој еко туризма пружају строги природни резервати са бројним аутохтоним врстама и екосистемима, ендемима, заштићеним врстама птица, кањон реке Јерме, долина Темштице, Височице и сл.

- Изградња **глампинг** смештајних објеката за екотуристе уз одговарајућу логистику, могућа је на еко станицама изнад села Топли До, Гостуша, Дојкинци и Рсовци, дуж обале Завојског језера и поред врела и извора. Претварањем напуштених и некоришћених кућа, а нарочито брвнара, чакмара, вајата и амбара у глампинг смештајне капацитете учинило би понуду много атрактивнијом.

- За убрзанији развој еко и етно туризма могуће су посете домаћинствима (традиционални сеоски послови и типични сеоски ручак).

	<p>- Уређење видиковаца, осматрачница, одморишта, стаза за пешачење, бициклизам и јахање, постављање клупа, инфо табли, канте за сортиране отпатке и сл.</p> <p>Геотуризам је уско повезан са екотуризмом, а посматра се и као вид екотуризма са фокусом на геонаслеђе и образовну функцију ради бољег разумевања и заштите природног наслеђа. Најзначајнији објекти геонаслеђа Старе планине су на потезу Рсовци – Јеловица и профилу јурских седимената у Росомачи. Објеката геоморфолошког наслеђа као основе за развој геотуризма Старе планине су: Бабин зуб, укљештени меандри Темштице, Росомачки лонци/Славињско грло и клисура Владикине плоче Височице која спада у реке са највећим падом у Србији.</p>
Циљни сегменти	<p>Родитељи и деца</p> <p>Индивидуалци</p> <p>Млади парови без деце</p> <p>Старија популација 65+</p>
Циљна тржишта	<p>Домаћи туристи</p> <p>Туристи из ex YU држава</p> <p>Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније)</p> <p>Туристи из других земаља Европе (Турска, Русија, Швајцарска)</p>
Дистрибуција	<p>Пружање информација и директна дистрибуција услуга у оквиру ТИЦ и ТО Пирот</p> <p>Интернет презентација и друштвене мреже</p> <p>Ангажовање блогера који би писали о искуствима на еко и етно турама на територији Пирота</p>

6.5. Рурални туризам

Овај туристички производ је од посебног значаја за развој туризма Републике Србије. На територији коју обухвата општина Пирот рурални туризам је још увек у фази развоја, што имплицира да би у наредном средњорочном периоду у њега требало више инвестирати, како би се остварио брз повраћај уложених средстава уз запошљавање локалног, првенствено руралног становништва и јачање предузетништва.

Сеоски туризам има добре основе за развој, нарочито због очуване изворности руралних простора која повећава њихову туристичку вредност. Међутим, један број села има низ недостатака при развоју ове врсте туризма. Наиме, нека села се налазе на надморским висинама испод 500 m, немају прилазне путеве, задовољавајућу опремљеност, пратеће објекте и сл. Стога су неопходна одређена улагања и мере при решавању водоснабдевања, изградњи прилазних путева, телефонских веза, здравствене службе, хигијене кућа, уређености дворишта, парковских површина, културно-историјских споменика, боље презентације нематеријалног наслеђа (обичаја, фолклора), продаје сувенира, отварања трговинских радњи, квалитетније и разноврсније понуде, обуке мештана за обављање послова у туризму итд.

Облици производа	Туризам на сеоским домаћинствима (агротуризам), нуди услуге хране, пића и садржаја са сопственог или суседних пољопривредног газдинства са територије исте општине. Активности у природи у руралним местима подразумевају одмор и рекреацију у природи, излете у сеоске пределе, упознавање и уживање у начину живота на селу. <i>Предлози:</i> -У наредном периоду требало би организовати стручне обуке (курсеви, радионице), за стицање вештина на тему побољшања квалитета и креирања атрактивније понуде у руралном туризму у складу са потребама тражње, ефикасније промоције и обезбеђења ценовне конкурентности
-------------------------	--

	<p>- Преуредити активне воденице у околини села Дојкинци за одржавање дегустација месних и млечних производа, ракијске и винске пробе са локалним здравичарем, уз музику, песму и игру</p> <p>-Потребно је интензивирати промоцију рада Међународног научно истраживачког кампа „Стара планина“ у селу Темска повезивањем са другим научним камповима ове врсте у региону и свету у циљу размене и повећања броја учесника</p> <p>-Прибавити дозволе од надлежног Завода за заштиту споменика културе из Ниша за обнављање кућа у селу Гостуша, пронаћи инвеститора и што пре кренути са опремањем смештајних капацитета села и њихово укључивање у редовну туристичку понуду Пирота.</p>
Циљни сегменти	<p>Родитељи и деца</p> <p>Индивидуалци</p> <p>Старија популација 65+</p> <p>Млади парови без деце</p>
Циљна тржишта	<p>Домаћи туристи</p> <p>Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније)</p> <p>Туристи из ex YU држава</p>
Промоција	<p>Интернет презентација</p> <p>Радио и ТВ</p> <p>Штампани медији (брошуре, каталози, плакати, билборди...)</p> <p>Студијске туре за новинаре и туроператоре</p>
Дистрибуција	<p>Развој централног резервационог система за рурални туризам на нивоу дестинације Стара планина</p> <p>Пружање информација и директна дистрибуција услуга у оквиру ТО Пирот и ТИЦ</p> <p>Интернет презентација и друштвене мреже</p> <p>Наступ на сајмовима</p>

Укључивањем туриста у свакодневне практичне активности чланова сеоске заједнице, облици руралног живота би сами по себи постали туристичка атракција кроз искуство и доживљај гостију. Као успомену, туристима би требало понудити на продају аутентичне производе (грнчарију, производе млекарства, вуне, дрвета, дивље, лековито и зачинско биље и њихове прерађевине, мед и производе од меда, суво месо, поврће и воће, печурке, шумске плодове, зимницу...), који би могли делимично и сами са домаћинима да припреме. Тренутно је ова понуда веома уситњена и неорганизована, те уместо што се појединачни производи нуде на импровизованим инфо таблама и бандерама, у посећенијим селима би требало отворити продавницу (за почетак, у пуној сезони) у коју би мештани доносили занатске, пољопривредне, прехранбене и шумске производе на продају, уместо што их износе на градске зелене пијаце или нуде ретким откупљивачима, претежно гљива, боровнице и лековитог биља. Власници сеоских туристичких домаћинстава би требало да позову локалне занатлије и уметнике (аматере и професионалце), да демонстрирају своја умећа, а не да то буду само повремене кампање локалних невладиних организација, пројектног типа.

Будући да је овај простор у највећој мери „дизајнирало“ традиционално сточарство, оно би морало бити укључено у туристичку понуду. Тако би туристи јахали локалне расе коња по старопланинским суватима, одлазили до пећина на магарцима који би носили њихов пртљаг, учили ткање пиротског ћилима на разбоју или израду грнчарских производа, припремали кобасице, уз дегустацију старопланинске јагњетине и пиротског качкаваља од домаће овце праменке, нпр. крај Дојкиначке реке или сл. У понуди се могу наћи и разне експедиције на тему флоре, фауне, орнитологије, хидрологије, спелеологије и друго, те шетње маркираним планинским, бицикличким, јахачким стазама, рекреативне и спортске активности, бављење старим занатима, брање шумских плодова, лековитог и зачинског биља, симулације обичаја и игара, представе на бази митова и легенди овог краја и друго, уз одређена прописана правила понашања при коришћењу овог простора. У циљу примереног понашања посетилаца у заштићеним областима, потребно је користити искуства туристички развијених земаља, кроз већ разрађене „инструменте“, који омогућавају да активности у туризму буду у складу са принципима одрживог развоја и заштите животне средине. То су нпр. еколошко васпитање и информисање, управљање кретањем

посетилаца у и око заштићених подручја (visitor management), пословање смештајних и угоститељских објеката на начин који најмање угрожава животну средину. Ангажовањем стручњака могло би се започети са терапијом аутизма уз помоћ истренираних коња и магараца, какве понуде у Србији тренутно нема.

Како би туристички производ **сеоског туризма** дао допринос одрживом развоју туризма, потребно је да буде локално контролисан, малог обима, заснован на аутентичности, уз цену која треба да максимизира економске ефекте за локално становништво.

Недавно истраживање анонимног карактера, спроведено на територији градова Књажевац, Зајечар и Пирот у периоду од 15.07.2016. до 15.10.2016. године имало је за циљ да утврди значај и важност програма одрживог развоја руралног туризма на Старој планини.⁷

Резултати истраживања су показали да су незапослени и студенти, много мање упознати са концептом одрживог развоја, тј. са програмом који би потпомогао спровођење одрживог развоја на Старој планини. Са друге стране, пензионери и лица у радном односу, су много упућенији у концепт програма одрживог развоја и имају много вишу еколошку свест о одрживом развоју руралног туризма. Ово се тумачи чињеницом да је становништво које живи и ради на просторима Старе планине, далеко више заинтересовано за програм одрживог развоја руралног туризма на овој планини, јер им је важно да природно окружење буде и остане еколошки чисто.

Истраживање је повредило да концепт одрживог развоја руралног туризма на Старој планини иде у прилог одрживости туристичке дестинације која подразумева њену способност, да одржава и брани квалитет свог природног, социјалног и културног окружења, са свим својим ресурсима и да се са својим производом такмичи на тржишту.

Концепт одрживог туризма се према Светској туристичкој организацији (UNWTO), заснива на три стуба: одрживости економског, културног и природног окружења.

⁷ Као инструмент истраживања коришћен је анкетни упитник који је попунило 300 испитаника. За градацију добијених одговора примењена је петостепена Ликертова скала, а обрада резултата спроведена је преко софтверског пакета SPSS 23.0. Статистичка метода ANOVA (Анализа варијансе) примењена за испитивање разлика једне или више независних променљивих на једну зависну променљиву, тј. за откривање разлика у одговорима испитаника у односу на њихове демографске податке, попут: категорије испитаника, места становања, позиције у организацији, те да ли постоји и колико је та разлика статистички значајна. Tukey-Snedecor „post hoc“ тест примењен је у циљу рачунања критичне разлике, да би се утврдило где је изражено одступање у одговорима.

Развој одрживог туризма је могућ ако су сви релевантни чиниоци информисани и укључени у тај процес, те да његова имплементација захтева консензус и представља континуиран процес, базиран на сталној контроли и корекцији недостатака, као и јаку политичку позадину и подршку уз њено активно учешће.

Да би се подигла еколошка свест о значају одрживог развоја руралног туризма потребно је организовати низ обука и кампања како би становништво схватило шта је одрживи развој и колика је важност његове примене. Ово тим пре што ефекти примене концепта одрживог развоја доприносе очувању животне средине и већој запослености локалне заједнице уз остварење профита.

6.6. Планински туризам

Ово је најтипичнији и најмасовнији облик континенталног туризма који укључује бројне спортско-рекреативне активности у зависности од годишњег доба. Ова врста туризма обухвата низ активности за љубитеље природе и чистог ваздуха, планинаре, алпинисте, спелеологе. Међутим, планински туризам захтева капиталне инвестиције, обимну и разноврсну изградњу смештајно-угоститељских објеката и пратеће инфраструктуре и атрактивне садржаје који стимулишу на дужи боравак, посебно ако је планина далеко од већих емитивних центара. Специфичност ове врсте туризма се огледа у различитој понуди током зимске и летње сезоне, превасходно спортско-рекреативним активностима на отвореним, релативно кратком радијусу кретања, доминацији домаћег у односу на инострани туризам и преовлађујућој смештајној понуди хотелских и сличних објеката прилагођених климатским карактеристикама. Наведени програми у оквиру производа специјалних интересовања могу се сматрати и делом описа активности за планински туризам. То су: грубе (“hard”) активности вожња кануом и кајаком, проучавање кањона и пећина, планински бициклизам, „cross country“ скијање, планинарење, дуготрајно ходање узбрдо („trekking“), параглајдинг, летење змајем, рафтинг, слободно пењање („free climbing“), цип сафари - „Off Road 4x4“ и благе (“soft”) активности: пешачење по обележеним стазама („hiking“), јахање, лов, риболов, речне експедиције, разне активности у природи (нпр. фото сафари) итд.

Облици производа

Стара планина има статус добра од изванредног значаја и спада у прву категорију природних богатстава, те је 1997. године проглашена за Парк природе. У Просторном плану РС, ова планина је сврстана у I категорију будућих туристичких центара, са нагласком на простор око „Бабиног зуба“.

Стара планина је интернационални регион који се у целини или делимично налази на листама важних интернационалних биљних подручја (IPA - Planta Eurora); приоритетних станишта за заштиту под Рамсарском конвенцијом (тресетишта); на Emerald листи (подручја значајних за очување европске еколошке мреже); на листама пограничних заштићених подручја у оквиру програма GREEN BELT (IUCN); „Pro geo“ геолошког блага, значајних места у оквиру Европске асоцијације за конзервацију геолошког наслеђа; важних интернационалних подручја за птице (Important Birds Area – ИВА, подручје „Видлич“); примарних подручја за лептире у Европи (РВА) и на прелиминараној листи за погранична подручја Бисофере под заштитом UNESCO – МАВ, („Човек и биосфера“). Лепи пејзажи, стрме падине, оштри успони, водопади, поља, шуме са богатим плодовима, пружају могућност за развој различитих облика првенствено **активног туризма**. На висини од 1.100 до 1.900 m, снег се задржава и до пет месеци годишње, што омогућава дуже стазе за алпско скијање и развој рекреативног и спортског туризма. На овој планини је потребно понудити садржаје за четири годишња доба.

Предлози:

- Пешачке стазе “Бабин зуб” и “Миџор” су добро обележене али недовољно искоришћене, нарочито у комерцијалном смислу, те би дуж њих требало

	<p>понудити локалне производе и сувенире.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Наставити са обележавањем пешачких стаза у кањону Јерме, Влашкој и Гребен планини и организовати пешачење („hiking“), планински бициклизам, планинарење, дуготрајно ходање узбрдо („trekking“) и остале активности уз локалног водича. - Организовати квалификације и такмичења у мушичарењу на брзим планинским рекама (по узору на оно на реци Височици) и роњењу на језеру. - Инвестирати у саобраћајну и туристичку инфра и супраструктуру, сигнализацију, маркацију стаза, водоснабдевање, одвод отпадних вода и смештајне капацитете.
Циљни сегменти	<p>Родитељи и деца</p> <p>Тинејџери</p> <p>Индивидуалци</p> <p>Млади парови без деце</p>
Циљна тржишта	<p>Домаћи туристи</p> <p>Туристи из ex YU држава</p> <p>Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније)</p>
Промоција	<p>Штампани медији (брошуре, каталози, плакати, билборди...)</p> <p>Интернет презентација</p> <p>Студијске туре за новинаре и туроператоре</p> <p>Радио и ТВ</p>
Дистрибуција	<p>Развој централног резервационог система за планински туризам на нивоу дестинације Стара планина</p> <p>Пружање информација и директна дистрибуција услуга у оквиру ТО Пирот и ТИЦ-а</p> <p>Сарадња са организаторима путовања и заједничко пласирање овог производа са другим општинама на дестинцији Стара планина</p>

Компаративне предности Старе планине се односе на разноврсну структуру туристичке понуде, близину традиционалних и нових туристичких тржишта, дугу историју и општу препознатљивост, очувану природу, релативно задовољавајуће комуникације и људске ресурсе. Стога је нужно започети процес трансформације компаративних у конкурентске предности у туризму са акцентом на Стару планину и сам град Пирот, као део укупних реформских процеса и политичког односа према туризму као ствараоцу благостања.

Због низа природних специфичности, очуваног традиционалног начина живота, живих традиционалних производних система, посебно сточарства, развој туризма на Старој планини има потенцијал да привуче домаће и стране туристе. Ради унапређења неопходно је организовати обуке локалног становништва, интерактивне фарме уз демонстрацију добрих пракси и иницијатива из сличних успешних, развијених планинских туристичких региона (benchmarking).

6.7. Културно тематске руте

Културно тематске (историјске, митолошке, гастрономске, винске...) руте као физички опипљиве деонице пута у простору, производ су од посебног значаја за развој туризма Републике Србије. Рута је дефинисана инвентаром материјалних и нематеријалних, културних и историјских елемената, повезаних тематски, концептуално или дефиницијом као и идентификацијом локација постојећих културних добара, повезаних у тачкастој, линеарној или регионалној структури, који унутар јединственог контекста руте, чине обележену и интерпретирану континуирану целину. Културна рута је одређени пут или траса историјског значаја који се може презентовати као целина са заједничком темом, означен, интерпретиран и услужним садржајима прилагођен туристичким посетима.

<p>Облици производа</p>	<p>Активан рад и туристичке валоризације наслеђа на постојећим културно тематским рутама, као што су: „Vila militaris“, „Путевима Тесле и Станојевића“, „Путевима змајева“, као и другим које су повезане или би се могле повезати са овим делом Србије - гастрономске туристичке руте са производима</p>
--------------------------------	---

	заштићеног географског порекла.
Циљни сегменти	Родитељи и деца Индивидуалци Млади парови без деце Старија популација 65+
Циљна тржишта	Домаћи туристи Туристи из ex YU држава Туристи из ЕУ земаља (без Хрватске и Словеније) Туристи из других земаља Европе (Турска, Русија, Швајцарска)
Промоција	Интернет презентација и друштвене мреже Радио и ТВ Штампани медији (брошуре, каталози, плакати, билборди...) Наступи на сајмовима
Дистрибуција	Добијање информација директно у ТО Пирот и ТИЦ Сарадња са организаторима путовања у земљи и иностранству укључивањем Пирота у њихове каталогe. Сарадња са општинама (дестинацијама) у окружењу у циљу заједничке промоције и наступа на туристичком тржишту.

При креирању и реализацији маркетинг активности, подизања нивоа свести, изградње имица, медијске кампање би морале бити окренуте и ка потенцијалним инвеститорима и истицању конкурентских предности на националном и међународном тржишту. Примарно би обухватиле штампане медије и интернет, али и медијско присуство на локалним и националним медијима. Највећа вредност овог канала се огледа кроз успостављање и подизање видљивости инвестиционе промоције и кроз сензибилисање циљних група за привлачење инвестиција. Медијска гостовања, креирање адекватних садржаја и правовремена и адекватна комуникација са медијима подразумева редован пласман информација као кључне предуслове успешне употребе медија. Сајамски наступи у земљи и иностранству не доносе директне финансијске ефекте али омогућавају успостављање контаката са потенцијалним инвеститорима и чине добру

базу за изградњу имица чиме се временом остварују пројектовани резултати. Доношење одлуке о учешћу на неком од сајмова зависи од цена, карактеристика сајамске манифестације (броја посетилаца, типа, величине, времена одржавања...), анализа трошкова наступа (закуп и уређење простора, израда промотивног материјала...). У области „ВтоВ“ односа, предлаже се презентација туристичке понуде Пирота на мањим тематским пословним, стручним и научним скуповима, где се окупљају представници туристичке привреде, медија и других заинтересованих страна. Интернет презентација (на српском и енглеском језику), би требало да буде јасна и једноставна за коришћење са функцијама које омогућавају брзу претрагу и мапу сајта, прелажење на нове странице, са једноставном ефектном графиком, да садржи линкове ка тачним информацијама, релевантним организацијама и институцијама, информације о појединим секторима, делатностима и активностима и да се редовно ажурира. Интернет презентација је намењена и информисању потенцијалних инвеститора о: стању на терену, начину прибављања документације за инвестирање, текућим инвестицијама, резултатима реализованих инвестиција, препорукама, корисним линковима, актуелностима, саветима....Штампани медији су квалитетан канал за пласман порука овој циљној групи, пре свега дневне новине, специјализовани недељници и месечници. Стратегија наступа ка штампаним медијима чини овај канал одличним у погледу анализе трошкова и користи, јер је са овим медијима могуће применити концепт дугорочног и успешног партнерства уз креирање посебних и занимљивих садржаја. Приликом коришћења овог канала, треба се базирати на адваторијале, интервјуе а у каснијој фази и на огласе. Да би се створио целовити и дугорочно одрживи туристички ланац вредности за цело подручје Старе планине, неопходно је ово подручје третирати у контексту простора на којем међусобно делују све општине и градови.

Поред веб странице ТО Пирот (www.topiroto.com) на српском и енглеском језику, требало би користити блогове као маркетиншко средство ради повећања видљивости, посебно на друштвеним мрежама али и Web Search који је постао важнији за одлуке о путовањима и од личних препорука.

7. ФОРМУЛИСАЊЕ МАРКЕТИНШКИХ СТРАТЕГИЈА

У складу са Стратегијом локалног економског развоја Пирота, Стратегијом промоције привредних потенцијала општине Пирот, Стратегијом одрживог развоја, резултатима ситуационе анализе, постављеним задацима, циљевима и досадашњим маркетинг активностима, нужно је формулисати одговарајућу маркетинг стратегију града Пирота као туристичке дестинације. Циљ стратегије је унапређење имиџа града који би довео до повећања броја туриста и њихове веће дневне потрошње. У том смислу Канцеларија за локални економски развој и ТО Пирот редовно припремају, иновирају и дистрибуирају промотивне материјале, организују манифестације, наступе на сајмовима, представљају туристичку понуду на регионалном, државном и међународном нивоу и сл. Међутим, неопходна су већа улагања у туристичку инфра и супраструктуру опремање и уређење простора и оспособљавање туристичких капацитета за пријем већег броја гостију. Уочене слабости су и: низак буџет ТО Пирот са само четворо запослених, одсуство маркетинг плана, недостатак иновативности у маркетингу и продаји, оријентисаност понуде ка домаћем тржишту и сл.

Маркетиншка борба на тржишту за потенцијалне туристе и дестинације се све мање води путем цена, смештаја, саобраћаја и објеката, а све више изазивањем осећања и позитивних искустава туриста. Промене понашања и навика туриста захтевају адекватну сегментацију корисника и сагласно томе потребу сегментације тржишта туристичких и угоститељских услуга и производа имајући у виду родну, старосну, брачно статусну, мотивациону и све друге важне сегментације туриста, те потребу сталног прилагођавања понуде. Структура садашњих и потенцијалних туриста је изузетно хетерогена, те успех маркетинга првенствено зависи од способности схватања трендова и задовољавању различитих тржишних ниша.

У вези с тим потребно је сагледати и правовремено се прилагодити новим трендовима:

1. **Начин промоције и резервације** развили су комуникационе и промотивне алате базиране на е- маркетинг технологији за комуникацију са купцима који побољшавају маркетиншку ефикасност. Дигитални канали су кључ комуникационе стратегије у маркетингу. Дестинације и компаније директно комуницирају са потрошачима преко заједничких дигиталних платформи. У складу са препорукама UNWTO, потребно је да е- маркетинг технологија за комуникацију са купцима буде приступачна и за особе са инвалидитетом, као и

да објекти и други садржаји носе ознаке приступачности тзв. пиктограме. Требало би користити блогове као снажно маркетиншко средство ради повећања видљивости, посебно на друштвеним мрежама али и Web Search који је постао важнији за одлуке о путовањима, од личних препорука.

2. **Нови типови смештаја**, попут тзв. глампинга су одлично решење за рурални планински простор града Пирота. Ово тим пре што се цена боравка у оваквој врсти смештаја креће и више од 80 ЕУР/дневно, при чему инвестиције у ову врсту смештаја не прелазе 350 ЕУР/м² при најлуксузнијој варијанти опремљености. С обзиром да се ради о мобилним и привременим објектима нису потребне сложене планске и инфраструктурне процедуре, те је овај концепт оптималан за промоцију и развој туристичких подручја без капиталних улагања у инфраструктуру и објекте, уз претпоставку професионалног управљања логистиком и понудом туристичких производа и услуга.

3. **Савремени трендови у очекивањима (мотивима) туриста:**

- а) *интензиван одмор* – већина туриста очекује исплативо и осмишљено време током одмора. Ови туристи деле искуства са одмора и комбинују посете са више догађаја, прослава и активног одмора што укључује овладавање вештинама (кување, калиграфија, вез...). Уз помоћ више удружења, старих и уметничких заната, КУД и других, туристичка понуда Пирота би се могла обогатити и одговорити на овај захтев тражње.

- б) *пробати нешто ново* - туристи истражују нове дестинације и одлазе тамо где нису били. Чак и туристи који се држе опробаних дестинација намеравају да пробају нешто ново и готово сигурно ће посетити неки други град у земљи у којој су били. Несумњиво да је град Пирот нова дестинација, чак и за домаће а посебно за стране туристе, што би уз иновирање понуде још више „погурало“ тражњу.

- в) *„живети као локалци“* је туристима постао манир. Тражи се више аутентичних искустава на одмору уз већ традиционалне туристичке атракције. Испуњење овог захтева тражње је најизводљивије на старопланинском подручју где би туристи током боравка „живели животом“ локалног становништва нарочито у области агротуризма (нпр. учешће у сетви, жетви, брању, прављењу производа и прерађевина од млека и меса...).

г) раст броја посета најзначајнијим сегментима покретног (музеји, библиотеке, архиви, галерије), непокретног (археолошки локалитети, урбана језгра, заштићене просторне културно-историјске целине, споменици народног градитељства, тврђаве, бојишта, стратишта) и нематеријалног (слава, коло, музеј на отвореном) културног наслеђа. У смислу задовољења ових мотива тражње требало би понудити што више догађања у природном амбијенту на отвореном, а када то временски услови не дозвољавају, у затвореном простору. Снажан фактор привлачности био би нпр. изградња занимљивог тематског парка, који су веома ретки у Србији, у сарадњи са Шумским газдинством Пирот, ЈП Србијашуме.

д) раст броја групних и породичних посета значајним прославама и догађајима, институцијама и споменицима културе, војним меморијалима, местима страдања. Све су траженија места прослава значајних дешавања из светских ратова, подручја позната по значајних биткама, традиционалним венчањима, бербама и жетвама, обнављању сећања на места из детињства и младости. У складу са овим потребама туриста могла би се организовати венчања у обновљеној тврђави Кале, обогатити догађања на Српском и Грчком војничком гробљу из Првог светског рата, где би се поред помена одвијали разни културно уметнички програми у славу страдалима и спомен на Велики рат и пријатељство Српског и Грчког народа, других савезника и сл. Код некадашње бунџе пијаце по завршетку ауто пута требало би уредити паркинг за туристичке аутобусе, како би се смањиле саобраћајне гужве.

ђ) *кратке посете без предаха у градовима* су по тражњи престижне одморе на плажама као најпопуларнији вид одмора за старосну групу од 25 до 44 године, првенствено због због кратког одсуствовања са посла. Основни узрок томе је повећање броја нискобуџетних летова ка градским дестинацијама. Ради испуњења ових захтева потребно је сачинити интерактивну садржајну сатницу специфичног (јединственог) обиласка Пирота и околине и повезати се са домаћим и страним туроператорима уз помоћ Националног удружења туристичких агенција YUTA, ТОС-а и других.

е) *фитнес и спорт* су све чешћи мотив путовања међу популацијом средње старосне доби, уз авантуристичке или друге изазовне садржаје на одмору, присуствовање великим спортским догађајима. Са братском општином Сомбор

и у области прекограничне сарадње са Бугарском могла би се организовати разна такмичења рекреативаца и спортиста (нпр. трчање кејом, бициклизам, веслање...) на бази реципроцитета.

ж) „wellness“ и „spa“ одмори нарочито код индивидуалних пословних људи, укључују широк спектар опоравка и превенције: спа, јога, детоксикација, фитнес, ослобађања од стреса итд. С обзиром да се првенствено ради о индивидуалним путницима требало би их унапред каналисати ка смештајним објектима који пружају ове врсте услуга (хотел „Апа lux Spa“ у граду и хотел „Стара планина“ на планини).

з) *гастрономски туризам* „као путовање у регионе богате гастро ресурсима, који могу генерисати опуштајућа искуства или имају сврху забаве, које укључују посете примарним или секундарним произвођачима гастрономских производа, фестивали, сајмови, догађаји са демонстрацијом припремања и дегустације хране или било која активност у вези са храном” је све траженија врста туризма, нарочито код Европљана и укључује домаће кулинарство. Требало би потенцирати ову врсту понуде која је веома конкурентна и готово већ формирана, али би се морала повезати и учинити разноврснијом (специјализовани менији, нпр. органски, ловни, рибљи, месни, посни, вегетаријански, хроно, вегански али и за дијабетичаре, халал, кошер...)

и) *туризам и технологије*, уз широкопојасни интернет је променио комуникацијску и електронску културу и утицао на начин самосталног организовања сопственог годишњег одмора. Мобилни телефони су лична средства организације путовања, а софтвери вештачке интелигенције постају лични виртуелни туроператори. Истовремено, због све агресивнијих технологија и телекомуникационих мрежа појавио се брзо растући тренд, гости који желе да се бар привремено током одмора лише online комуникације. У циљу прилагођавања промењеној тражњи потребно је искористити све расположиве могућности у области телекомуникација и информационе технологије како би комплетна туристичка понуда града Пирота била што видљивија и доступнија.

Већина поменутих трендова у туризму у сагласности је са једним делом садашње туристичке понуде града Пирота, док би се преостали део током 2018 и 2019. године, требало прилагодити савременим захтевима туристичке тражње.

У сагласности са савременим трендовима, маркетиншки циљеви града Пирота су:

1. Позиционирање туристичке дестинације на домаћем и међународном тржишту
2. Вишеструко повећање броја иностраних и домаћих гостију
3. Успостављање и операционализација система маркетинга на нивоу туристичке дестинације „Стара планина“ заједно са општинама Књажевац и Димитровград.

Да би се поменути маркетинг циљеви испунили потребно је:

- дефинисати локални туристички бренд
- формулисати Стратегијски маркетинг план
- унапредити промоцију на домаћем а посебно ино-тржишту
- успоставити систем управљања маркетингом туристичке дестинације „Стара планина“
- креирати јединствену ICT платформу за резервације и плаћање туристичких услуга и промоцију туризма града Пирота
- ТО Пирот са ТО Књажевац и Димитровград би требало да формира интегрисану понуду на нивоу шире туристичке дестинације Стара планина

Први корак на плану трансформације ТО Пирот је чвршћа сарадња са ТО Књажевац и Димитровград у циљу формирања интегрисане туристичке понуде јединствене туристичке дестинације „Стара планина“. Затим би све три ТО требало да са другим кључним, најактивнијим туристичким организацијама (првенствено ТО Зајечар, због Старе планине), у овом делу земље, покрену иницијативу за формирање Регионалне туристичке организације „Источна Србија“ која би уколико се покаже успешном, временом прерасла у Регионалну Дестинацијску менаџмент организацију (ДМО), на бази јавно – приватног партнерства.

Свака од општина, на подручју Старе планине би требало да на бази својих особености, креира и понуди сет диверсификованих искустава, производа и активности, који би заједно чинили интегралну понуду туристичких искустава једне првенствено планинске туристичке дестинације.

У вези са унапређењем туризма у заштићеним подручјима (Паркови природе „Стара планина“, СРП „Јерма“, предели изузетних одлика, резервати и споменици природе, меморијални природни споменици...), ДМО „Источна Србија“ би координирала активности везане за: систем заштите управљачких тела у заштићеним подручјима и управљања туризмом и туристима, дељење одговорности за развој туризма са другим ТО, локалном заједницом и туристима и обезбеђивање економских услова за развој

туризма. При планирању и управљању туризмом у заштићеним подручјима, ДМО мора да задовољи интересе свих актера: управљачке структуре (планери, менаџери), запослених, туриста/излетника, локалних заједница и становништва у заштићеном простору и око њега, власника земљишта унутар и око заштићеног подручја, државне управе, државне и невладине организације и удружења грађана (еколошке организације, економске асоцијације), приватног сектора (туроператора, хотелијера и ресторатера), образовних и научних институција, медија итд.

При дефинисању маркетиншке стратегије потребно је имати у виду:

- да стање локалне путне мреже делимично задовољава потребе развоја туризма и онемогућава да се компаративне предности испоље као конкурентне
- бројне квалитетне ресурсе, као што су близина очуване животне средине, здрава -органска храна, културни садржаји и објекти ван функције који се могу користити као смештајни и угоститељски капацитети за потребе туризма.

У оквиру маркетинг стратегије, неопходно је изградити позитиван имиџ Пирота креиран на емоцијама уз јединствен приступ промоцији свих актера локалне заједнице (локална самоуправа, медији, локални бизнис, трећи сектор - непрофитне и невладине организације и грађани).

8.ЗАКЉУЧАК

На бази свих квантитативних и квалитативних истраживања и увидом у постојеће стање издвајају се три примарна закључка – препоруке од највећег интереса за даљи развој туризма града Пирота. То су:

- постепена промена туристичке политике на Старој планини уз измењене приоритете при избору доминантних облика туризма.
- препорука која се односи на сам град Пирот, одакле би туристи требало да крену у обилазак околине, а не обратно, како град не би постао дестинација за транзитне путнике и излетнике, а смештајни капацитети остали недовољно искоришћени.
- неопходност интересног удруживања и сарадње са суседним општинама и микро туристичким дестинацијама, посебно у смислу формирања заједничке јединствене туристичке дестинације „Стара планина“, те Регионалне туристичке организације „Источна Србија“.

Ради аргументације изнетих закључака и препорука потребно је сваки од њих појединачно образложити.

Аргументи за **прву препоруку-закључак** полазе од чињенице да идеја о развоју масовног планинског зимског ски туризма још увек није заживела, посебно када се ради о (не)спровођењу активности и (не)оствареном предвиђеном расту и развоју из Мастер плана „Стара планина“. Ова врста туризма је најзахтевнија и најскупља, при чему су неопходне дугорочне капиталне инвестиције, којих још увек нема. Чак и када би се инвеститори нашли, у само неколико зимских месеци није могуће генерисати приходе који би омогућили целогодишње успешно пословање, уз скупо инвестиционо и текуће одржавање и високе фиксне трошкове. С обзиром да ће изградња и екипирање комплекса (ризорта) зимског планинско-туристичког центара за потребе масовног туризма још дуго трајати, разнолика и аутентична дестинација Стара Планина, би требало да упоредо изгради имиџ у области алтернативних облика туризма, попут руралног (сеоског/руралног, етно и еко туризма и туризма заснованог на природном и културном наслеђу), и других сродних одрживих форми туризма, у више едукативно забавних и рекреативних варијанти и уз понуду органских и занатских производа аутохтоних врста, шумских плодова, лековитог и зачинског биља, гљива и слично, преко целе године. Овај концепт је много мање

зависан од временских услова и доноси брже резултате, а одговарајућа природна и друштвена основа већ постоји, те нису потребна дугорочна капитална улагања. Не би више требало чекати да се релативно неповољан туристички положај Старе планине значајно побољша, кроз инвестиције у путну инфраструктуру и развој зимског туризма, већ је потребно покренути развој мање захтевних алтернативних облика туризма, који не подразумевају масовност.

Даља изградња великог туристичког центра не сме да угрози животну средину и да поремети традиционални начин живота локалног становништва. Мора се настојати да се загађења смање на најмању могућу меру а да се, приликом развоја туризма, утицај човека на природу минимизира, за шта су потребна мања улагања које ће се врло брзо вратити у форми дугорочне материјалне и нематеријалне користи. Стога је поред већ заштићених зона у Парку природе, потребно одредити и просторе где би се поменути алтернативни облици туризма несметано развијали. Подизањем еколошке свести локалног становништва, локалних органа управе, предузетника и гостију, требало би усталисти праксу која ће корективно деловати на увођење масовног туризма, који је у свету већ прилично превазиђен. Сви пројекти и програми, не само у туризму, који се односе на Стару планину, морају уважавати све међународно признате еколошке принципе и стандарде, укључујући спорну изградњу деривационих хидро електрана. Слика која се ствара о Старој планини мора се много пажљивије планирати и креирати. Уколико се настави са изградњом доминантног имица Старе планине као центра масовног зимског/ски туризма, еколошки развој ће се довести у питање. Рурални, сеоски, еко, етно и други сродни одрживи видови туризма који су у сагласности са природом, би послужили као ефикасно средство диверсификације укупног туристичког производа и проширења туристичке понуде, уз прилагођавање стању на терену. За локалну заједницу на простору Старе планине је прихватљивије да прими мањи број туриста уз њихову већу дневну потрошњу. С тога би сви носиоци активности у туризму на Старој планини морали да оптимализују потребе туриста, заштиту природног и културног наслеђа и пољопривредне активности.

Везано за образложење **друге препоруке-закључка**, наглашава се да се туристички развој града Пирота не сме обављати у сенци развоја Старе планине. Град Пирот има довољно носећег капацитета да формира туристичку понуду која не конкурише сопственом окружењу већ је са њим компатибилна, тим пре што се ради о потпуно различитим туристичким производима и понуди. Управо разноврсност и комбинација

више вредних ресурса на релативно малом простору, омогућује да се они укључе у процес формирања атрактивних туристичких производа који би чинили маркетинг микс који би донео конкурентску предност овој туристичкој дестинацији.

Туристичка понуда би требало да се базира на оригиналности простора, очуваности и аутентичности града Пирота са околином уз интерпретацију материјалног и нематеријалног културног наслеђа. У року од пет и више година могуће је интензивирање развоја туристичке понуде и креирање нове понуде, развијање нових линија туристичких производа и развој нових видова туризма, као и пратећих делатности. У том смислу, потребно је усмерити се на изградњу нових, апартманских туристичких насеља и рекреативних садржаја, специјализованих угоститељских објеката новијег типа, отварање нових, специјализованих трговачких и занатских радњи. Све то треба да прати и одговарајућа стандардизација и компјутеризација пословања у туристичким објектима уз увођење апликација за мобилне телефоне и могућност електронског букирања и плаћања услуга. Мора се настојати да овај град у што већој мери поврати своју занатску и индустријску функцију (производњу намештаја, предива, вуне, коже, алатних машина, одеће, обуће, месних, млечних и воћних прерађевина), за шта постоје ресурси, довољно квалификован кадар и релативно савремена техника и технологија.

Трећа препорука-закључак је повезана са иницијативом града Пирота и ТО Пирот за формирање шире интегрисане туристичке понуде јединствене туристичке дестинације „Стара планина“ која би обухватила и општине Димитровград и Књажевац и била лидер у развоју туризма, тим пре што је град Пирот једини на простору Старе планине који поседује Програм развоја туризма 2018-2022. године, усклађен са Стратегијом развоја туризма Републике Србије 2016-2025. Тако обједињене вредности на бази природног и културног наслеђа, са свим оним што подручје Старе планине и мали градови у окружењу нуде, допринеле би бржем развоју приоритетних туристичких производа планинског, руралног/сеоског, еко и етно манифестационог и туризма специјалних интересовања. Туристичка атрактивност овог краја би значајно порасла ако би се понуди туристичке дестинације „Стара планина“, придружила и Бела Паланка са својом пројектом туристичке валоризације окапина (полупећина), тзв. дувки, недалеко од Коридора 10, а довољно близу аеродромима у Нишу и Софији.

Свака од општина, на подручју Старе планине би требало да кроз свој јединствени имиџ, креира и понуди сет диверсификованих активности и производа, који би заједно

чинили партнерску интегралну понуду туристичких искустава једне планинске туристичке дестинације. Затим би све три ТО у оквиру туристичке дестинације „Стара планина“ требало да се повежу и умреже са другим туристичким дестинацијама (првенствено ТО Зајечар, због Старе планине) али и другим најактивнијим ТО из овог дела Србије, и оснују Регионалну туристичку организацију „Источна Србија“, која би касније прерасла у ДМО, на бази јавно приватног партнерства. Тако туристичке организације не би биле више ограничене на промотивне активности у свом раду већ би могле да управљају, руководе и комерцијално послују.

Ресурси пиротског краја су бројни и квалитетни, те би их требало трансформисати у туристичке производе и снажније промовисати што би допринело развоју туризма овог дела Србије. У том циљу потребна су и друга мултидисциплинарна истраживања како би се проценила њихова права вредност и иста укључили у туристичку понуду. За професионалну туристичку валоризацију природних и културних ресурса неопходно је обезбедити финансијску подршку, ангажовати стручњаке из различитих области и изградити пратећу инфраструктуру. Да би се то и реализовало локална самоуправа и државни органи на националном и регионалном нивоу (ресорна министарства, заводи за заштиту споменика природе и културе, ЈП Србијашуме, Регионална привредна Комора, Окружна привредна комора, Регионална агенција за развој источне Србије (РАРИС), Туристички кластер југоисточне Србије Стара планина, Кластер руралног туризма источне Србије „Чаролија истока“, научне и образовне установе, струковна удружења и други), морају пружити институционалну, директну и индиректну финансијску подршку активностима усмереним на реализацију овог документа у складу са његовим Акционим планом, идентификованим циљевима и динамиком њиховог остваривања.

9. АКЦИОНИ ПЛАН РАЗВОЈА ТУРИЗМА ГРАДА ПИРОТА 2018-2022

ОПШТИ ЦИЉ ОДРЖИВИ ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ЗАСНОВАН НА РАЗВОЈУ ТУРИЗМА, ПРЕДУЗЕТНИШТВА И ЈАВНОГ ПРИВАТНОГ ПАРТНЕРСТВА

АКТИВНОСТИ	ЗАДУЖЕЊА/ ОДГОВОРНОСТИ	ПРЕДВИЂЕНИ РОК	НАЧИН ФИНАНСИРАЊА
1. Покренути процес стицања статуса туристичког места одређене категорије	ТО Пирот Градска управа Пирота	2018-2019	Сопствена средства
2. Подстицати и јачати предузетништво у туризму уз подршку категоризацији објеката за смештај у приватним собама, кућама, домаћој радиности, сеоским туристичким домаћинствима, увести нове смештајне капацитете (глампинг). По стварању услова донети Правилник о субвенцијама и олакшицама за јачање предузетништва и покретање малог бизниса на локалном нивоу.	ТО Пирот Градска управа Пирота Надлежно министарство за туризам	2018 и даље	Сопствена средства
3. Развити социјално предузетништво и креативне индустрије.	ТО Пирот Градска управа Пирота Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш Заинтересоване стране са локалног нивоа (предузетници, удружења)	2018-2019	Сопствена средства Субвенционисана средства надлежних министарстава (привреде, туризма, културе, пољопривреде) Средства донатора

<p>3.1. Сагледати могућност оснивања мини занатског центра и осмислити садржаје туризма индустријског наслеђа у кругу фабрике „1. мај Пирот“. Створити услове за оснивање центра старих и уметничких заната, дегустационог центра, музеја ћилима и грнчарије.</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа (предузетници, удружења)</p>	<p>2018-2019</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства надлежних министарстава Средства донатора</p>
<p>3.2. Створити услове за отварање Еко/етно маркета у селу Дојкиници ради продаје локалних производа пољопривредног порекла (храна, пиће, сувенири). Поставити мобилијар у селу Темска (дрвене кућице или тезге од природног материјала) за продају локалних производа и сувенира.</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота МЗ Дојкиници МЗ Темска</p>	<p>2019-2020</p>	<p>Сопствена средства Пројекти прекограничне сарадње Србија - Бугарска 2018 Средства донатора Амбасаде</p>
<p>4. Креирати интегрисан туристички производ са општинама Димитровград и Књажевац у оквиру дестинације Стара планина, заснован на природном и културном наслеђу (производима туризма специјалних интересовања, тематским рутама, еко и етно туризму).</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа (предузетници, удружења, владин и невладин сектор) ТО Књажевац и Димитровград</p>	<p>2019 и даље</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора</p>
<p>5. Створити услове за сертификавање бар једног од локалних производа (пеглану кобасицу, старопланински мед, накит, грнчарију, пиротско јагње).</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа (предузетници, удружења, владин и невладин сектор) Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш</p>	<p>2019-2021</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства министарства Амбасаде Привредне коморе</p>

ПОСЕБАН ЦИЉ
ПОВЕЋАЊЕ БРОЈА ДОЛАЗАКА ТУРИСТА ОД МИНИМУМ 45% И БРОЈА НОЋЕЊА ЗА 40% НА КРАЈУ 2020
(2016=100) УЗ ОДРЖИВИ ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ ЗАСНОВАН НА РАЗВОЈУ ТУРИЗМА И ЈАЧАЊУ
ПРЕДУЗЕТНИШТВА

АКТИВНОСТИ	ЗАДУЖЕЊА/ ОДГОВОРНОСТИ	ПРЕДВИЂЕН РОК	НАЧИН ФИНАНСИРАЊА
1. Унапредити постојеће и подстаћи изградњу нових смештајних капацитета у приватном власништву у граду и руралним деловима Пирота (хотели, хостели, приватне собе, апартмани, куће, сеоска туристичка домаћинства и увођење глампинга као новог облика смештаја).	ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног и националног нивоа (предузетници, сеоска туристичка домаћинства, удружења, пољопривредна газдинства)	2018-2020	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
2. Формирати туристичко-информативни центар	ТО Пирот Градска управа Пирота Уговорно окружна ПК Пирот	2018-2019	Сопствена средства Субвенционисана средства министарстава Пројекти прекограничне сарадње Србија - Бугарска
3. Повећати атрактивност понуде у руралним срединама и на језерима.	ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног и националног нивоа (предузетници, сеоска туристичка домаћинства, удружења, пољопривредна газдинства)	2018 и даље	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
3.1. У сарадњи са управљачем ПП „Стара	ЈП Србијашуме	2019-2020	Сопствена средства

<p>планина“ осмислити садржаје и уредити купалишта код Завојског језера плажним мобилијаром (лежаљке, столићи, сунцобрани), продавнице, паркић за децу – љуљашке, клацкалице, мозгалице, кинетички песак и сл.) уз наплату дневне карте.</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног и националног нивоа (предузетници, сеоска туристичка домаћинства, удружења, пољопривредна газдинства) ХЕ Пирот</p>		<p>Субвенционисана средства Средства донатора</p>
<p>3.2.Донети План детаљне регулације Завојског језера.</p>	<p>Управљач ПП Стара планина Градска управа Пирота</p>	<p>2020-2021</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства</p>
<p>3.3. Уредити Крупачко језеро и пешачке стазе и опремити плаже потребним мобилијаром за купање и рекреацију на води.</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота МЗ Крупац</p>	<p>2019-2020</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора</p>
<p>3.4. Преуредити активне воденице у околини села Дојкинци за дегустацију месних и млечних производа, ракијске и винске пробе уз анимацију. 3.4.1.Уредити пећине за посету: Владикине плоче и Ветерну Дупку код села Власи, Велику и Пертлашку пећину.</p>	<p>МЗ Дојкиници Задруга Арбиње Заинтересоване стране села Дојкиници МЗ Власи</p>	<p>2019-2020</p>	<p>Сопствена средства Средства донатора</p>
<p>3.5. Осмислити пројекат изградње тематског парка у руралном подручју у сарадњи са Шумским газдинством Пирот, ЈП Србијашуме са темама едукативног карактера везаних за природно наслеђе (воде, флору и фауну...), настанак и историју града Пирота...</p>	<p>ТО Пирот Градска управа Пирота Шумско газдинство Пирот ЈП Србијашуме Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш</p>	<p>2020</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства министарства Средства донатора Средства из пројеката Прекограничне сарадње Србија-Бугарска</p>

	Заинтересоване стране са локалног нивоа		
3.6. Креирати „тематске стазе” на подручју: Пирот - Темска - Топли До; Пирот - Рсовци - Височка Ржана - Врело – Дојкинци.	ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа	2019-2020	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
3.7. Завршити изградњу бицикличичке стазе и повезати је са бицикличичким стазама у Србији и Бугарској.	ТО Пирот Спортски центар Пирот Заинтересоване стране са локалног нивоа из Србије и Бугарске	2019	Сопствена средства Средства из ИПА Програма прекограничне сарадње Србија-Бугарска
3.8. Наставити са обележавањем пешачке стазе на Влашкој планини за „hiking“, планински бициклизам, планинарење, дуготрајно ходање узбрдо („trekking“) и сл. у пратњи локалног водича.	ТО Пирот УГ Заинтересоване стране са локалног нивоа	2018-2019	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
3.9. Организовати такмичења у мушичарењу на планинским рекама и роњењу на Завојском језеру.	ТО Пирот Градска управа Пирота Месне заједнице са територије Пирота Заинтересоване стране (удружења, спортска друштва, медији)	2019 и даље	Сопствена средства Средства из ИПА програма прекограничне сарадње Србија-Бугарска Средства донатора
3.10. Инвестирати у саобраћајну и туристичку инфра и супраструктуру, водоснабдевање, одвод отпадних вода и смештајне капацитете (са посебним акцентом на глamping).	Градска управа Пирота ТО Пирот ЈП Србојашуме ЕПС	2018 и даље	Сопствена средства Субвенционисана средства министарстава Средства донатора
3.11. Уредити паркинг код Момчиловог града по завршетку ауто пута за туристичке аутобусе.	Надлежна министарства (саобраћај, туризам, пољопривреде...)		

	Остале заинтересоване стране		
3.12. Обезбедити средства за реализацију пројекта саобраћајно туристичке сигнализације ПП „Стара планина“ и града Пирота.	Градска управа Пирота ТО Пирот Надлежна министарства (саобраћај, туризам, пољопривреде...) Остале заинтересоване стране	2018-2019	Сопствена средства Субвенционисана средства министарстава
3.13. Обележити типичне балканске сокаке са занатским радионицама и старим кућама у Пироту и укључити их у туристичку понуду уз могућност интерактивног рада и куповине производа.	ТО Пирот Градска управа Пирота Предузетници Удружења Остале заинтересоване стране	2019-2020	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
3.14. У самом Пироту одредити простор (нпр. у саставу парка, градских тргова) за типске мобилне брендиране тезге са мотивима пиротског ћилима, грнчарије и локалних гастрономских специјалитета, које би се користиле и на гостовања у другим местима.	Градска управа Пирота ТО Пирот Предузетници Удружења Остале заинтересоване стране	2019	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
4.Завршити реконструкцију и унапредити промоцију и презентацију тврђаве "Кале".	Градска управа Пирота ТО Пирот Завод за заштиту споменика културе Ниш Консултант КЛЕР Заинтересоване стране са локалног нивоа	2021-2022	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства из ИПА Програма прекограничне сарадње Србија-Бугарска Средства донатора Амбасаде
5.Организовати обуке ради стицања	Градска управа Пирота	2018 и даље	Сопствена средства

<p>функционалних знања (у области туризма, хотелијерства и ресторатерства, смештаја и исхране у приватном смештају, развоја производа и руралном туризму, оспособљавања локалних туристичких водича, аниматора, интерпретатора наслеђа) за послодавце, запослене у јавном, приватном и невладином сектору и незапослене</p>	<p>ТО Пирот Заинтересоване стране са локалног нивоа, консултанци Канцеларија за младе Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш</p>		<p>Субвенционисана средства надлежних министарстава (привреде, туризма, културе, пољопривреде) Средства донатора</p>
<p>5.1. Обука за локалне туристичке водиче и аниматоре</p>	<p>Градска управа Пирота ТО Пирот Уговорно окружна ПК Пирот Заинтересоване стране са локалног нивоа и суседне општине (сеоска домаћинства, Музеј Понишавља, удружења), Консултанци</p>	<p>2018-2019</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора</p>
<p>5.2. Обука за запослене у ресторатерству, хотелијерству, сеоске домаћине и лица која нуде смештај у приватним собама, кућама, апартманима и глампинг смештају у циљу побољшања квалитета и креирања додатних вредности за пољопривредне производе</p>	<p>Градска управа Пирота ТО Пирот Пружаоци услуга у приватном смештају...), Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш Консултанци</p>	<p>2018-2019</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора</p>
<p>5.3. Обука за интерпретацију наслеђа „storytelling” модел - “living history” и „living heritage”</p>	<p>Музеј Понишавља ТО Пирот Народно позориште Градска управа Пирота Заинтересоване стране са</p>	<p>2019-2020</p>	<p>Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора</p>

	локалног нивоа и суседне општине (удружења, Канцеларија за младе, образовне институције), Консултанти		
ПОЈЕДИНАЧНИ ЦИЉЕВИ ЦИЉ 1: КРЕИРАЊЕ АТРАКТИВНЕ И КОНКУРЕНТНЕ ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ БАЗИРАНЕ НА УНАПРЕЂЕЊУ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА: МАНИФЕСТАЦИЈЕ, КУЛТУРНИ ТУРИЗАМ, ТЕМАТСКЕ ТУРИСТИЧКЕ РУТЕ, ТУРИЗАМ СПЕЦИЈАЛНИХ ИНТЕРЕСОВАЊА, РУРАЛНИ ТУРИЗАМ, ЕКО И ЕТНО ТУРИЗАМ			
АКТИВНОСТИ	ЗАДУЖЕЊА /ОДГОВОРНОСТИ	ПРЕДВИЂЕН РОК	НАЧИН ФИНАНСИРАЊА
1.Увођење нових садржаја у постојеће и осмишљавање најмање једне нове манифестације културно забавног карактера намењених првенствено младима (Предлози и опције су дате у опису туристичког производа манифестације)	ТО Пирот Дом културе Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа (из области образовања, културе, уметности, јавног и цивилног сектора и медија) Канцеларија за младе, Образовне институције Консултанти	2019-2021	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора
2.Презентација и интерпретација природног и културног наслеђа у сврхе туризма уз помоћ „story telling” модела (“living heritage” и “living history”). (Предлози и опције су дати у опису туристичких производа: Културни туризам заснован на материјалном и нематеријалном наслеђу, Рурални	ТО Пирот Музеј Понишавља Заинтересоване стране са локалног нивоа (из области образовања, културе, уметности, невладиног, цивилног и јавног сектора и	2019 и даље	Сопствена средства Субвенционисана средства Средства донатора

и Етно и Еко туризам)	медија) Канцеларија за младе Образовне институције Консултанти		
3.Активније учешће у постојећим и прикључивање новим тематским туристичким рутама са акцентом на гастрономске руте производа са заштићеним пореклом (активности у оквиру туристичке валоризације наслеђа на постојећим културно тематским рутама, као што су: „Vila militaris“, „Путевима Тесле и Станојевића“, „Путевима змајева“ и другим које су повезане или би се могле повезати са овим делом Србије)	ТО Пирот Завод за заштиту споменика културе Музеј Понишавља Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа (из области образовања, културе, уметности, јавног и цивилног сектора и медија) Канцеларија за младе, Образовне институције Консултанти	2019 и даље	Сопствена средства Субвенционисана средства Програм прекограничне сарадње Србија-Бугарска Средства донатора
ЦИЉ 2: ПОВЕЗИВАЊЕ СА ОПШТИНАМА ДИМИТРОВГРАД И КЊАЖЕВАЦ У ОКВИРУ ДЕСТИНАЦИЈЕ „СТАРА ПЛАНИНА“ У ЦИЉУ КРЕИРАЊА ЗАЈЕДНИЧКИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА И НАСТУПА НА ДОМАЋЕМ И СТРАНОМ ТУРИСТИЧКОМ ТРЖИШТУ			
АКТИВНОСТИ	ЗАДУЖЕЊА/ ОДГОВОРНОСТИ	ПРЕДВИЂЕНИ РОК	НАЧИН ФИНАНСИРАЊА
1.Креирање конкурентне туристичке понуде засноване на културном туризму, гастрономској понуди, туризму специјалних интересовања и планинском туризму	ТО Пирота, Димитровграда и Књажевца Заинтересоване стране са локалног нивоа наведених општина Удружења, РАРИС	2019 и даље	Сопствена средства Приватни извори финансирања Субвенционисана средства државе Средства донатора

	Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш Туристичке агенције Приватни сектор		
2.Партнерско повезивање са општинама Димитровград и Књажевац ради формирања шире туристичке дестинације „Стара планина“ уз сарадњу са општином Зајечар, ради усклађивања активности на Старој планини.	ТО Пирота, Димитровграда, Књажевца, Зајечара Заинтересоване стране са локалног нивоа наведених општина Удружења Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш Туристичке агенције Приватни сектор	2018 и даље	Сопствена средства Приватни извори финансирања Субвенционисана средства Средства донатора ИПА програма Прекограничен сарадње Србија – Бугарска Фонд Западни Балкан
3. Оснивање рецептивне туристичке агенције у Пироту	Приватан сектор	2019-2020	Сопствена средства
4.Оснивање Регионалне туристичке организације „Источна Србија“ која би временом прерасла у Дестинацијску менаџмент организацију (ДМО) на бази јавно приватног партнерства.	ТО Пирота, Димитровграда, Књажевца, Зајечара, Ниша, Бора, Неготина, Кладова. Заинтересоване стране са локалног нивоа наведених општина Удружења Уговорно окружна ПК Пирот Регионална ПК Ниш ТОС Туристичке агенције Приватни сектор	2020 и даље	Сопствена средства Приватни извори финансирања Субвенционисана средства државе Средства донатора

ЦИЉ 3
ПРОАКТИВНА ПРОМОЦИЈА ИЗДИФЕРЕНЦИРАНИХ ТУРИСТИЧКИХ ПРОИЗВОДА

АКТИВНОСТИ	ЗАДУЖЕЊА/ОДГОВОРНОСТИ	ПРЕДВИЂЕН РОК	НАЧИН ФИНАНСИРАЊА
1. Креирање информационог резервационог система за производе руралног и планинског туризма	ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране Приватан сектор Консултанتي	2018 и даље	Сопствена средства Средства донатора Субвенционисана средства
2. Проактивна промоција издиференцираних туристичких производа уз помоћ друштвених мрежа (интернет презентацијом), мобилних апликација на српском и више страних језика и блогера	ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа Приватан сектор Консултанتي	2018 и даље	Сопствена средства Средства донатора Субвенционисана средства
3. Креирање јасног и препознатљивог бренда Пирота на бази природног и културног наслеђа и гастрономије	ТО Пирот Градска управа Пирота Заинтересоване стране са локалног нивоа Приватан сектор Консултанتي	2020-2022	Сопствена средства Средства донатора Субвенционисана средства
3. Израда Стратегије брендирања Града Пирота	Градска управа Пирота ТО Пирот Уговорно окружна ПК Пирот Заинтересоване стране са локалног нивоа Приватан сектор Консултанتي	2021-2022	Сопствена средства Средства донатора Субвенционисана средства

РЕФЕРЕНЦЕ

1. Ангелкова. Т., (2008), *Специфични облици повезивања туризма и пољопривреде на Старој планини*, Београд: Универзитет Сингидунум, Департман за последипломске студије
2. Глигоријевић, М., Девеџић, М. (2005), *Програм промоције и развоја туризма општине Пирот*
3. *Израда студије оправданости за проглашење туристичког простора на Старој Планини*, ЈП Стара планина, 2013, Београд : BDO, SEE Institute
4. Максимовић М. Карабашевић. Д., Илић. Б., (2017), *Важност и значај програма одрживог развоја туризма на Старој планини*, оригинални научни рад, Београд: Мегатренд ревија Vol. 14, № 1, 2017: 27-46
5. Миловановић. Б., (2010), *Клима Старе планине*, Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ
6. Милошевић, Н., (2013), *Туристичке атрактивности пиротског краја*, мастер рад, Универзитет у Нишу, Ниш: Природно-математички факултет, Департман за географију
7. Петровић, Ј., Станковић, С. (2001), *Извори, врела и површинске воде Горњег Понишавља - могућности њиховог коришћења*, Зборник радова 31, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад
8. *План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физичкотехничким карактеристикама скијалишта*, Министарство економије и регионалног развоја Републике Србије, 2007, Загреб: Horwath&Horwath Consulting D.O.O.
9. *План управљања Парка природе „Стара планина“ за период 2010. - 2019. године*, (2009), Београд: Србијашуме
10. Станков.У.,Стојановић. В., Драгићевић. В., Арсеновић. Д., (2011), *Екотуризам - алтернатива масовном туризму у Парку природе „Стара планина“* Оригинални научни рад, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ 61(1) (41-58)

11. Станковић. А., (2015), *Стање и перспективе развоја одрживог туризма Старе планине*, мастер рад, Универзитет у Нишу, Ниш: Природно-математички факултет, Департман за географију
12. Ђетковић. А., (2007), *Биодиверзитет Старе планине у Србији*. Београд: Визартис.
13. *Стратегија локалног економског развоја Пирота (у функцији формирања Канцеларије за локални економски развој Пирота)* Београд - Пирот, април 2009.
14. *Стратегија одрживог развоја општине Пирот 2015 – 2020*.
15. *Стратегија развоја пољопривреде на подручју општине Пирот до 2015. године* (2008), Скупштина општине Пирот
16. *Уредба о заштити Парка природе „Стара планина“* („Сл. гласник РС", бр. 23/2009)
17. <http://www.ledo.pirots.rs/download/docs/prirucnici/Promotivna%20strategija.pdf>
Стратегија промоције привредних потенцијала општине Пирот, Београд 2010
18. http://www.pirots.co.rs/downloads/konkursi/zip/procena_potreba.pdf,
Процена потреба економског развоја општине Пирот и Бабушница, 2009
19. <http://www.pirots.rs/index.php>
20. <https://www.topirots.com/>
21. https://issuu.com/kreativnaekonomija/docs/kreativne_industrije_pirots
22. <http://zaproksul.org.rs/wp-content/uploads/2015/01/pirotski.pdf>
23. <http://www.zzps.rs/novo/kontent/novosti/425/01%20Turizam%20u%20funkciji%20ekonomske%20razvoja%20Pirota1.pdf>
24. <http://www.jpstaraplanina.rs/lat/o-staroj-planini/lokacija/>
25. <http://www.staraplanina.biz/kontakt/>

ЛИСТА УЧЕСНИКА РАДИОНИЦА ЗА ИЗРАДУ ПРОГРАМА РАЗВОЈА ТУРИЗМА, ПИРОТ, 23-24. ОКТОБАР 2017. ГОДИНЕ

1. Александра Мадић, Привредна Комора Пирот
2. Ана Ковачевић, ТО Пирот
3. Братислав Златков, ТО Пирот
4. Бојан Ранђеловић, помоћник градоначелника Града Пирота
5. Владан Стојановић, Слободна зона, Пирот
6. Горан Манчић, планинарски клуб „Виолич“
7. Далибор Тошић, ресторан „Боем“ и Удружење „Старопланинска храна за душу пиротска пеглана“
8. Дарко Ђорђевић, ЈП ЈП „Србија Шуме“, ШГ Пирот
9. Дејан Бојовић, предузетник,
10. Драган Јовановић, ТО Пирот
11. Драган Новаковић, ТО Пирот
12. Ивана Ђунић Антић, ЈП за планинарење и уређивање грађевинског земљишта
13. Игор Ђорђевић, авантуристичка мрежа
14. Игор Петровић, ЈП „Србија Шуме“
15. Јелена Ђорић, ТО Пирот
16. Јелена Годоровић, авантуристичка мрежа
17. Милан Цветковић, хотел „Ана lux Spa“
18. Милица Филиповић, ТО Пирот
19. Миљан Јонић, УП „Освежење“
20. Немања Живковић, предузетник, „Pirrot E Publika Ѓilim Tech“
21. Ненад Јовановић, Музеј Понишавља, Пирот
22. Славица Ћирић, Удружење „Грлица“ и Занатска задруга за израду ћилимских сувенира „Дамско срце“, Пирот
23. Тања Јоцић, хотел „Ана lux Spa“
24. Томислав Панчић, МЗ Темска

Стручни тим:

- Бојан Ранђеловић, помоћник градоначелника Града Пирота
- Братислав Златков, Туристичка организација Пирот
- Драган Јовановић, Туристичка организација Пирот